

genootschap
voor

125

1988/1-2

geschiedenis
handelingen

REDACTIONEEL	3
<hr/>	
BIJDRAGEN	
<hr/>	
H. STORME, <i>Kerkelijke alarmkreten over kinderversmaching door het bij zich in bed nemen van zuigelingen (16de-18de eeuw).</i>	5-38
G. DECLERCQ, <i>De dekens van het St.-Donaaskapittel in Brugge vóór 1200.</i>	39-54
<hr/>	
OORKONDEN EN MEDEDELINGEN	
<hr/>	
R. OPSOMMER, <i>Een Iepers gevangenisreglement met de rechten van de cipier, ca. 1500.</i>	55-66
J. HUYGHEBAERT, <i>Paschier en Isabella gespiegeld aan Bertulphus en Ansberta. Een theatertweeluik door P. De Vos, 1720.</i>	67-83
<hr/>	
VLAAMSE BIOGRAFICA	
<hr/>	
A. SCHOUTEET, <i>Het geslacht Odolf in het ambacht van de beeldmakers te Brugge in de 15de en 16de eeuw.</i>	85-96
J. STROBBE, <i>Een christen-democraat te Brugge. Enkele nieuwe aspecten omtrent Camiel Moeyaert (1868-1946).</i>	97-118
<hr/>	
BOEKBESPREKINGEN	
<hr/>	
Ph. GODDING, <i>Le doit privé</i> (J. Mertens).	119-120
L. DEVLIEGHER, <i>De Keizer Karel-schouw</i> (A. Janssens de Bisthoven).	121
D. MARECHAL, <i>catalogus Brangwyn</i> (A. Janssens de Bisthoven).	122-123
A. VAN DEN ABEELE, <i>onder de Acacia</i> (L. François).	124-128
J. VAN WALLEGHEM, <i>Kroniek 1790 en 1791 - 1792</i> (A. Van den Abeele).	128-131
J. DEVADDER, <i>T.J. Rijken</i> (A. Van den Abeele).	131-134
G. DOGAER, <i>Flemish Miniature Painting</i> (A. Dewitte).	134-135
R.C. VAN CAENEGEM, <i>Henri Pirenne</i> (M. Cloet).	136-137
KRONIEK	139-152
<hr/>	

HANDELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

gesticht onder de benaming
«Société d'Emulation» te Brugge

Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van de
geschiedenis en oudheden van Vlaanderen

JAARGANG 125

1988

REDACTIONEEL

Bij het ter perse gaan vernemen wij dat de Geschiedenisprijs 1987 van het Gemeentekrediet aan ons Genootschap is toegekend. Deze grote eer valt ons te beurt één jaar voor de viering van het 150-jarig bestaan, en bij het verschijnen van de 125ste jaargang van de Handelingen. De termen waarin het verslag van de jury is gesteld leest u in de kroniek van deze aflevering. Er wordt niet alleen gewezen op de eerbiedwaardige ouderdom van onze vereniging, maar ook en vooral op de verdiensten op het vlak van de historiografie gedurende reeds zo lange tijd, op de niet aflatende dynamiek in het voortzetten van de publikaties en op de nog recent opgestarte historische reeksen.

Deze uiterst waardevolle erkenning van onze werking is uiteraard een extra stimulans om op de ingeslagen weg verder te gaan en om de geplande viering nog meer luister te geven. De details van de 150-jarige werking zal u kunnen lezen in de nu ver gevorderde studie over de geschiedenis van het Genootschap, die in 1989 zal verschijnen. Er wordt ook een symposium voorbereid waarin deze geschiedenis zal gesitueerd worden in het ruimer kader van de historische verenigingen in ons land en de historiografie over het oude graafschap Vlaanderen.

Vóór dit alles zijn nog twee publikaties gepland in de reeks "Vlaamse Historische Studies" : eerstdaags "Hekserij in Brugge" en wat later "Het Daensisme in West-Vlaanderen". Wat de Handelingen betreft wordt u benevens de zeer gevarieerde inhoud van deze aflevering nog een en ander in uitzicht gesteld voor de volgende aflevering : voornamelijk het vervolg van de "Topografie van armoede en rijkdom. Nieuwpoort 1576-1601", boekbesprekingen, kroniek en de onmisbare boekenschouw. Veel leesgenot !

KERKELIJKE ALARMKRETEN OVER KINDERVERSMACHTING DOOR HET BIJ ZICH IN BED NEMEN VAN ZUIGELINGEN (16de-18de EEUW)

H. STORME°

In het najaar van 1986 verscheen van de hand van Chris Vandembroeke een belangwekkend boek over *Vrijen en trouwen van de Middeleeuwen tot heden*, waarin voor een groot publiek een breed opgezette, op wetenschappelijke leest geschoeide en tegelijk vlot leesbare synthese gebracht wordt van de bevindingen van de historische demografie en van de gezinsgeschiedenis in binnen- en buitenland¹. Ik wil mij in dit artikel geenszins wagen aan een globale bespreking van deze boeiende publikatie. Wel zou ik enkele kritische bedenkingen willen formuleren i.v.m. een passage uit het negende hoofdstuk over “levenskansen van zuigelingen” waarin beweerd wordt dat onze voorouders tot en met de 18e eeuw vrij courant naar het ultieme en naar ons aanvoelen barbaarse middel van kindermoord hebben gegrepen om hun vruchtbaarheid a posteriori te corrigeren en de kinderlast binnen de perken te houden. Het overlijden van een baby zou dan door de betrokken ouder(s) meestal als een spijtig ongeval zijn voorgesteld, te wijten aan verstikking in het ouderlijk bed. Het is in die zin dat Chris Vandembroeke, daarin

° Aspirant N.F.W.O., K.U. Leuven, departement geschiedenis, Blijde Inkomststraat 21, 3000 Leuven

1. C. VANDENBROEKE, *Vrijen en trouwen van de Middeleeuwen tot heden. Seks, liefde en huwelijk in historisch perspectief*, Brussel-Amsterdam, 1986. Voor een kritische evaluatie van het oeuvre van Chris Vandembroeke, geschreven voor het verschijnen van voornoemd boek, zie : W. VERRELST, “Chris Vandembroeke : kijk op verleden en toekomst van het Vlaamse volk”, in : *Ons Erfdeel* 30(1987), p. 9-17.

wellicht geïnspireerd door Jean-Louis Flandrin² e.a., kerkelijke verbodsbepalingen om heel jonge kinderen bij zich in bed te nemen meent te kunnen interpreteren. Het is vooral de interpretatie van een laat-16e-eeuwse Franse kerkelijke bron, die als bewijsstuk geciteerd wordt, die mij de wenkbrauwen deed fronsen, en die bij nader toezien overhaast en wetenschappelijk onverantwoord blijkt te zijn. Voor de Vlaamse regio heb ik een aantal gelijkaardige teksten uit de 17e en de 18e eeuw bijeengebracht, waaruit al evenmin valt af te leiden dat kerkelijke gezagsdragers zouden gereageerd hebben tegen als ongeval gecamoufleerde kindermoorden, of zelfs maar op de hoogte zouden zijn geweest van het bestaan van dergelijke praktijken. Vanzelfsprekend zal in de loop van het betoog ook gerefereerd worden naar andere historici die deze problematiek al eerder hebben aangesneden³.

Maar om niet in het luchtledige te redeneren, en om de geïnteresseerde lezer die *Vrijen en trouwen* niet binnen handbereik heeft van dienst te zijn, is het wellicht nuttig om de bedoelde passus *in extenso* te citeren :

“Bij tijd en wijle stak men overigens een handje toe om de kinderlast wat af te remmen, zij het dan op een nogal primitieve manier en met middelen die ons heden eerder barbaars

2. J.-L. FLANDRIN, “L’attitude à l’égard du petit enfant et les conduites sexuelles. Structures anciennes et évolution”, voor het eerst verschenen in *Annales de démographie historique* van 1973 (p. 143-210) en later hernomen in : J.-L. FLANDRIN, *Le sexe et l’Occident. Evolution des attitudes et des comportements*, Parijs, 1981, p. 151-216. In het vervolg wordt steeds naar deze laatste uitgave verwezen. Wat het bij zich in bed nemen van kinderen betreft, leze men vooral het kapiteltje over “L’oppression et la suffocation d’enfant” op p. 172-5.

3. Voor een recent literatuuroverzicht i.v.m. het fenomeen kindermoord in het algemeen, verwijzen we graag naar P. FERNANDEZ, “Het verschijnsel kindermoord in de Nederlanden (XIVde-XVde eeuw)”, in : W. PREVENIER, R. VAN UYTVEN, E. VAN CAUWENBERGHE (ed.), *Sociale structuren en topografie van armoede en rijkdom in de 14e en 15e eeuw. Methodologische aspecten en resultaten van recent onderzoek. Handelingen van het colloquium gehouden te Gent op 24 mei 1985*, (*Studia Historica Gandensia*, 267), Gent, 1986, p. 111-33. Andere studies i.v.m. de Nieuwe Tijd die in dit overzicht niet zijn opgenomen zijn o.m. : J. GELIS, M. LAGET, M.-F. MOREL, *Entrer dans la vie. Naissances et enfances dans la France traditionnelle*, (*Collection Archives*, 72), Parijs, 1978 (zie vooral p. 122-4) ; S. FABER, “Kindermoord, in het bijzonder in de achttiende eeuw te Amsterdam”, in : *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 93 (1978), p. 224-40 en R. LABOUTTE, “L’infanticide dans l’est de la Belgique aux XVIIIe-XIXe siècles : une réalité”, in : *Annales de démographie historique*, 1983, p. 163-92.

overkomen. Kindermoord, nochtans courant tijdens de Oudheid en de Middeleeuwen toegepast, getuigt stellig van een niet al te hoog beschavingspeil ; hetzelfde dient gezegd, ook al komt het reeds wat “humaner” over, van gecamoufleerde moorden door pasgeboren baby’s bij zich in bed te nemen en ze op die manier te laten verstikken. Zogezegd stond men dan ’s morgens voor en spijtige verrassing ! Kerkelijk verordeningen hebben ontelbare keren tegen dergelijke gebruiken uitgehaald, zeer goed wetend welke risico’s ze inhielden en besefvend dat het in werkelijkheid om een verkapte vorm van kindermoord ging. Een getuigenis van Benedict, bisschop van Lyon in de 16de eeuw, laat er geen twijfel over bestaan : ‘La mère ou la nourrice qui met son enfant coucher à ses costez, ne le voulant laisser au berceau de peur qu’en criant il l’empeche de dormir ou bien si sensuelle qu’elle aime mieux le coucher près de soy que d’endurer un peu de froid pour l’allaiter, elle pêche mortellement ; car elle se met en péril de le suffoquer.’(...) Ook in de volgende eeuwen werd nog meermaals tegen gebruiken van die aard gereageerd”⁴.

Abortus

Chris Vandenbroecke ziet deze “verkapte vorm van kindermoord” als één van de mogelijke strategieën die onze voorouders hebben gevolgd om een “kinderlast op mensenmaat” te realiseren. Een andere, minder vaak gebruikte methode zou erin bestaan hebben een abortus te plegen :

“Tal van abortieve ingrepen konden de gewenste steriliteit in de hand werken. Ook de mensen uit het Ancien Régime wisten dit maar al te goed ; couranter namen ze evenwel hun toevlucht tot ultieme en uit de aard der zaak erg radicale correcties van hun vruchtbaarheid door ‘overtollige’ kinderen om het leven te helpen of te laten omkomen. Zeker tot en met de 17de-18de eeuw moet dat regelmatig voorgekomen zijn. Het verklaart onder meer waarom de daling van de zuigelingensterfte zo lang op zich liet wachten om eerst tegen het einde van het Ancien Régime waarneembaar te worden”⁵.

4. C. VANDENBROEKE, p. 140-1.

5. *Ibidem*, p. 142.

Zonder diep in te gaan op de vragen of ook abortus in de context van een wettig huwelijk in de Nieuwe Tijd een bewust gehanteerde techniek geweest is om het kinderaantal te beperken, en op welke schaal dat dan wel zou gebeurd zijn, wil ik toch duidelijk stellen dat vrijwel alle uitvallen van predikanten tegen vruchtafdrijvende handelingen en middelen, expliciet gericht waren tot ongehuwde vrouwen die zich hadden laten zwanger maken. Het ziet er inderdaad naar uit dat meisjes die in een dergelijke oncomfortable situatie waren verzeild geraakt, een abortus vaak als enige uitkomst zagen. Op die manier wilden zij vermijden dat een ongeoorloofde sexuele relatie aan het licht zou komen en dat aldus hun reputatie voor het oog van de buitenwereld zou verloren gaan. Eén voorbeeld uit een sermoen van Joannes Verslype (1656-1735), die o.m. te Kortrijk en te Brugge werkzaam was⁶, moge volstaan om dit punt te illustreren :

“Ik moet hier nog eenige andere moorderien voorstellen, daer van ik my schaeme te spreken, maer om dat sy dikwils geschieden, niet en mogen onverlet blyven. Dat is, ten eersten, als eene dogter, Godt uyt haer herte sluytende, niet passende nog op haere maegdelyke eere, nog op haere zaligheid, haer selven overgeeft, als eene onredelyke beeste, aen de vleesche-lyke lusten, en siende nu, oft vreesende dat de saeke in het licht zal komen, door dien zy vreest bevrugt te zyn, door kruyden en medecynen, of andere duyvelsche middelen, de vrugt tragten te verdooven, of van hun af te dryven. Vergeeft my dat ik soo klaer uyt segge, en misschien eerbaere ooren wel soude ontstellen, want de grauvelykheyd van de zonde, en dat'er wel zulke elendige gevonden worden, de welke niet en dugten zulke moorderien te bedryven, of daer toe raed en onderrigtinge geven, verbinden my om niet te swygen, en voor die onnoosel schaepkens te spreken, die sy, versmagtende zonder doopsel, naer de helle zenden”⁷.

Verslype richt zich hier duidelijk tot ongehuwde meisjes, en niet tot getrouwde vrouwen. Deze laatste kregen wél regelmatig te horen

6. Nadere gegevens over het leven en de geschriften van deze figuur vindt men bij H. STORME, “Huwelijksmoraal en lekenmentaliteit in de preken van Joannes Verslype (1656-1735)”, in : *De Leiegouw* XXVIII(1986), p. 373-82.

7. J. VERSLYPE, *Historie ende over-een-kominge der vier evangelien*, dl. V/1, 2e uitg. Kortrijk (Joannes De Langhe), 1769, p. 423-3.

wat ze moesten doen en laten om hun zwangerschap in optimale omstandigheden te laten verlopen, en om te voorkomen dat hun vrucht enig letsel zou worden toegebracht :

“De getrouwde vrouwen mogen hier ook wel vermaent zyn, dat sy, terwylen dat sy draegen, hun selven wel souden wagten van de uyt'er maeten gramschap, van onmaetigheyd, van ongeregelde driften, en appetyten, waer door het menig-mael geschied, dat sy groot leet aen hunne vrugt doen, ja oorsaeke zyn ondertusschen dat sy haer heylig Doopsel niet en kan krygen”⁸.

Verslype beperkte zijn prenatale voorschriften in dit sermoen tot deze enkele zin, maar sommige van zijn collega's gingen daarop veel dieper in en presenteerden een hele waslijst raadgevingen en verbodsbepalingen. Rumoldus Backx (1650-1703), plebaan van de Antwerpse O.L.V.-kathedraal en auteur van een in de 18e eeuw erg populaire serie *Sermoonen*⁹, preekte in 1685 op de tweede zondag van de advent het volgende :

“De sorge die de Ouders moeten draegen voor hun kinderen, moet beginnen van eer sy noch geboren zyn ; van als sy noch gesloten, en gelijk gevangen liggen in het Moeders Lichaem. Van dan af is een Moeder schuldigh de vrucht die sy draeght wel gaede te slaen : en haer te wachten ende t'onthouden van al dat aen de vrucht can schaedelijck zyn oft hinder doen : 't zy van spysen die sy oft selfs ondervonden heeft haer niet wel te becomen, oft weet van andere dat haer in sulcke gelegentheydt niet en dienen : 't zy van loopen, ketsen, dansen, springen, heffen, draegen, reken boven haere macht, oft anderen onmaetigen arbeydt, en al te groote vermoyt-heyd : 't zy oock, en wel principaelijck, van ongeregelde passien van gramschap, onverduldigheyd, droefheyd, en andere, die een groot-gaende Vrouwe haest comen te letten, en haer vrucht geweligh schaeden”¹⁰.

Maar ook de vader werd geregeld gewezen op zijn verantwoordelijkheid terzake. De verkondigers van het Woord Gods knoopten hem in de oren dat hij zijn zwangere echtgenote moest ontzien. Elke

8. *Ibidem*, p. 433-4.

9. Cf. E. COEMANS, “Backx (Rombaut)”, in : *Biographie Nationale* I (1866), k. 608.

10. R. BACKX, *CXXV sermoonen op de thien geboden*, dl. II, Antwerpen (Petrus Jouret), 1711, p. 105-6.

vorm van morele of fysieke agressie tegen een “grootgaande” vrouw was totaal uit den boze, gezien de risico’s die daaraan verbonden waren voor de vrucht én de moeder. Backx drukte de getrouwde man op het hart :

“wel toe te sien, dat by sijne faute niet en gebeure dat aen sijn draegende huys-Vrouwe oft aen haere vrucht eenigh ongeluck over-come : oft met haer te veel werck en al te grooten arbeyt op te leggen ; oft met haer door quaet comportedement, met s'avonts laet uyt te blyven, met tuysschen en spelen, met droncken drincken, oft andere handel die noch erger is, merckelijck te bedroeven ; oft met door vloecken en sweiren, door kyven, tieren, dreygen, en diergelijcke boosheyt haer oorsaeck te geven van groote gramschap, vreesse, en ontsteltenisse. Ick swyge van slaen oft stooten, daer het eygender sal zyn van te spreken in het uyt-leggen van het volgende gebodt, dat ons den doodt-slagh ver-biedt, tot den welcken, slaen en stooten gelijk den wegh baent, en lichtelijck daer van oorsaeck is, besonderlijck aen soo teere vrucht als is een kindt in het Moeders Lichaem”¹¹.

De mij bekende 17e- en 18e-eeuwse predikanten stellen echter nooit met zoveel woorden dat het risico-gedrag waartegen zij reageren door echtgenoten wetens en willens werd aangewend om een abortus uit te lokken. Deze kerkelijke waarschuwingen getuigen dan ook veel meer van de bekommernis van de Kerk voor het ongeboren leven, en van de lichtzinnige en misschien ook wel onverschillige houding van een aantal mensen, dan wel van het feit dat onze voorouders binnen het kader van een wettig huwelijk soms doelbewust een zwangerschapsonderbreking wensten en betrachtten. Toch mag men die mogelijkheid niet helemaal uitsluiten, vooral omdat diezelfde predikanten — zij het heel sporadisch — getuigen van de bij sommige echtparen aanwezige wil om op één of andere manier aan geboortebeperving te doen. De twee volgende sermoenfragmenten uit het begin van de 18e eeuw, respectievelijk van Petrus Massemin (1664-1742) en van de reeds genoemde Joannes Verslype wijzen ondubbelzinnig in die richting. Volgens Massemin, pastoor

11. *Ibidem*, p. 106. Het afranselen van vrouwen werd door het merendeel der predikanten trouwens in alle omstandigheden veroordeeld, ook als ze niet zwanger waren !

van de “zilveren portie” van de O.-L.-V.-parochie te Brugge¹² was er zelfs een kleine minderheid van de gelovigen die helemaal kinderloos wenste te blijven :

“Men vind’er, al-hoe-wel zoo gemeenelyk niet, die, als zy trouwen, wenschen geene kinderen voort te brengen, en waer’t dat zy de kennisse hadden, zy zouden een Huisvrouw nemen, die onvrugtbaer is. Zekerlyk deze gaen voort op een ongeregelde wyze, aengezien het bijzonderste einde van ’t Huwelyk is, kinderen te winnen (...). Dog ’t is hier de plaetse niet, om de grouwzaeme schelmstukken, die tot den Hemel om vrake roepen, uit te leggen, die zommige getrouwde uitpeizen, om levende als getrouwde het last der kinderen te ontgaen, gelyk zy zeggen. Dat het hier genoeg zy te weten, dat alle godvreezende menschen in diergelyke zaeken niet vallen, aengezien zy aen de beesten zelve onbekent zyn”¹³.

Welke gruwelijke en hemeltergende kunstgrepen Massemin concreet in het achterhoofd had toen hij dit sermoen in 1718 neerschreef is onmogelijk uit te maken. Het kunnen abortieve ingrepen geweest zijn, of zelfs infanticide, maar wellicht dacht hij vooral aan coïtus interruptus, steriliserende kruidenmengsels en intrinsiek onvruchtbare sexuele activiteiten. Ook Verslype sprak begrijpelijkerwijze slechts in heel vage bewoordingen over de anticonceptieve attitude van sommige tijdgenoten :

“Ende die door schandelyke middelen hun selven onvrugtbaer maeken, of, ik en derve het niet seggen, wat uytregten, om geene kinders te krygen, zyn pligtig, segt den H. Augustinus, van soo veel moorden, als dat sy konden kinders ter wereld brengen. Och ! wat en gaet’er niet al voor by zomwylen, selfs in den hauwelyken Staet, en besonderlyk onder arme menschen, als sy met kinders gaen overlast zyn ? Die voorder hier over willen onderrigt zyn, kunnen hunne Biegt-vaders te raede gaen”¹⁴.

12. Cf. A.-C. DE SCHREVEL, “Massemin (Pierre)”, in : *Biographie Nationale XIII* (1984-1895), k. 939-40.

13. Geciteerd in H. STORME, “Het 18e-eeuws katholiek discours over huwelijk en seksualiteit in de Mechelse Kerkprovincie”, in : *Documentatieblad Werkgroep Acht-tiende Eeuw XVII* (1985), p. 37.

14. J. VERSLYPE, dl. V/1, p. 433.

Kinderversmaching in de Middeleeuwen

Na deze uitweiding over abortus is het de hoogste tijd om over te stappen naar ons eigenlijk studieobject, nl. het bij zich in bed nemen van jonge kinderen en de bestrijding van deze gewoonte door de kerkelijke overheden. We zullen eerst heel even stilstaan bij de Middeleeuwen, om daarna de volle aandacht te richten op de Nieuwe Tijd (16e-18e eeuw). Zonder de Europese context uit het oog te verliezen zal in de eerste plaats de situatie in de Vlaamse regio belicht worden.

Over de frequentie en de karakteristieken van het fenomeen infanticide tijdens de Middeleeuwen is het laatste woord zeker nog niet gezegd. In de gerechtelijke bronnen die Pablo Fernandez voor zijn studie over kindermoord in de Nederlanden in de 14e en de 15e eeuw heeft nageplozen, kwam hij slechts heel weinig concrete gevallen op het spoor¹⁵. Wellicht gaat het om het bekende topje van de ijsberg, aangezien algemeen wordt aangenomen dat infanticide tot op de dag van vandaag een delict is dat gekenmerkt wordt door een zeer hoog “dark number”¹⁶. Wat ons hier echter meer interesseert is Fernandez’ conclusie dat er weliswaar arme gezinnen met een grote kinderlast moeten geweest zijn die “in extreme gevallen” tot kindermoord overgingen, maar dat de daders van dit misdrijf door de band genomen “jonge ongehuwde meisjes (zijn) met angst voor de sociale druk die uitgaat van de hen omringende samenleving”¹⁷. Het precieze aandeel van de gehuwden t.o.v. het totale aantal van kindermoord verdachte of beschuldigde vrouwen deelt Fernandez niet mee, maar hij stelt wel dat “de overgrote meerderheid van de beschuldigden” ongehuwd was¹⁸. En hij voegt er onmiddellijk aan toe dat “in die

15. P. FERNANDEZ, “Het verschijnsel kindermoord”, p. 132 : “Vooreerst dient men goed voor ogen te houden dat de in de bronnen aangetroffen gevallen van kindermoord zeer weinig talrijk zijn (...). Ter illustratie slechts dit : in de ca. 100 doorgenomen baljuwsrekeningen tussen 1331 en 1509 worden slechts 7 gevallen van infanticide vermeld (...). In alle Audiëntieregisters tussen 1386 en 1504 komen welgeteld 6 gevallen voor (...)”.

16. S. FABER, “Kindermoord”, p. 235 en p. 237.

17. P. FERNANDEZ, p. 132.

18. *Ibidem*, p. 120. Hetzelfde werd door andere onderzoekers voor andere periodes en regio's vastgesteld. Zie bv. P. HOFFER, N. HULL, *Murthing mothers. Infanticide in England and New England, 1558-1803*, New York, 1981, p. 97 en p. 109.

gevallen waar de moeder wel gehuwd was, het meestal om niet bewezen, subtielere gevallen van infanticide ging”¹⁹. Tot die “subtielere” of “accidentele” vormen van kindermoord behoort o.m. het verstikken van baby’s die Middeleeuwse ouders vaak bij zich in bed namen. Op gezag van Flandrin schrijft Fernandez dat “zeer vele, vooral kerkelijke bronnen, in dit verband spreken van vrijwillig verstikken van zijn kinderen” en dat vele ouders hierin een middel zagen “om hun ongewenste nakomelingen zonder veel risico kwijt te raken”²⁰. Op de argumentatie van Flandrin zullen we later moeten terugkomen, maar nu reeds noteren we dat Fernandez in de loop van zijn onderzoek van deze praktijk geen sporen heeft terug gevonden voor de laat-middeleeuwse Nederlanden²¹.

Nog voor wat de Middeleeuwen betreft laat Klaus Arnold i.v.m. het bij zich in bed nemen van jonge kinderen een heel ander geluid horen. Hij ontkent immers formeel dat zoiets doelbewust zou gebeurd zijn om ongewenste kinderen uit de weg te ruimen: “Mütter nahmen ihre Kinder auch im Mittelalter sicher nicht in der Absicht in ihr Bett, sie zu ersticken. Ebenso wie die uns seltsam anmutenden Wickelsitten diente diese Massnahme in den nördlichen Breiten in erster Linie der Kälteabwehr oder was schlicht van Armut und Mangel diktiert”²². Volgens hem waren veruit de meeste sterfgevallen toe te schrijven aan de onvoorzichtigheid (Fahrlässigkeit) van ouders en minnen. Even later geeft hij wel toe dat er occasioneel misschien echtparen geweest zijn die een zuigeling in bed lieten stikken, omdat de kinderlast hen anders boven het hoofd dreigde te groeien. Hij benadrukt echter dat zoiets op geen enkele manier uit de bronnen is af te leiden: “Selbst wenn es de facto

19. P. FERNANDEZ, p. 120.

20. *Ibidem*, p. 130-1. Gelijklopende conclusies voor middeleeuws Engeland: R.H. HELMHOLTZ, “Infanticide in the province of Canterbury during the fifteenth century” in: *History of Childhood Quarterly* 2(1975), p. 380-2; B.A. HANAWALT, “Childrearing among the lower classes of late medieval England”, in: *Journal of Interdisciplinary History* 8 (1977), p. 10.

21. P. FERNANDEZ, p. 131.

22. K. ARNOLD, *Kind und Gesellschaft in Mittelalter und Renaissance. Beiträge und Texte zur Geschichte der Kindheit*, (Sammlung Zebra: Reihe B, Bücher für die Ausbildung und die Weiterbildung der Erzieher, Band 2), Paderborn-München, 1980, p. 49.

gelegentlich geschehen sein mag, hat niemand den Verdacht geäußert, dass in der Absicht gehandelt wurde, den Kinderreichtum zu begrenzen. Zumindest lässt sich in den zeitgenössischen Quellen kein Hinweis finden, dass Kindeserdrückung als Ersatz für kontraktive Massnahmen gedient hat²³.

Gecamoufleurde kindermoord of spijtig ongeval ?

Kerkelijke actie in de Nieuwe Tijd.

I.t.t. Klaus Arnold beschouwt Chris Vandenbroeke het versmachten van zuigelingen wel degelijk als een primitieve vorm van gezinsplanning, die ook in de Nieuwe Tijd in voege bleef. Als ik hem goed begrijp beweert hij :

1. dat sommige mensen doelbewust een kind uit de weg ruimden en het overlijden nadien als een ongeluk voorstelden om geen verdenking van kindermoord op zich te laden ;
2. dat men in kerkelijke middens op de hoogte was van het bestaan van dit maneuver en dus heel goed beseftte dat veel zogezegde ongelukken in werkelijkheid gecamoufleurde kindermooren waren ;
3. dat de Kerk niet uitsluitend, maar toch vooral om die reden het bij zich in bed nemen van zuigelingen heeft veroordeeld en bestreden.

Dit alles zou moeten blijken uit een tekst van Joannes Benedicti, die Vandenbroeke overigens ten onrechte als bisschop van Lyon betitelt. In werkelijkheid was hij een geleerde franciscaan die wel in 1581 en 1582 als predikant in Lyon is opgetreden²⁴. Het citaat in kwestie is afkomstig uit *La somme des pechez*, een lijvig handboek van casuïstiek dat Benedicti in 1584 publiceerde ten behoeve van geestelijken en leken. Te oordelen naar het aantal herdrukken en bewerkingen dat op de markt kwam, kende het boek een behoorlijk

23. K. ARNOLD, p. 52.

24. Meer bio- en bibliografische gegevens over deze figuur, waarvan de geboorte- en sterfdata niet bekend zijn, vindt men bij L. WADDING, *Scriptores Ordinis Minorum*, nieuwe uitg. Rome, 1906, p. 131 ; J.H. SBARALEA, *Supplementum et castigatio ad Scriptores trium Ordinum S. Francisci*, dl. II, nieuwe uitg. Rome, 1921, p. 40 ; E. D'ALENCON, "Benedicti Jean", in : *Dictionnaire de théologie catholique* II/1 (1923), k. 601-2 ; R. D'AMAT, "Benoît Jean", in : *Dictionnaire de biographie française* 5 (1951), k. 1439.

succes²⁵. Benedicti behandelde het bij zich in bed nemen van kinderen bij de bespreking van het vijfde gebod, tussen twee paragrafen respectievelijk gewijd aan infanticide en abortus. Vooral na te gaan of de passus uit *La somme des pechez* die Vandebroeke aanhaalt inderdaad bewijst wat hij er mee wil aantonen, moet nog worden aangestipt dat Vandebroeke Benedicti slechts gedeeltelijk heeft geciteerd. De franciscaan voegde er immers nog de volgende o.i. erg relevante bedenkingen aan toe :

“Que si elle s’endort & l’estouffe, elle est homicide, & si est excommuniee : peché reserué à l’Euesque, duquel un simple curé n’a pas puissance d’absoudre. On leur deuroit imposer la penitence de cinq ans ou plus, selon les canons anciéns. Les meres doyuent bien regarder à cecy, et qu’à tout le moins le licit soit grand & large, & quelque chose entre elles & l’enfant, si elles n’ont le moyen de coucher ailleurs, à fin qu’estans esloingees ils soyent hors de peril. Il y a vn certain Docteur, qui semble aucunement exuser ceux que sont si pauures, qu’ils n’ont pas le commodité d’auoir de grands licits, ny les berceaux, & autres choses necessaires. Quant à cela ie m’en rapporte à leur conscience. P [eché]. M [ortel]”²⁶.

Om nu tot de kern van zaak te komen moeten wij ons afvragen of men op grond van het getuigenis van Benedicti Vandebroekes conclusies kan onderschrijven.

Dat sommige echtparen pasgeboren baby’s bij zich in bed namen met de al dan niet expliciete bedoeling ze te laten verstikken, of tenminste met de stille hoop dat er een ongeval zou gebeuren is denkbaar, en het lijkt niet onmogelijk dat het soms inderdaad gebeurde. Volgens Vandebroeke was het de wil om de kinderlast

25. Wij consulteerden een door de theologische faculteit van Parijs herziene uitgave uit 1602 waarvan de volledige titel als volgt luidt : J. BENEDICTI, *La somme des pechez, et le remede d’iceux, comprenant tous les cas de conscience, & la resolution des doubtés touchant les pechez, simonies, usures, changes, commerces, censures, restitutions, absolutions, & tout ce qui concerne la reparation de l’ame pecheresse par le Sacrement de la Penitence, selon la doctrine des saints conciles, theologiens, canonistes et iurisconsultes, Hebreux, Grecs & Latins. Traicté tres-utile aux ecclésiastiques, aux prestres, curez, confesseurs, predicateurs & penitens : au magistrat & troisieme estat, & en somme à tous ceux qui veulent obtenir le salut*, Parijs, 1602.

26. J. BENEDICTI, p. 107.

wat af te remmen die hen daartoe aanzette. Flandrin denkt in dezelfde richting : ook hij ziet het verstikken van kinderen als een methode die geschikt was om zich ongestraft van overtollige nakomelingen te ontdoen²⁷. Jacques Gélis, een specialist van de geschiedenis van de geboorte en al wat daarbij komt kijken, sluit zich globaal gezien bij Flandrin aan, maar vraagt zich toch af of het niet vooral op één of andere manier gehandicapte baby's geweest zijn die op die manier uit de weg werden geruimd. Hij oppert dat arme lieden het wellicht niet opportuun achtten een gebrekkig schepseltje dat hen misschien jarenlang handenvol geld zou kosten, in leven te houden. Temeer omdat het in hun ogen toch al ten dode was opgeschreven, en hoe dan ook maar weinig overlevingskansen had²⁸. Dit alles blijft echter louter hypothetisch zolang er geen stevig bewijsmateriaal wordt voorgelegd. Nu kan je hoogstens stellen dat Benedicti's woorden niet direct in tegenspraak zijn met deze hypothese, maar ze bieden er anderzijds ook geen enkele steun voor ! Van intentioneel handelen om te doden is immers nergens sprake, alleen van onverantwoorde risico's. Ook over het enscèneren van ongelukken om wat dan ook te camoufleren, rept Benedicti met geen

27. J.L. FLANDRIN, p. 172 : "Depuis longtemps, les couples légitimes avaient à leur disposition d'autres moyens de se débarrasser d'enfants superflus sans tomber sous le coup des lois (...). L'oppression ou la suffocation d'enfant est sans doute l'un de ces moyens". François Lebrun constateerde een algemeen gebrek aan elementaire voorzorgsmaatregelen rondom het pasgeboren kind in het Ancien Régime. Het bij zich in bed nemen van zuigelingen situeert hij tegen deze achtergrond, en hij vraagt zich af : "Ne s'agit-il pas, au même titre que pour certains avortements, d'une stratégie (plus ou moins consciente et allant dans le sens de la sélection naturelle) de limitation du nombre des enfants au sein de la famille ? On peut au moins se poser la question, à la suite de Philippe Ariés : 'Le fait d'aider la nature à faire disparaître des sujets aussi peu doués d'un être suffisant, n'était pas avoué, mais il n'était pas non plus considéré avec honte. Il faisait partie des choses moralement neutres, condamnées par les éthiques de l'Eglise, de l'Etat, mais pratiquées en secret, dans une demi-conscience, à la limite de la volonté, de l'oubli, de la maladresse'" (F. LEBRUN, *La vie conjugale sous l'Ancien Régime*, Parijs 1975, p. 152-3).

28. J. GELIS, *L'arbre et le fruit. La naissance dans l'Occident moderne (XVIe-XIXe siècle)*, Parijs, 1984, p. 483 : "Mais quels étaient donc ces enfants opprimés, suffoqués ? Statuts et rituels n'en disent rien. Il serait pourtant intéressant de savoir si ces pauvres enfants n'étaient pas de jeunes handicapés, des rachitiques ou des débiles, que les parents estimaient avoir peu de chance de sauver. Des créatures qui, au mieux, resteraient pendant des années à la charge d'un couple déjà tellement démuné". Gélis vermoedt dat deze geruisloze verdwijningen van gehandicapte baby's vooral voorkwamen in gezinnen uit de armste stedelijke milieus.

woord. Het is mij dan ook een volkomen raadsel hoe Vandenbroeke er toe komt te beweren dat de Kerk beseftte dat het in werkelijkheid ging om een verkapte vorm van kindermoord.

Documenten waaruit zou blijken dat men in kerkelijke middens weet had van ouders die bewust aanstuurden op een “ongeluk”, of er tenminste geen drama van maakten als zo’n ongeval zich buiten hun wil om voordeed, zijn mij onbekend. Ook de 17e- en 18e-eeuwse predikanten uit onze gewesten hebben nooit vermoedens in die zin geuit. Niemand van de mij bekende auteurs suggereert dat er naast onverantwoorde onachtzaamheid ook wel eens kwaad opzet mee gemoeid was. Jacobus Marchantius (1585-1648) bv., pastoor van het plaatsje Couvin in het prinsbisdom Luik²⁹ en auteur van een in de 17e eeuw razend populaire *Hortus pastorum*³⁰, verweet de ouders in dit verband slechts schuldige nalatigheid :

“peccant qui per negligentiam infantes in eodem lecto dormientes suffocant, estque hic gratitas culpae juxta gravitatem negligentiae”³¹.

Zijn getuigenis is der te interessanter omdat hij letterlijk uit de biecht spreekt. Vanuit zijn jarenlange ervaring als biechtvader had hij weet van verscheidene gevallen waarbij kinderen in het ouderlijk bed om het leven waren gekomen, hetzij omdat ze uit bed waren gevallen, hetzij omdat ze in het beddegoed verstrikt waren geraakt, of nog omdat ze gestikt waren aan de borst van hun moeder die tijdens het zogen in slaap gesukkeld was. Dat hij deze voorvallen als ongewilde en door de betrokken moeders als bijzonder pijnlijk ervaren ongelukken beschouwde kan niet betwijfeld worden. Hij verklaart immers dat de moeders die bij hem te biechten kwamen hun onvoorzienigheid bij het ontwaken met bittere tranen bekloegen :

29. Meer gegevens bij T.-J. LAMY, “Marchant (Jacques)”, in : *Biographie Nationale* XIII (1894-1895), k. 447-50 ; T. REJALOT, *Un écrivain Couvinois du XVIIme siècle. Jacques Marchant. Sa vie — ses œuvres*. Namen, 1908 ; E. AMMAN, “Marchant Jacques”, in : *Dictionnaire de théologie catholique* IX/2 (1927), k. 2004.

30. Dom Thierry Réjalot signaleert ruim 40 edities van dit pastoraaltheologisch handboek dat voor het eerst verscheen in Bergen in 1626-1627. Ik consulteerde een 19e-eeuwse uitgave die naast de oorspronkelijke Latijnse tekst ook een (niet altijd even accurate) Franse vertaling geeft : J. MARCHANT, *Le jardin des pasteurs. Traduction française avec le texte Latin*, Uit het latijn vertaald door E. Berton, 4 dln., 3e uitg. Parijs, 1862.

31. J. MARCHANTIUS, dl. IV, p. 180.

“Unde mihi compertum est ex ipsarummet confessione, modo e lecto decidisse infantes, modo ipso stragulo suffocante, modo ipsis uberibus continui lactis fluxu in obdormiscentis os nimis abunde profluentibus, infantes enecatos fuisse, cum maximo matrum sese expergiscentium et imprudentiam suam, sed sero nimium, deplorantium lamento”³².

Krokodilletranen bedoeld om de biechtvader op een dwaalspoor te brengen, opdat hij hen niet zou verdenken van kindermoord ? Best mogelijk, maar dan zou Marchantius wel erg naïef moeten geweest zijn, en bovendien is het dan moeilijk vol te houden dat men in kerkelijke kringen op de hoogte was van het feit dat sommigen infanticide als ongeluk camouflerden...

Rumoldus Backx bracht het bij zich in bed nemen van kinderen o.m. ter sprake in een sermoen op de vierde zondag na Pasen in 1686, waarin hij zich voornam allerlei vormen van onvrijwillige doodslag te behandelen, waarvoor de “uytdruckelijcken wille ende meyninge (...) om eenen doodtslagh te doen” dus niet aanwezig was³³. Ook Petrus Massemin lijkt in een sermoen uit 1718 te aanvaarden dat het echte ongelukken waren, hoewel de ouders daarom nog niet vrijuit gingen :

“t Is eene vervaerlyke, en t’ zaemen eene onbegrypelyke zake, dat’er moeders konnen gevonden worden, die door hunne zorgeloosheid en onagtzaamheid, de oorzaak van de dood zyn van die, aen welke zy het leven hebben gegeven. Het is zekerlyk niet genoegzaam te zeggen, dat het een ongeluk is, dat zy die meeninge niet gehad hebben enz. : want zy konden en moesten weten, dat’er zoo een gevaer in zoo een werk gelegen is. De mannen van zulke vrouwen kunnen ook niet verschoont worden, om dat zy diergelyke zaken moeten beletten, en hunne vrouwen vervaert maken”³⁴.

32. *Ibidem*, p. 180.

33. R. BACKX, *CXXV sermoenen*, dl. II, p. 264. Zo beschouwt hij kinderen als de “moorders en doodt-slaegers van hun Ouders”, als zij “door hun wederspanningheydt, en quaedt comportement de Ouders soo bedroeven dat sy hun voor den tydt doen sterven, en (gelijck men seyt) den nagel van hun doodt-kist zyn” (p. 267). Over “die Ouders, de welcke de jonge en teere kinderkens al te vroeg bij hun in’t bedde leggen”, zie p. 273-4.

34. P. MASSEMIN, *Sermoenen op de sondagen*, dl. II, Brugge (Joseph Van Praet), 1765, p. 304.

Joannes Verslype klaagt over de “onvoorsigtigheyd, en onagtzaemheyd van zulke ouders”³⁵, en wijst op “het gevaer dat’er is, van zomwylen in de slaep *onwetens* de kinders te versmagten”³⁶. Nogmaals, niemand, maar dan ook niemand suggereert dat er soms voorbedachtheid en kwaad opzet mee gemoeid was. Ignatius Albertus De Vloo (1716-1775), die van 1758 tot aan zijn overlijden pastoor was van de “gouden portie” van de O.-L.-V.-parochie in Brugge³⁷, is daarover wellicht nog het duidelijkst : Over “die Moeders, die eene gewoonte maeken van hunne teere en onnoozele Kinderkens, by hun en nevens hun te nemen in de ruste, niet zonder groot gevaer van de zelve dood te liggen of te versmagten” zegt hij in een preek voor de vijfde zondag na Pinksteren :

“Ik weet, dat zy dit niet bestaen uyt en met die kwaede meeninge, maer ondertusschen hunne goede meeninge kan het gevaer niet wegnemen ; en dan gaen zy maer eerst het gevaer bemerken, als wanneer zy het gedwongen zyn te betreuren”³⁸.

De Vloo raakt hier een punt aan dat waarschijnlijk hét grote probleem was waarmee de Kerk in het algemeen en de predikanten in het bijzonder hadden af te rekenen, nl. dat veel mensen de kerkelijke waarschuwingen en verbodsbepalingen niet au sérieux namen en gewoon weglachten. Tot het te laat was ! Predikatie over dit thema was dan ook essentieel bedoeld om de toehoorders te wijzen op de risico’s, en hen ervan bewust te maken dat het niet om denkbeeldige maar om reële gevaren ging. Het viel blijkbaar niet mee om hen daarvan te overtuigen, ook al omdat het naast zich te slapen leggen van zuigelingen een oeroude, diep ingewortelde gewoonte was, die de Kerk al sinds de vroege Middeleeuwen met man en macht bestreed. Zonder al te veel succes, aangezien men tot aan het einde van de 18e eeuw, en wie weet nog langer, op dit punt moest blijven hameren³⁹.

35. J. VERSLYPE, *Historie*, dl. V/1, p. 434.

36. *Ibidem*, dl. VII/1, p. 450 (cursivering van ons).

37. Een beknopte biografie van kanunnik De Vloo vindt men bij A.T. VAN BIERVLIET, “Vloo, Ignaas Albert de, predikant”, in : *Nationaal Biografisch Woordenboek* 3 (1968), k. 921-3.

38. I.A. DE VLOO, *Sermoenen*, dl. V, Brugge (Joseph De Busscher), 1790, p. 149.

39. J. GELIS, M. LAGET, M.-F. MOREL, *Entrer dans la vie*, p. 124 : “Malgré les interdits, la plupart des nouveau-nés français ont longtemps été couchés avec leur mère ou leur nourrice”. Flandrin constateerde wel een zekere vooruitgang tijdens de 18e eeuw (*art. cit.*, p. 174-5).

Waarom die van eeuw tot eeuw herhaalde waarschuwingen en dreigementen zo weinig uithaalden zullen we straks proberen uit te vissen, maar eerst moeten we nog even stilstaan bij het betoog van Jean-Louis Flandrin. Deze gerenommeerde Franse specialist van de geschiedenis van liefde, huwelijk en seksualiteit, die bovendien als geen ander vertrouwd is met kerkelijke bronnen, is er nl. net als Vandenbroeke van overtuigd dat baby's soms opzettelijk in het ouderlijk bed werden verstikt. Het lijkt hem nogal vreemd dat de Kerk aan het fenomeen kinderversmaching zoveel aandacht zou besteed hebben als er louter en alleen sprake zou geweest zijn van banale ongelukken⁴⁰. Volgens hem was er meer aan de hand, en vond de Kerk sommige sterfgevallen van baby's in het echtelijke bed wel degelijk verdacht. Hij baseert zich daarvoor op de analyse van 37 lijsten van aan de bisschop voorbehouden zonden uit de periode 1200-1800. In 26 daarvan bleek kinderversmaching een *casus reservatus*. Nu betekent dat op zich weinig meer dan dat men het nodig oordeelde om de gewoonte van kinderen bij zich in bed te nemen met de grote middelen te bestrijden. Maar er is meer : in 10 lijsten was uitdrukkelijk sprake van *vrijwillige* verstikking!⁴¹ Flandrin geeft in voetnoot de exacte referenties naar zijn bronnen, maar citeert jammer genoeg geen enkele van die tien gevallen. Het zou ons te ver hebben geleid om dat allemaal te gaan natrekken, en er is trouwens geen enkele reden om Flandrins deskundigheid en intellectuele eerlijkheid te betwijfelen. Toch lijkt het niet erg waarschijnlijk dat het aan de bisschop reserveren van kinderversmaching in de eerste plaats bedoeld was om gecamoufleerde kindermoorden te bestrijden. Vrijwillige kinderverstikking was immers hoe dan ook een voorbehouden zonde : *oppressio infantium* was in dat geval zonder meer gelijk te stellen met *homicidium voluntarium*, wat in alle bisdommen gereserveerd was!⁴²

40. J.-L. FLANDRIN p. 172. Wat daar zo vreemd aan is begrijp ik niet goed, want het lijkt toch volkomen normaal dat de Kerk zich inspande om dergelijke ongelukken te vermijden, ook als ze geen twijfels had over de oprechtheid van de ouders die het sterfgeval als ongeluk voorstelden.

41. *Ibidem*, p. 173 : "Or plusieurs listes de cas réservés affirment clairement qu'il ne s'agit pas toujours d'un accident : dix sur vingt-six parlent d'oppression ou de suffocation volontaire, et ce caractère volontaire n'est pas démenti par les autres listes, plus concises."

42. Zie ook de redenering terzake van J. Pauwels, een 18e-eeuwse specialist inzake gereserveerde zonden, die verder nog uitvoerig aan bod komt.

Wat er ook van zij, Flandrins argumentatie is in geen geval van toepassing op onze gewesten. Uit de geschriften van Josephus Pauwels OFM Recol.⁴³ en Fidelis Mosae-Trajectini OFM Cap.⁴⁴, die in de 18e eeuw beiden een lijvig tractaat publiceerden over aan de bisschop gereserveerde zonden, blijkt immers dat *oppressio vel suffocatio infantium* in geen enkel Vlaams bisdom ooit een *casus reservatus* geweest is. Pauwels bestudeerde de bisdommen Antwerpen, 's-Hertogenbosch, Kamerijk, Keulen, Gent, Luik, Mechelen, Namen en Roermond, en stelde in hoofdstuk XXII (*De prolis oppressione*) vast dat deze zonde alleen in Luik en Namen gereserveerd was⁴⁵. Fidelus van Maastricht gaf een overzicht van de situatie in Brugge, Luik, Keulen, Mechelen, Gent, Antwerpen, Doornik, Roermond, Namen, Ieper en Saint-Omer en noemde alleen Luik, Namen en Saint-Omer als diocesen waar kinderversmaching op één of andere manier gereserveerd was⁴⁶. In de "Vlaamse" bisdommen Brugge, Ieper, Gent, Antwerpen en Mechelen was dat dus duidelijk niet het geval, met deze kleine nuance dat Pauwels aanstipt dat de casus "*homicidium*" in Gent zo ruim werd opgevat dat ook onvrijwillige kinderversmaching daaronder kon begrepen worden :

"Tertio, reservari Homicidium commissum ex gravi *negligentia* (...) *ca vendi eum casum*, ut si mater aut nutrix, praevidens periculum oppressionis, ne noctu teneatur surgere, condormiat parvulo, secuto effectu mortis"⁴⁷.

43. Cf. P. BERGMANS, "Pauwels (Joseph)", in : *Biographie Nationale XVI* (1901), k. 763-4.

44. Het titelblad van zijn boek vermeldt dat Fideel van Maastricht theologie en H. Schrift doceerde te Brugge, wellicht in het Kapucijnenklooster aldaar. Een biografische studie over deze figuur is mij niet bekend.

45. J. PAUWELS, *Tractatus theologicus de casibus reservatis in dioecibus Antverpiensi, Buscoducensi, Cameracensi, Coloniensi, Gandavensi, Leodiensi, Mechliniensi, Namurcensi, Ruraemundenci*, 3e uitg. leuven (Joannes Jacobs), 1755, p. 429 : "In Antverpiensi, Buscoducensi, Cameracensi, Coloniensi, Gandavensi, Mechliniensi, Ruraemundensi nihil exprimitur de hoc casu. In Leodiensi reservatur, *Prolis Oppressio*. In Namurcensi *Oppressio tenellorum*".

46. FIDELIS MOSAE-TRAJECTINI, *Tractatus theologicus de casibus reservatis Summo Pontifici, episcopalis in diversis dioecibus Brugensi, Leodiensi, Coloniensi, Mechliniensi, Gandenso, Antverpiensi, Tornacensi, Ruremundensi, Namurcensi, Iprensi, Audomarensi et regularibus*, 2e verb. uitg. Ieper (Thomas Franciscus Walwein), [s.a.] (ca 17153), p. 146-7 (Luik), p. 180 (Namen) en p. 197-8 (Saint-Omer).

47. J. PAUWELS, *Tractatus*, p. 253-4.

I.t.t. de andere genoemde bisdommen speelde het in Gent immers geen rol of een doodslag vrijwillig was of niet : volgens het Gentse *Pastorale* volstond het dat men uit nalatigheid onrechtstreeks en ongewild de oorzaak was van iemands dood, om de casus op te lopen⁴⁸. De Vlaamse bisschoppen uit de Nieuwe Tijd vonden de gewoonte van het zich in bed nemen van kinderen dus blijkbaar lang niet zo onrustwekkend als vele van hun Franse collega's. Ze achtten het in elk geval niet nodig om drastisch in te grijpen, door er bv. een voorbehouden zonde van te maken, of de overtreders met excommunicatie te bedreigen. Nochtans wist men ook bij ons heel goed dat dergelijke maatregelen in andere bisdommen wél in voege waren. Predikanten maakten van deze voorbeelden trouwens dankbaar gebruik om hun publiek te overtuigen van de enormiteit van deze zonde. Backx bv. preekte in 1686 dat :

“het in sommige Bisdommen op straffe van den ban, op pene van excommunicatie aen de Ouders verboden [is] de kinderkens voor eenen sekeren tydt en ouderdom by hun in't bedde te laeten slaepen. Elders is het eenen cas, die de Bisschoppen reserveren, sonder aen andere Bicht-Vaders, ten waere aen seer weynige, de macht te geven van daer van t'absolveren. Dat isser hier van, ende over al, dat de Ouders dit peryckel kennende, ende daer van genoegh gewaerschouwt zynde, pligtig zyn van groote sonde, tegen Godts vyfde Gebodt, dat den doodt slagh verbiedt, niet alleenelijck als hun soodaenigh ongeluck over comt, maer oock als sy hun, ende hunne kinderen daer toe in peryckel stellen⁴⁹”.

In Luik en Namen was het onvrijwillig verstikken van kinderen in bed wél een gereserveerde zonde, wat er op kan wijzen dat de toestand daar ernstiger was dan in de Mechelse kerkprovincie, of toch als dusdanig werd aangevoeld. Alleen wanneer een kindje effectief gestorven was, moesten de betrokken ouders of minnen zich tot de bisschop of een door hem gedelegeerde priester wenden om de absolutie te bekomen. In het bisdom Saint-Omer echter volstond het

48. *Ibidem*, p. 252 : “In Gandavensi ponitur *Homicidium*, de quo sic loquitur *Pastorale* : *Per Homicidium* (intellige) *quod re ipsa commissum est, sive sit voluntarium sive casuale, ex culpa lata, aut peccando mortaliter in negligentia cavendi eum casum*”.

49. R. BACKX, *CXXV sermoenen*, dl.II, p. 274.

naakte feit van een kind dat nog geen vol jaar oud was bij zich in bed te nemen, om de casus op te lopen, dus ook zonder dat zich een incident had voorgedaan⁵⁰. Pauwels benadrukt sterk dat het in Luik en Namen hoegenaamd niet nodig was dat de volwassenen in kwestie opzettelijk handelden om te doden. In dat geval zouden ze hoe dan ook een voorbehouden zonde begaan, nl. vrijwillige doodslag die in beide diocesen aan de bisschop gereserveerd was. Als de wetgever vrijwillige kinderversmaching viseerde, had hij geen enkele reden om van *oppressio infantium* een aparte casus te maken, want dat zou een overbodige en ronduit belachelijke overlapping betekend hebben⁵¹ ! *Oppressio infantium* sloeg volgens Pauwels dus onmiskenbaar op ouders of minnen die zo onvoorzichtig waren om een kleintje bij zich in bed te nemen en het op die manier bloot te stellen aan enorme risico's. Zoiets was altijd doodzonde, en ingeval het kindje daadwerkelijk stierf bovendien een gereserveerde zonde. Onoverwinnelijke onwetendheid omtrent die risico's kon nooit als geldig excuus worden ingeroepen⁵². In het prinsbisdom Luik voerde men trouwens permanent een preventieve campagne om de kersverse moeders op die gevaren te wijzen. Wanneer een kraamvrouw ongeveer 40 dagen na de bevalling haar kerkgang deed, moest de pastoor haar volgens het Luikse *Rituale* het volgende voorhouden :

“C'est avec justice, que vous venez en ce saint lieu pour rendre vos actions de graces à Dieu, de ce qu'il vous a delivre des douleurs & des dangers de l'enfantement, & à même temps luy consacrer & offrir le fruit de votre ventre, avec toutes vos actions, que vous devez rapporter en son honneur, à sa gloire, & à l'édufucation de son Eglise : Prennez garde, que cet enfant ne tombe en péril, soit spirituel, faute d'instruction dans la Foy

50. J. PAUWELS, p. 436 en FIDELIS MOSAE-TRAJECTINI, p. 198.

51. J. PAUWELS, p. 434-5 : “Respondeo, Oppressionem parvuli, etiam indirecte volitam & in causa remota, idcirco reservatam esse, quod Oppressio parvuli directa & in se intenta, contineatur sub Homicidio voluntario antea reservato ; ergo dum deinceps reservatur distincto termino Oppressio ven tenelli, debet haec alio sensu accipi, ne sit notorie ridicula repetitio : alioquin enim praesens casus hunc sensum dabit ; *Homicidium voluntarium prolis* ; quod perinde ridiculum foret, ac si, reservato prius Homicidio voluntatio, deinceps per distinctum terminum reservaretur *Homicidium adulti, sacerdotis, virginis &c.*”

52. J. PAUWELS, p. 431-2.

Catholique, & dans la pratique des Commandemens de Dieu & de son Eglise ; soit temporel ; faute d'en prendre soin pendant la foiblesse de son corps. Sur tout gardez-vous pendant qu'il est encore tendre, de le tenir près de vous dans un même lit, de crainte qu'en dormant vous ne luy fassiez tort sans y penser, dont vous devriez répondre devant Dieu, & devant les hommes"⁵³.

In de Mechelse kerkprovincie bestond een dergelijke voorlichting of waarschuwing ter gelegenheid van de kerkgang niet.

Dat moge volstan om aan te tonen dat Flandrins argumentatie niet van toepassing kan zijn op de Vlaamse regio. Er moet ook nog gewezen worden dat het citaat uit Benedicti, dat Vandebroeke vermoedelijk aan Flandrin ontleend heeft, door deze laatste toch enigszins anders geïnterpreteerd werd. Flandrin relateert niet alleen heel sterk de frequentie van het aantal vrijwillige, doelbewuste kinderversmachten, maar hij ziet Benedicti's betoog ook uitsluitend als een indicatie van de onvoorzichtigheid en het egoïste van vele ouders en minnen. Hij leidde het citaat uit Benedicti's *La somme dez pechez* als volgt in :

“De ce qui a été dit de l'oppression d'enfant, il ne faudrait pas tirer la conclusion qu'elle était volontaire dans la majorité des cas. L'oppression dans le lit conjugal ne peut au contraire avoir été un moyen tentant d'éliminer volontairement les enfants indésirables que parce qu'elle était normalement accidentelle. Mais cet accident ne met pas en cause que l'ignorance des parents : elle s'explique aussi par leur négligence. Sachant qu'il est dangereux de faire dormir un nourrisson dans leur lit, beaucoup semblent avoir pris ce risque pour s'épargner des dépenses ou de la fatigue. C'est ce que leur reproche, par exemple, Benedicti"⁵⁴.

Houding van de gelovigen

De vraag is alleen of onze voorouders zich wel realiseerden dat het bij zich in bed nemen van jonge kinderen zo riskant was. M.a.w., hoe reageerden zij op de veelvuldig geslaakte alarmkreten van

53. *Rituale sive parochiale Leondiense in quo continentur ea parochos praestare oportet in administratione Sacramentorum, et aliis plerisque ad officium parochiale spectantibus*, Luik, 1701, p. 224.

54. J.-L. FLANDRIN, p. 182.

kerkelijke zijde ? Waarom bleven zij vrij massaal vasthouden aan de voorouderlijke gewoonte, en waarom legden zij de kerkelijke waarschuwingen schijnbaar zo gemakkelijk naast zich neer ? Waren zij louter materieel gezien wel in staat om de kerkelijke voorschriften na te leven ? En kon de Kerk dan geen begrip opbrengen voor hun motieven om kinderen bij zich in bed te nemen ? De predikanten kunnen ons een eind op weg helpen om deze vragen te beantwoorden, en laten ons toe om enig inzicht te verwerven in de mentaliteit van onze voorouders.

Bijna alle historici die het bij zich in bed nemen van zuigelingen bestudeerden, gingen er zonder meer van uit dat de Kerk het bij het rechte eind had wanneer ze dat als een uiterst gevaarlijke praktijk verbod. Alleen de auteurs van *Entrer dans la vie*⁵⁵ schijnen daaraan te twifelen en stellen dat het verbod om kinderen bij zich in bed te nemen veeleer culturele wortels heeft. Zij beschrijven hoe het oude kerkelijk verbod opnieuw en in gewijzigde vorm is opgedoken in de 18e-eeuwse medische literatuur. Geneesheren en vroedvrouwen gingen zelf zover elk nachtelijk contact tussen volwassen en baby's te verbieden, in naam van de medische theorie van de uitwisseling van lichaamsvochten. Via het transpiratievocht zou het kindje vitale lichaamssappen meedelen aan de volwassen bedgenoot en zou op die manier fel verzwakken. Het gewone volk had dan weer schrik om kinderen bij de grootouders te laten slapen, omdat een populaire volkswijsheid wilde dat kleine jongens die bij bejaarde vrouwen slapen impotent zouden worden ! Deze sexuele sanctie houdt een duidelijke verwijzing in naar het oeroude incestverbod, waarvan men ook sporen terugvindt in 20e-eeuwse psychoanalytische theorieën die speculeren over de mogelijk verstoorde psychische ontwikkeling van kinderen die de slaapkamer van hun ouders delen⁵⁶. Dat bracht Gélis, Laget en Morel tot de overtuiging dat de oorsprong van dergelijke verbodsbepalingen van culturele aard is, en niet zozeer werd ingegeven door een praktische bekommernis voor het leven van de zuigeling :

“Des évêques aus psychanalystes, en passant par les médecins raisonnant sur la théorie des humeurs, la liste est longue de

55. J. GELIS, M. LAGET, M.-F. MOREL, *Entrer dans la vie. Naissances et enfances dans la France traditionnelle*, Parijs, 1978.

56. *Ibidem*, p. 123.

tous ceux qui au cours des siècles ont voulu empêcher les mères de réchauffer leurs enfants. Cet interdit a certainement des racines bien plus culturelles que pratiques : certes, la réalité des enfants étouffés existe, mais de moins en moins précisément à mesure que se renforce l'interdit. Et si l'on observe les pratiques maternelles dans d'autres cultures, on s'aperçoit que lorsque les nourrissons dorment presque toujours avec leurs parents, ils ne sont apparemment pas plus étouffés qu'ailleurs"⁵⁷.

Deze nieuwe en interessante visie verdient zeker nader onderzoek, maar intussen kan men de kerkelijke verbodsbepalingen toch moeilijk herleiden tot een verkapt incestverbod ! Het klopt dat predikanten bij tijd en wijle hebben afgeraden dat kinderen *van 6 jaar en ouder* het bed of de slaapkamer van hun ouders of van het dienstpersoneel zouden delen. Het was ook niet toegelaten dat kinderen waarvan het geslacht verschilde samen in één bed sliepen⁵⁸. Dat was onmiskenbaar bedoeld om kinderen te behoeden voor incestueuze of andere ongewenste seksuele ervaringen. Maar als de Kerk verbood dat volwassenen met *heel jonge kinderen* het bed zouden delen, had zij wel degelijk het verstikkingsgevaar op het oog, of nog het risico op een mogelijke fatale valpartij.

Heeft de Kerk deze risico's dan schromelijk overschat ? Kwamen fatale ongelukken wel zo dikwijls voor als kerkelijke documenten laten uitschijnen ? Deze vragen zijn gemakkelijker te stellen dan te

57. *Ibidem*, p. 123-4.

58. Zie bv. P. Massemin, *Sermoenen op de sondagen*, dl.2, p. 307-8 : "Den H. Franciscus de Sales(...), in zynen eersten brief, die hy geschreven heft na eene zekere weduwe, onder andere zedenlessen om haere kinderen wel, en godvrugtiglyk op te voeden, tragt jaer grootelyks in-te-drucken, dat zy hun alleen zoude doen slaepen : en is't dat zy haer dogterken by een ander wilt laeten slaepen, dat het zoodanige duegdzaeme vrouws-perzonen moesten zyn, dat zy zoo wel op hun, als op haer eigen zelve zoude mogen betrouwen :(...). Wat zoude die man Godts gezeid hebben, waer het zake dat hy wist, dat'er ouders gevonden worden, die knegtjes en meiskens van zes, zeven en meer jaeren in't het [sic] zelve bedde keggen, of een ander met hun in hun eigen bedde laeten slaepen ? Men kan zkerlyk niet zeggen dat zy vry zyn van groote zonde : gelyk het ook t'eenemaal gevaerlyk is, kinderen van die jaeren te laeten slaepen in hunne eigen slaepkamer, ten zy dat zy alle mogelyke voorzigtigheid gebruiken ; want zy moeten hun laeten voorstaen, dat ook de muizen ooren hebben". Massemin geeft o.m. een tamelijk recent en ophefmakend voorbeeld van een broer/zus-incestgeval uit Frankrijk.

beantwoorden, omdat kerkelijke woordvoerders doorgaans geen toonbeelden zijn van accuraatheid en exactheid als zij het hebben over de frequentie van die ongevallen. Dat is één van de grote frustraties van de historicus die op dergelijke bronnen is aangewezen. Het wordt nog complexer als men bedenkt dat predikanten de hele zaak wellicht fel hebben opgeschreefd om de toebehoorders te brengen waar zij ze hebben wilden. Prosper Florisoone (?-1798) bv., regulier kanunnik van de abdij van Voormezele en sinds 1764 pastoor van Gyverinkhove⁵⁹, riep uit : “Godt gave, dat’er by duyzend Moeders op deeze wyze niet pligtig waeren van eene Kindermoord”⁶⁰, waarbij zowel het getal “duizend” als de term “kindermoord” (die geenszins voorbedachtheid impliceerde, zóals uit de context duidelijk blijkt) het dramatisch effect moesten maximaliseren. Anderen waren zo mogelijk nog vager en stelden gewoon dat dodelijke incidenten veel meer voorkwamen dan algemeen werd aangenomen. De Vloo verzekerde zijn publiek : “Dit ongeluk geschied al veel meer als gy u laet voorstaen ; zy gaen het langs straet niet uytbellen, die over dit ongeluk gedwongen zyn te draegen eene knaegende consciencie”⁶¹. Backx en Massemin lieten zich uit in dezelfde zin. Ook zij schrijven het feit dat de publieke opinie maar weinig weet had van concrete ongelukken toe aan de angstvallige discretie van ouders die zo’n tragisch voorval hadden meegemaakt. Verslype was trouwens de enige die op een directe manier een beroep deed op de persoonlijke ervaring van de aanwezigen : “Ik vreesse wel, dat’er misschien hier wel tegenwoordig zyn, die daer van droeve voorbeelden weten, en misschien geproeft hebben”⁶². De Bijbel maakt in 1Kon. 3: 16-28 echter melding van een voorbeeld waarvan de bewijskracht in de ogen van de predikanten minstens even zwaar woog als alle eigentijdse ervaringen samen. Er werd dan

59. Enkele schaarse gegevens bij C.-F.-A. PIRON, *Algemeen levensbeschryving der mannen en vrouwen van België*, Mechelen, 1860, p. 121. FLORISOONE hield zich als amateur ook bezig met geneeskunde ; zie daarover : L.ELAUT, “Pastoor Florisoone van Gijverinckhove doet het met ‘spouwen en douwen, met vryven en niezen’, in : *Biekorf* 76 (1975-’76), p. 35-44.

60. P. FLORISOONE, *Nieuwe Vlaemsche sermoenen*, dl. IV, Brugge (Joseph De Busscher), 1781, p. 57.

61. I.A. DE VLOO, *Sermoenen*, dl. V, p. 149.

62. J. VERSLYPE, *Historie*, dl. V/1, p. 434.

ook dikwijls verwezen naar dit verhaal over een vrouw die haar kindje al slapende versmacht had, en het daarna verwisselde voor de levende baby van een huisgenote. Toen de moeder van de levende baby het bedrog ontdekte deed zij een beroep op koning Salomon, die zijn bekende salomonsoordeel velde⁶³. Backx knoopte er deze praktische conclusie aan vast : “Het gene aen die Moeder over-comen is, cander aen meer over-comen”⁶⁴. Of dat veel indruk maakte is lang niet zeker. Als de waarschuwingen van de clerus vaak op ongelooft stuitten, hield dat ongetwijfeld verband met het feit dat de beproefde ouders begrijpelijkerwijze zo weinig mogelijk ruchtbaarheid wensten te geven aan wat hen overkomen was. Vandaar dat de inspanningen van de Kerk er vooral op gericht waren om de gelovigen die meenden dat kinderversmaching een ingebeeld, verafgelegen gevaar was, ervan te overtuigen dat het wel degelijk om een reëel perikel ging. Backx pakte het als volgt aan :

“Noch men moet niet meynen, dat de ongevallen die daer uyt gevreesst worden, soo selsaem zijn, dat dit maer ydele vreesse soude zyn, ende maer een ingebelt oft immers maer een verre gelegen peryckel. Neen. 't Is een redelyke vreesse, ende een peryckel dat sijn fundament heeft : ende die ongevallen, die daer van voortskomen, gebeuren misschien al dickwilder dan men meynt. Hoe licht en kan het niet gebeuren, dat Vader oft Moeder onbedachtelijck, oft in den slaep sigh om keerende die teere kinderkens eenigh hinder doen ?”⁶⁵

Al bij al zijn we daarmee niet veel wijzer geworden over de reële omvang van het verschijnsel kinderversmaching. Mijn indruk is dat de uitspraken van de predikanten daarover met een flinke korrel zout moeten genomen worden. Het is zonneklaar dat de Kerk de toestand zwarter voorstelde dan ze in feite was, en wel omwille van het effect. Als je goed luistert en abstractie maakt van alle retorische franjes, stelden Backx en zijn collega's eigenlijk niet dat zulke ongelukken dikwijls voorkwamen, maar toch té dikwijls gebeurden.

63. J. MARCHANTIUS, p.189 ; R. BACKX, *Vervolgh der sermoenen op de sondaegen van het jaer*, dl.I, Antwerpen (Petrus Jouret), 1712, p. 142 en CXXV *sermoenen*, dl.II, p. 273 ; P. MASSEMIN, p. 304 ; I.A. DE VLOO, p. 181.

64. R. BACKX, CXXV *sermoenen*, dl.II, p. 273.

65. R. BACKX, *Vervolgh*, dl.I, p. 142.

Of zoals Petrus Franciscus Valcke (1708-1787), de bekende pastoor van Rumbeke⁶⁶ het uitdrukte : “Zy moet haer wagten van die kleyne Schaepe by haer in’t bedde t leggen, uyt vreeze van de zelve al slaepende te versmagten, het welk, eylaes ! maer al te dikwils geschied”⁶⁷. Daarbij moet men bedenken dat in de ogen van de Kerk elk sterfgeval er één te veel was, omdat het — mits de nodige voorzorgen van de ouders — kon en moest vermeden worden. Het leven van ieder menselijk wezen was voor haar dermate waardevol en onvervangbaar, dat het aan geen enkel risico — hoe klein ook — mocht worden blootgesteld.

Vanuit die optiek is het niet verwonderlijk dat de Kerk het bij zich in bed nemen van zuigelingen meestal in absolute termen heeft veroordeeld. Benedicti scheen echter bereid om een uitzondering te maken voor moeders die afdoende veiligheidsmaatregelen troffen. Als het bed voldoende breed was, en als er tussen moeder en kind een soort afscheiding werd aangebracht, zodat beiden ver genoeg van elkaar verwijderd bleven, kon hij gedogen dat het kleintje mee in bed genomen werd. Benedicti stond met deze stellingname vrij geïsoleerd. De 17e- en 18e-eeuwse Vlaamse predikanten duldden geen enkele afwijking van de algemene regel dat jonge kinderen en volwassenen niet samen in één bed mochten slapen. Met de omstandigheden waarin dat gebeurde, en met de beweegredenen van ouders en minnen werd totaal geen rekening gehouden. Alles wat zij te hunner verdediging aanvoerden werd prompt afgewezen en als loze uitvlucht gedoodverfd. Welke waren nu de motieven die de mensen aanhaalden om hun kroost bij zich in bed te nemen ? Hoe reageerden zij op de verwijten van de clerus ?

De motieven vallen in twee categorieën uiteen. De ene zou men eerder altruïstisch kunnen noemen, de andere egoïstisch. Het getuigt zeker van liefde en bezorgdheid voor het welzijn van het kindje als zij het bij zich in bed namen om het te beschermen tegen de koude, of uit medelijden, omdat het onophoudelijk huilde en kennelijk

66. Cf. B. JANSSENS DE BISTHOVEN, “Petrus Franciscus Valcke, 1708-1787, pastoor van Rumbeke en deken van Roeselare”, in : *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis gesticht onder de benaming ‘Société d’Emulation’ te Brugge*, 161 (1984), p. 137-47.

67. P.F. VALCKE, *Sermoenen op de sondagen en de feestdagen*, dl. VI, Brugge (Joseph De Busscher), 1786, p. 31.

wilde getroost worden. Volgens Backx verantwoordden ouders zich o.m. door op te werpen “datse dat moeten doen, om dat de kinderen geen koude en souden lyden, oft omse snachts te suygen te geven, om datse den heelen nacht niet en souden kryten”⁶⁸. Florisoone valt scherp uit tegen “de Moeders, de welke uyt een zinneloos medelyden, hunne Kinders, op dat zy niet zouden schreyen, by hun in’t bedde leggen”⁶⁹. Backx weet ons verder te melden dat sommige ouders hun kindje zozeer beminden, dat zij het ook ’s nachts bij zich wilden hebben. Hij trekt een parallel tussen die in zijn ogen overdreven en ongezonde ouderliefde en de apenliefde, waarvan men geloofde dat ze zo sterk was dat apen hun jongen al omhelzende soms versmachtten. Hij kon geen begrip opbrengen voor “Ouders, de welke de jonge en teere kinderkens al te vroeg by hun in’t bedde leggen somtyts uyt eene sotte liefde, gelijk aen de liefde van de Simmen die haere jonckskens soo lief hebben, dat sy die dickmaels al omhelsende versmooren”⁷⁰. Er zij nogmaals op gewezen dat deze altruïstische motieven, die bij een aantal ouders duidelijk aanwezig waren, in het geheel niet te rijmen vallen met de zienswijze van Chris Vandenbroeke.

De belangrijkste drijfveer om het kerkelijk verbod te trotseren, blijkt toch de bekommernis te zijn geweest om de nog tere en

68. R. BACKX, *Vervolgh*, dl.I, p. 143. Zie ook J. MARCHANTIUS, p. 181, wiens *Hortus Pastorum* op Backx’ werktafel lag toen hij dit sermoen redigeerde.

69. P. FLORISOONE, p. 56.

70. R. BACKX, *CXXV*, dl.II, p. 273. Het beeld van de aap die zijn jongen ongewild doodrukt tijdens een liefdevolle omhelzing werd trouwens vaker gebruikt op te waarschuwen tegen verwennerij en al te tedere gevoelens jegens kinderen. Het thema was ook vrij populair in de emblemataliteratuur van de Nieuwe Tijd. Zie bv. J. CAMERARIUS, *Symbolorum & emblematum ex animalibus quadrupedibus desumptorum centuria*, Nürnberg, 1595 (facsimile-uitgave bezorgt door W. Harms en U.-B. Kuechen, Graz, 1986), f. 85. Onder de afbeelding staat volgende tekst te lezen: “*Est cum & amare nocet. Suffocat simia amando simiolum. Exemplum hoc o fugitote patres*”. Zie ook: J. VAN DEN VONDEL, *Vorstelijke warande der dieren*, Amsterdam, 1617 (facsimile-uitgave Soest, 1974, met een inleiding van J. Becker), f. 5. De opvatting dat apen hun jongen soms al omhelzende verstikken is afkomstig van de Romeinse auteur Plinius (de Oudere), Cf.F. Pinicelli, *Mundus symbolicus*, Keulen, 1687 (facsimile-editie bezorgd en ingeleid door D. Donat, Hildesheim-New York, 1979), p. 421: “Plinius [*Plin. l.8. c. 54*] de Simiis refert; *Simiarum generi praecipua erga foetum affectio. Et paulo post; itaque magna ex parte complectendo necant: Unde catulum suum amplexu suffocans, epigraphen tenet. COMPLECTENDO NECAT.*”

kwetsbare zuigelingen goed warm te houden. Een enkele keer kon een geestelijke daar ook zijn goedkeuring aan hechten. Klaus Arnold citeert een passage uit een 14^e-eeuwse *Summa* van de dominicaan Berthold von Freiburg⁷¹ waarin ouders die kinderen bij zich in bed namen om ze tegen koude en ongedierte te beschermen, onschuldig werden geacht :

“Ist das die elltern ire kind zuo in nemen an daz bethe von frost und keltin wegen, oder fürchten ir von den tieren oder vor den würmen, und sterben die kind bey in in den bedt, so sy schlafen und werden ertrucket, so seind die elltern nicht schuldig an dem tod”⁷².

Heel anders beoordeelde deze Berthold von Freiburg mensen die het deden uit overdreven liefde (“unordentlicher lieb”), uit gemakzucht of wanneer ze in dronken toestand waren. Hij hield m.a.w. rekening met de motieven van de ouders om de schuldvraag te beoordelen. Bij ons in de Nieuwe Tijd deed men dat niet, en zeker niet op de preekstoel. Backx veegde de argumenten van de ouders met één enkele zin van tafel : “’t Waer beter (...) dat en de Ouders en de kinderen des nachts wat ongemack leden, dan haer selven en de kinderen in soo-danigh peryckel te stellen”⁷³. Florisoone redeneerde in dezelfde zin : “De goede en fraeye Ouders stellen hunne Kinders dan noyt in eenig gevaer, waer in zy hun leven zouden kunnen verliezen ; maer zy hebben de zelve liever te hooren weenen, als zy hun anders niet helpen kunnen”⁷⁴.

Uiteraard was de Kerk helemaal niet te spreken over ouders die eerder hun eigen gemak en comfort op het oog hadden. Veel vrouwen zagen er tegen op om ’s nachts herhaaldelijk te moeten opstaan om een huilende baby te sussen om hem de borst te geven, en namen het kleintje daarom mee in bed. Dat is wat Benedicti aan moeders en minnen verweet. De Vloo erkent dat het niet meevalt om ’s nachts voordurend heen en weer te draven tussen de eigen slaapstede en het wiegje van de baby, maar dat zijn nu eenmaal

71. Cf.E. FILTHAUT, “Berthold von Freiburg”, in : *Lexicon für Theologie und Kirche II* (1958), k. 266.

72. Geciteerd door K. ARNOLD, *Kind und Gesellschaft*, p. 49.

73. R. BACKX, *Vervolgh*, dl.I, p. 143.

74. P. FLORISOONE, p. 57.

ongemakken die inherent zijn aan het moederschap. Hij meende bovendien dat vele moeders die last alleen aan zichzelf te wijten hadden, omdat ze het kind van jongsaf aan hadden verwend door het altijd bij het minste teken van onbehagen te gaan troosten :

“Maer zonder dit, zeggen ander [Moeders], geen ogenblik kan ik rusten. 't Is een zwaer last, ik beken het, maer een last 't welk gy vrywilliglyk hebt aengenomen ; en een last, 't welk gy zelfs gevoed hebt, met van eersten af, uw Kind niet anders te gewennen”⁷⁵.

Massemin deed er nog een schepje bovenop en beschuldigde hen ronduit van gemakzucht :

“Maer, zegt een ander, myn kind is te lastig, en te moeielyk, het wilt anderzins niet zwygen, en ik kan niet eene ooge luiken : ik kan niet gedeuriglyk opstaen om de borst te geven, enz. Maer vrouwken, waerom zyt gy getrouwt ? Is't om u gemak te hebben, en uwe lusten te voldoen ? Wilt gy moeder zyn zonder last, en moeielykheid ? Gy zyt grootelyks bedrogen. Als gy de lasten van het huwelyk niet wilde dragen, gy moest u daer toe niet begeven hebben : het is dan uwe pligt, het is uwe verbintnisse voor uw kind te waken, op te staen, om het de borst te geven, als't noodzakelyk is. Ziet wat eenen hond doet voor zyne jongen, als zy schreeuwen, hy zal alles verlaeten, al waer't de beste brocke vlees, om te gaen zien, wat'er met hun hapert : de stomme beesten maken u beschaemt, die om uwe vaddigheid en luiheid te voeden, uw kind stelt in gevaer van het leven”⁷⁶.

Ook Backx verweet de moeders “luisaerdye en gemakelijckheyd”⁷⁷. Het is ontegensprekelijk zo dat de meeste mensen op hun nachtrust gesteld waren. Maar om nu te stellen dat ze erger waren dan de beesten, zoals Massemin zich in het vuur van zijn betoog liet ontvallen, dat gaat toch te ver ! Mogen wij de beschuldiging van kerkelijke zijde, dat ouders meer waarde hechtten aan hun comfort dan aan het leven van hun kroost, wel zonder meer als terecht

75. I.A. DE VLOO, p. 150.

76. P. MASSEMIN, p. 305.

77. R. BACKX, *CXXV sermoenen*, dl.II, p. 273.

78. P. MASSEMIN, p. 305.

beschouwen ? Als een historicus kritiekloos alles zou geloven wat moralisten en predikanten aan hun tijdsgenoten verweten hebben, zou hij wel tot de conclusie moeten komen dat Vlaanderen in het Ancien Régime hoofdzakelijk bevolkt werd door losbandige, perverse en ontaarde lieden... Het is veeleer zo dat de gewone man, i.t.t. de kerkelijke gezagdragers, de risico's van het bij zich in bed nemen van kinderen bijzonder klein of onbestaande achtte. De predikanten benadrukten zelf dat men het gevaar niet zag, tot het te laat was en men gedwongen was het te betreuren. Massemin had ergens opgevangen dat ouders zich er op beroemden dat zij altijd hun kleintjes bij zich in bed namen en nog nooit iets hadden voorgehad : "Iemant zal zeggen : ik hebbe dit zoo dikwils gedaen, Godt lof, het heeft altyd wel gegaen." En hij repliceerde : "Gy hebt daerom niet laeten grootelyks te zondigen, om dat gy u ten minste gestelt hebt in een alderzwaerste perykel, en dit zelve te doen is eene groote sonde"⁷⁸.

Anderen betrouwden op hun voorzichtigheid, maar De Vloo moest daarmee hartelijk lachen :

"Maer ik ben voorzigtig, zeggen zommige Moeders, en daer en is geen perykel. Hoe, gy zyt voorzigtig, zelfs als gy slaept ? Wonderbaere voorzigtigheyd !... den H. *Augustinus* lacht met de Joden, die de slaepende Soldaeten voor getuygen namen, dat het Lichaem van den Heer, dewyl zy sliepen, van de Discipelen was gestolen ; met gelyke reden mogen wy lagchen met de voorzigtigheyd van de slaepende Moeders. Inderdaed de Vrouw, die ten tyde van *Salomon* slaepende, haer Kind had doodgelegen, peysde zonder twyffel zeer voorzigtig te zyn, want zy beminde haer Kind ; en nogtans met al dit ; met al haer slaepende voorzigtigheyd, zy heeft haer Kind doodgelegen : *dormiens quippe oppressit eum*. En zy heeft te saemen een exempel naergelaeten aen alle Moeders, 't welk doet zien, wat uyt zulke voorzigtigheyd kan volgen"⁷⁹.

Vrijwel iedereen beklemtoonde dat men tijdens de slaap geen controle meer heeft over zijn bewegingen. De kans was ook reëel, dat men het gehuil of het geworstel van de baby die dreigde te stikken niet zou merken. Florisoone wendde al zijn retorisch talent aan om de moeders daarvan te overtuigen :

79. I.A. DE VLOO, p. 149-50.

“Het is tegen u dan, verwaende Moeders, dat ik hier uytvalle, met u over uwe uytzinnigheyd te bestraffen, door dien dat gy uwe Kinders by u in uw bedde leggende, om hun geschreeuw te stelpen, u dikwils in perykel stelt van hun in uwen slaep te versmagten ; want als die teere kinderen aen uwe zyde liggen, zyt gy verzekert, dat gy, vermoeyt van den arbeyd, en door den vaek overvallen, u in uwen slaep niet zult keeren en omwenden, en alzoo uw Kind niet zult perssen en versmagten ? Ik neeme dat uw onnoozel Schaepjen, door de zwaerheyd van uw lichaem zig geperst voelende, nog eenig geschrey zal uytwerpen, door de pyne die het voelt : zyt gy zeker, dat gy zyn geklag hooren zult, byzonderlyk als gy, door de onruste en vermoeytheyd, in eenen vaste slaep ligt ? En ten anderen, kan't niet gebeuren, dat u Kind leeger in 't bedde zinkende, gy synen mond stopt, en alzoo, syn geschrey belettende, 't zelve versmagt ? Godt gave, dat'er by duyzend Moeders op deeze wyze niet pligtig waeren van eene Kinder-moord. Ach ! zinnelooze en wreede Moeders, die onder het voorgeeven van uwe Kinders in het geweene te troosten, hun naar 't ander leven zend. Gy zult misschien zeggen, dat gy gewoon zyt altyd stille in uw bedde te liggen ; maer zyt gy zeker, dat gy altyd stille zult blyven liggen ? Ten is dan niet zonder reden, dat de zwaere doodelyke zonde, die door de vesmagting van een Kind bedreeven word, in zommige Bisdommen, van alle Priesters niet kan vergeeven worden ; want men kan geen grooten schroom genoeg aan de Moeders indrukken, op dat zy zig zouden myden van hunne Kinders in gevaer des doods te stellen, met de zelve by hun in't bedde te neemen”⁸⁰.

Men was niet alleen bewust van de gevaren—en de vraag blijft of de Kerk die niet schromelyk heeft overschat—, maar in veel gevallen hadden arme mensen naar eigen zeggen weinig keuze. Hun bescheiden bestaansmiddelen lieten hen eenvoudigweg niet toe om voor een apart wiegje te zorgen, of zij waren te eng behuisd om voor de baby een afzonderlijke slaappleats te reserveren. Terwijl Benedicti nog geneigd was om de zaak in die omstandigheden over te laten aan het geweten van de betrokkenen, aanvaardde men bij ons ook armoede niet als excuus. Marchantius schreef :

80. P. FLORISOONE, p. 56-7.

“Nec facile ea in re admittitur excusatio matrum, ob paupertatem se excusantium, quod eis locus commodus et lectus separatus non suppetat, in quo collocare possint infantes ;(...) Imo convenit pastores quandoque improvide infantes saepe periculo exponit”⁸¹

Onder meer Backx heeft deze raad ter harte genomen, en preekte dat “d’excusie oft ontschuldige van sommige, die seggen datse dat uyt armoede doen, als gen comoditeyt, gelegenheyd, oft middel hebbende, om de kinderen in een wieghskens [sic] oft beddeken appaert te leggen” niet “ontfanckbaer” is⁸². Ik kan mij nochtans levendig voorstellen dat dit voor armere bevolkingsgroepen inderdaad een vrijwel onoverkomelijk probleem was. Volgens de auteurs van *Entrer dans la vie* ontbraken wiegen tot diep in de 18^e eeuw in de woningen van de allerarmsten. Zij hadden er het geld niet voor, en wat zeker een even grote rol speelde : ze zagen er ook niet nut niet van in. In huishoudens waar men wel over een wieg beschikte lijkt die vooral overdag dienst te hebben gedaan⁸³. Aangezien Marchantius en Backx, die de auteur van de *Hortus pastorum* gewoon napraat, de enigen zijn die aangeven dat armoede soms als excuus werd ingeroepen, mogen we aannemen dat de materiële infrastructuur in onze gewesten niet de voornaamste hinderpaal geweest is voor de naleving van de kerkelijke voorschriften. Als de Kerk op dit vlak zo weinig bereikt heeft, was dat veel meer een kwestie van mentaliteit en gewoonte dan van geld of plaatsgebrek. Massemin verzuchtte in 1718 :

“Dog dat alles is zoo veel te droeviger, als’er in dergelyke zaken gy vele min werk gemaekt word : vele zyn hier in wel gerust, zy peyzen niet eens, of zy willen niet eens peyzen, dat zy zondigen, en vervolgens zy beschuldigen zig hier over niet, zy hebben geene de minste droefheid, en alzo en beteren zy hun niet”⁸⁴.

De Vlooi hoopte — tegen beter weten in ? — op een positiever resultaat :

81. J. MARCHANTIUS, p. 180-1.

82. R. BACKX, *Vervolgh*, dl.I, p. 143.

83. J. GELIS, M. LAGET, M.-F. MOREL, p. 124.

84. P. MASSEMIN, p. 305-6.

“Uyt alle dit, ’t welk ik op deze Stoffe, de welke zoo raer van den Stoel der Waerheyd word verhandelt, voor alsnu gezeyd heb, wat vrugt, wat voordeel mag ik verwagten ? Gy zult misschien peyzen, alles vrugtelooos ; neen, myne goede Catholyke, ik betrouwe door de godlyke Gratie, hier uyt groote vrugt, veel geestelyke Winste. (...) Ik houde my verzekert, dat alle welpeyzende Moeders voortaan liever alle moeyte, onruste en slaevernye zullen verdraegen, als maer eens hun onnoozel Kind met hun te nemen in de ruste, op dat zy het leven niet in gevaer stellen van hun Kind, ’t welk zy niet, maer Godt zelve hem [sic] heeft gegeven”⁸⁵.

*
**

Terugblikkend meen ik Vandenbroekes ideeën over het bij zich in bed nemen van kinderen te moeten verwerpen. Ze missen immers voldoende grond als men de kerkelijke documentatie over dit onderwerp in de Nieuwe Tijd van naderbij bekijkt. Een krasse uitspraak als zou opzettelijke maar gecamoufleerde kindermoord tot in de 18^e eeuw een courant aangewende “malthusiaanse” strategie geweest zijn, vereist m.i. solider bewijsmateriaal dan waarmee Vandenbroeke voor de dag komt. De actie van de Kerk was immers niet gericht tegen potentiële kindermoordenaars, maar tegen een oeroude gewoonte die zij uiterst gevaarlijk achtte. Geen enkele kerkelijke woordvoerder beschuldigde zijn tijdgenoten van kwaad opzet of van het ensceneren van zogezegde ongelukken om aan rechtsvervolging te ontsnappen. Dit *argumentum e silentio* weegt des te zwaarder als men weet dat predikanten allesbehalve zuinig omsprongen met harde verwijten en insinuaties. Als Florisoone in dit verband het woord “kindermoord” in de mond nam, impliceert dat niet dat hij de ouders voorbedachtheid aanwreef. Hij wou gewoon door deze krasse taal de overtreders van het kerkelijk verbod afschrikken en culpabiliseren. In dezelfde zin sprak men ook van “zelfmoordenaars” i.v.m. lieden die zich aan de drank te buiten gingen, of een losbandig leven leiden op sexueel vlak. Zo wierp men immers “vrijwillig” zijn gezondheid in de weegschaal en verkortte men zijn leven...

De waarschuwingen en dreigementen van de predikanten waren

85. I.A. DE VLOO, p. 156.

gericht tot de ouders in het algemeen en de moeders in het bijzonder. Soms werd ook de min ter verantwoording geroepen. Dat de vader eerder uitzonderlijk ter sprake komt hoeft ons niet te verwonderen, aangezien de zorg voor het kleine kind van oudsher beschouwd werd als een typisch vrouwelijke aangelegenheid. Wellicht sliepen de zuigelingen ook niet tussen de ouders, maar tussen de moeder en de rand van het bed. Er wordt immers gewag gemaakt van kleintjes die uit het bed getuimeld zijn. Het ziet er naar uit dat de Kerk er niet in geslaagd is de gewoonte van het bij zich in bed nemen van zuigelingen uit te roeien. Men scheen de risico's te minimaliseren, en velen hadden zo hun eigen redenen om er ondanks de kerkelijke sensibiliseringscampagne mee door te gaan. Men deed het uit liefde en bezorgdheid voor het kind, uit gemakzucht, of om het neutraler te stellen, omdat men prijs stelde op een ongestoorde nachtrust, of nog uit bittere armoede. Fatale ongelukken kwamen wellicht minder vaak voor dan men op het eerste gezicht uit de kerkelijke bronnen zou geneigd zijn te geloven. De Vloo liet trouwens verstaan dat het thema van het bij zich in bed nemen van kinderen op de kansel eerder uitzonderlijk aan de orde was. Samen met het feit dat deze zonde in Brugge, Ieper, Gent, Antwerpen en Mechelen niet voorbehouden was, versterkt dit alleen maar ons vermoeden dat kinderversmaching door de hiërarchie bij ons niet als een eersterangsprobleem werd aangevoeld. Dit i.t.t. vele Franse bisdommen, waar men soms drastische maatregelen trof om de kwaal in de dijken, volgens Flandrin vanaf het einde van de 17e eeuw met een zeker succes.^{85 bis}

85bis Voor wat Frankrijk betreft signaleren we ook het bestaan van een onuitgegeven "*mémoire de maîtrise*" waarvan het onderwerp gesuggereerd werd door J.-L. Flandrin : J. BENTOLILA, *La prévention et la répression de l'infanticide dans les statuts synodaux*, (Mém. maîtrise, Paris 1, 1972). Een beknopte synthese van deze studie vindt men in J. DELUMEAU, (ed.), *La mort des pays de cocagne. Comportements collectifs de la Renaissance à l'âge classique*, (Publications de la Sorbonne. Série "Études", tome 12), Parijs, 1976, p. 137-144. In 120 van de 295 bestudeerde statuten synodaux uit de 16e-18e eeuw kwam kinderversmaching (oppression d'enfant) ter sprake. (Ter vergelijking : in de Mechelse kerkprovincie werd daarover in diocesane statuten met geen woord gerept.) Twaalf dergelijke passages worden bij Delumeau *in extenso* geciteerd. Het zou ons te ver leiden om de aldaar voorgestelde resultaten van Bentolila's onderzoek hier samen te vatten. De laatste alinea van deze synthese willen we u echter niet onthouden : "Des analyses conduites par Jeannine Bentolila, il ressort donc que la plupart des suffocations d'enfants en bas âge devaient être le résultat de la négligence. Une preuve supplémentaire nous est donnée par le fait que les admonestations de l'Église s'adressent notamment aux nourrices. Or, celles-ci n'avaient pas intérêt à voir mourir les enfants qui leur étaient confiés contre

Nu naar ik hoop is aangetoond dat onze 17e- en 18e-eeuwse voorouders niet de barbaarse kindermoordenaars waren zoals voorgesteld door Vandenbroeke, moeten wij ons afvragen of ze toch niet erg onverschillig reageerden op de kerkelijke alarmkreten. Uiteindelijk waren die toch alleen maar bedoeld om het prille en kwetsbare leven van zuigelingen te beschermen. Verkoos men m.a.w. het risico te lopen van baby's te verstikken, liever dan 's nachts eens uit het warme bed te stappen om het kleintje de borst te geven of te gaan zien wat ermee scheelde? Deze voorstelling van zaken past perfect in het kader van de overwegend pessimistische visie van veel gezinshistorici op de affectieve relatie tussen ouders en kinderen in vorige eeuwen⁸⁶. Ook de predikanten stelden het zo voor, maar de ouders van het Ancien Régime hebben het wellicht niet zo ervaren. Eigenlijk zou je ook anno 1988 kunnen opperen dat ouders die hun kinderen in het drukke stadsverkeer alleen laten naar school gaan, onverantwoorde risico's nemen. Ik wed dat heelwat ouders zouden steigeren als men hen zou onder de neus wrijven dat zij liever het risico lopen dat hun kind in een ernstig ongeval betrokken raakt, dan dat zij zich de moeite getroosten om het zelf naar school te begeleiden⁸⁷... Het is vrijwel zeker dat onze voorouders er stellig van overtuigd waren dat hun baby veilig was bij hen in bed. Als er iets misliep, zouden zij het wel merken. Volgens hen zagen predikanten en biechtvaders spoken... Wanneer het dan toch verkeerd uitdraaide — en we zullen wel nooit exact te weten komen hoe vaak dat gebeurde — werd het ongeluk volgens Marchantius met groot misbaar beweend.

rémunération. C'est donc à "une manière de vivre" que l'Eglise s'est attaquée : d'où la difficulté de se faire entendre, et la tenacité des résistances passives. Mais l'attitude des autorités ecclésiastiques a peut-être traduit à sa manière la montée du sentiment de l'enfance et de l'attention à l'enfant à l'étage le plus élevé de la société d'Ancien Régime." (p. 144.)

86. Op basis van tientallen dagboeken en autobiografieën uit de Angelsaksische wereld heeft de Engelse historica Linda Pollock dit paradigma van de gezinsgeschiedenis ernstig in vraag gesteld: L.A. Pollock, *Forgotten children. Parent-child relations from 1500 to 1900*, Cambridge, 1983.

87. Met harde cijfers over kindermoord en jonge verkeersslachtoffers uit 1977 voor de Bondsrepubliek stelt Klaus Arnold zich vragen over de "kindervriendelijke" mentaliteit van de late 20e eeuw, die zelfgenoegzame historici zo graag laten contrasteren met het verleden. K. ARNOLD, *Kind und Gesellschaft*, p. 43: "Zu verlockend war es, der dunklen Vergangenheit eine kinderfreundliche Gegenwart entgegenzusetzen (...)".

DE DEKENS VAN HET SINT-DONAASKAPITTEL IN BRUGGE VOOR 1200

G. DECLERCQ°

De lijst van de proosten van het Sint-Donaaskapittel is goed gekend sinds de late 11de eeuw, daar de proost vanaf 1089 ook de titel van kanselier van Vlaanderen droeg¹. Met de tweede dignitaris van dit kapittel, de deken, is het minder goed gesteld. Hier beschikken we slechts over twee lijsten die allebei in 1731 werden gepubliceerd en duidelijk onderling afhankelijk zijn. De eerste is deze die J.F. Foppens opnam in zijn *Compendium chronologicum episcoporum Brugensium...* ; de tweede komt voor in het 5de deel van de *Gallia christiana*². Deze beide werken geven respectievelijk de volgende lijst van dekens tot ca. 1200 :

<i>J.F. Foppens</i>	<i>Gallia christiana</i>
1. Reynerus : 1046	1. Reynerus : 1046
2. Arnulf : ca. 1090	2. Arnulf : 1090
3. Dodinus : 1101	3. Dodinus : 1100-1101
4. Helias : 1116-1127	4. Helias : 1125
5. Letbert : 1135	5. Letbert : 1135-1137
6. Haket : 1165-1170	6. Haket : 1164-1171
7. Robert : 1172	7. Robert : 1172
8. Gerulf : 1177-1180	8. Gerulf : 1174-1185

° Assistent R.U.G. ; Seminarie voor Economische en Sociale Geschiedenis van de Middeleeuwen, Blandijnberg 2, 9000 Gent.

1. Voor de proosten tot de late 12de eeuw, zie F. VERCAUTEREN, *Actes des comtes de Flandre (1071-1128)*, Brussel, 1938, p. LIV-LV en A. VERHULST-Th. DE HEMPTINNE, *Le chancelier de Flandre sous les comtes de la maison d'Alsace (1128-1191)*, in H.K.C.G., 141 (1975), p. 267-311.

2. [J.F. FOPPENS], *Compendium chronologicum episcoporum Brugensium necnon praepositorum, decanorum et canonicorum, etc. ecclesiae S. Donatiani Brugensis*, Brugge, 1731, p. 79-80 ; *Gallia Christiana*, V, Parijs, 1731, kol. 255-257.

9. Willem : 1185
 10. Hugo Ursus : 1187
 11. Jozef : 1194-1218

9. Hugo Ursus : 1187
 10. Willem : 1189
 11. Jozef : 1194-1218

Een onderzoek van de gegevens van beide lijsten toont aan dat ze diverse fouten vertonen. Zo is de deken Arnulf van ca. 1090, waarvoor beide verwijzen naar de brievenkollektie van Stefaan van Orléans, bisschop van Doornik (1192-1203), in werkelijkheid een deken van de christenheid van Brugge uit de late 12de en de vroege 13de eeuw³. Ook de Willem die ze respectievelijk in 1185 en 1189 situeren, was een deken van de christenheid⁴. De Reynerus die ze in 1046 vermelden is ontleend aan een valse oorkonde⁵, terwijl de

3. In beide brieven, die in 1197 dienen gedateerd te worden, draagt hij de titel *decanus Brugensis* (J. DESILVE, *Lettres d'Etienne de Tournai*, Valenciennes-Paris, 1893, nrs. 281 en 283, p. 353-354). Deze titel kan inderdaad tot verwarring aanleiding geven, want hij werd ook dikwijls gebruikt voor de dekens van Sint-Donaas (zie bijv. n. 6). In een andere brief van Stefaan van Doornik echter wordt Arnulf *decanus christianitatis Brugensis* genoemd (*Ibidem*, nr. 212, p. 262); met deze titel treffen we hem ook aan in charters uit 1198 (F. D'HOOP, *Recueil des chartes du prieuré de Saint-Bertin à Poperinghe et de ses dépendances à Bas-Warneton et à Couckelaere*, Brugge, 1870, nrs. 33-34, p. 33-34) en 1203 (W. PREVENIER, *De oorkonden der graven van Vlaanderen (1191-aanvang 1206)*, II, Brussel, 1964, nr. 257, p. 533). In een charter uit 1202 wordt hij betiteld als *Sancti Salvatoris Brugensis decanus* (Brugge, RA, Blauwe nummers, 6673).

4. Net als bij Arnulf vloeit de verwarring wellicht voort uit het feit dat ook hij vaak gewoon als *decanus Brugensis* wordt aangeduid; dit is met name het geval in charters uit [1174] (Gent, RA, fonds Sint-Pieters, oorkonden, 325bis), 1185 (Brugge, RA, Blauwe nummers, 6660), 1189 (Rijsel, AD Nord, 12H 2, f° 42v°-43r°) en 1190/93 (A. VAN LOKEREN, *Chartes et documents de l'abbaye de Saint-Pierre au Mont Blandin à Gand*, I, Gent, 1868, nr. 365, p. 199-200). In andere oorkonden evenwel wordt Willem deken van de Sint-Salvatorskerk genoemd: [1171-1172] (J.P. MIGNE, *Patrologia Latina*, 200, kol. 789-790), 1177 (A. MIRAEUS-J.F. FOPPENS, *Opera diplomatica*, II, Brussel, 1723, p. 1318-1319) en 1185 (Brugge, RA, Oud kerkarchief, 168/4, f° 5r°-6r°). In een charter uit 1171 tenslotte draagt hij de titel *decanus christianitatis* (C. CALLEWAERT, *Chartes anciennes de l'abbaye de Zonnebeke*, Brugge, 1925, nr. 11, p. 16).

5. Oorkonde van Boudewijn, bisschop van Noyon-Doornik, voor de Sint-Pietersabdij te Gent: *Signum Erkenberti Brugensis prepositii. Signum Reyneri decani* (A. VAN LOKEREN, *Chartes et documents*, I, nr. 125, p. 90-91); een kritische studie van dit falsum, dat vervaardigd werd in de jaren 1148-1150, vindt men bij N. HUYGHEBAERT, *Quelques chartes épiscopales fausses pour Saint-Pierre au Mont Blandin à Gand forgées au XIIe et XIIIe siècles*, in H.K.C.G., 148 (1982), p. 22-31.

deken Robert uit 1172 berust op een verkeerde lezing van A. Miraeus en J.F. Foppens in hun bekende oorkondenuitgave⁶.

Het leek ons gezien deze vele fouten niet overbodig een nieuwe, korrektere lijst van de dekenen van Sint-Donaas samen te stellen. We beperkten ons hierbij tot de periode voor 1200, omdat we voor deze periode naast de oorkonden van Sint-Donaas⁷ ook gebruik konden maken van de uitgaven van F. Vercauteren en W. Prevenier van de grafelijke charters uit de jaren 1071-1128⁸ en 1191-1206⁹, evenals van het materiaal dat A. Verhulst en Th. De Hemptinne hebben bijeengebracht met het oog op de editie van de oorkonden van de graven Diederik en Filips van de Elzas (1128-1191)¹⁰.

Vooraleer over te gaan tot de resultaten van ons prosopografisch onderzoek, lijkt het ons interessant na te gaan wanneer en waarom de waardigheid van deken ontstond in het Sint-Donaaskapittel.

De vroegste expliciete vermelding van een deken van Sint-Donaas die we bezitten komt voor in een oorkonde van bisschop Balderik van Noyon-Doornik voor het Brugse kapittel uit 1100 ; in dit charter wordt *Dodinus decanus* vermeld samen met proost Bertulf en acht kanunniken¹¹. Hij was toen reeds enkele jaren deken van Sint-

6. A. MIRAEUS-J.F.FOPPENS, *Opera diplomatica*, I, p. 188 : *S. Roberti Brugen-sis decani* ; wanneer we er het origineel op nakijken, blijkt de naam Robert een slechte lezing te zijn voor Haket (Atrecht, AD Pas-de-Calais, fonds Aire (chapitre), oorkonde *ad datum* 1172 : *S. Haketti Brugen-sis decani*).

7. Chr. Lebbe, die in opdracht van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis de uitgave van het oorkondenboek van Sint-Donaas voorbereidt, liet ons bereidwillig zijn dossiers evenals de afschriften van wijlen prof. E.I. Strubbe inzien, waarvoor onze oprechte dank.

8. Zie n.1.

9. W. PREVENIER, *De oorkonden der graven van Vlaanderen (1191-aanvang 1206)*, 3 delen, Brussel, 1964-1970.

10. We wensen dr. Th. De Hemptinne (RUG) hiervoor ten zeerste onze dank te betuigen. Voor de oorkonden uit de periode 1128-1168 verwijzen we naar de momenteel ter perse zijnde uitgave : A. VERHULST-Th. DE HEMPTINNE, *De oorkonden der graven van Vlaanderen (juli 1128-september 1191)*. II. Uitgave. Band I : *Regering van Diederik van de Elzas (juli 1128-17 januari 1168)*. Voor de charters uit de jaren 1168-1191, waarvan de uitgave nog in voorbereiding is, geven we de archiefre-frentie op of eventueel een oudere editie.

11. Brugge, BA, fonds Sint-Donaas, oorkonde *ad datum* ; A. MIRAEUS-J.F.FOPPENS, *Opera diplomatica*, III, p. 313 : *domnus Bertulfus, Brugen-sis eccliesiæ Sancti videlicet Donatiani prepositus, frater quoque Dodinus decanus, ceterique eiusdem eccliesiæ fratres*.

Donaas, want de deken Dodinus die getuige is in een oorkonde van bisschop Radbod van Noyon-Doornik voor de Gentse Sint-Baafsabdij van 14 september 1096 is vrijwel zeker dezelfde persoon ; de drie getuigen die na hem worden vernoemd kunnen immers geïdentificeerd worden als kanunniken van Sint-Donaas¹².

De vraag is nu of deze Dodinus wel de eerste deken van Sint-Donaas is geweest. Volgens C. Callewaert zou voor hem waarschijnlijk een zekere *Thedbaldus decanus*, die in de getuigenlijst van de verheffingsoorkonde van de relieken van Godelieve van Gistel van 30 juli 1084 na proost Robrecht van Brugge vermeld staat, deken van Sint-Donaas zijn geweest¹³. Hoewel we deze deken Tedbald ook aantreffen onder de getuigen van een oorkonde van bisschop Radbod voor Sint-Donaas van 25 juni 1086¹⁴ en enkele van deze getuigen bijna zeker kanunniken van Sint-Donaas waren¹⁵, menen we toch dat

12. M. GYSSELING-A.C.F. KOCH, *Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta*, I, s.l., 1950, nr. 143, p. 253 : *S. Dodini decani. S. Bertulfi. S. Raineri. S. Tancredi*. Deze laatste drie personen vinden we terug onder de kanunniken van Sint-Donaas in charters uit 1087/88 (N. HUYGHEBAERT, *Une notice du cartulaire de l'abbaye de Saint-Nicolas-des-Prés (Ribemont) concernant deux bergeries dans le comté de Flandre (1087-1088)*, in H.K.C.G., 116 (1951), p. 112 : Bertulfus ; Rainerus Parvus, Tanchradus), 1089 (M. GYSSELING-A.C.F. KOCH, *Diplomata Belgica*, I, nr. 170, p. 298 : Bertulfus, Rainerus, Tanchradus), 1100 (A. MIRAEUS-J.F. FOPPENS, *Opera diplomatica*, III, p. 313 : Tanchradus, Rainerus) en 1101 (F. VERCAUTEREN, *Actes des comtes de Flandre*, nr. 26, p. 82 : Bertulfus, Tanchradus, Reinerus). Over de vraag of de Bertulf die voorkomt in 1087/88 en 1089 dezelfde is als de latere proost Bertulf (1091-1127), dan wel dient geïdentificeerd te worden met de gelijknamige kanunnik uit 1096 en 1101, zie N. HUYGHEBAERT, *Une notice...*, p. 146.

13. C. CALLEWAERT, *Les reliques de S^e Godelieve à Ghisteltes et leurs authentiques*, in H.S.E.B., 58, (1908), p. 72 (*Rodbertus Brugensis prepositus, Thedbaldus decanus*) en 82.

14. M. GYSSELING-A.C.F. KOCH, *Diplomata Belgica*, I, nr. 169, p. 295.

15. Naast de latere deken Dodinus, betreft het Ricquardus en Bertulfus, die samen met andere leden van het Sint-Donaaskapittel ook vermeld worden in de getuigenlijst van een charter van Robrecht II voor Saint-Quentin-en-l'Île van 18 oktober 1089 (F. VERCAUTEREN, *Actes des comtes de Flandre*, nr. 8, p. 23) ; betreffende Bertulfus, zie ook hierboven n. 12. Andere getuigen, zoals Walkerus *custos*, Athalolfus en Desiderius, behoorden blijkbaar tot het domkapittel van Doornik (cf. J. PYCKE, *Prosopographie du chapitre cathédral de Tournai. Répertoire biographique des chanoines de Notre-Dame (1080-1300)*, ter perse, nrs. 50, 123 en 129). Van een paar getuigen kan evenwel niet uitgemaakt worden of ze nu tot het kapittel van Doornik dan wel tot dat van Sint-Donaas dienen gerekend te worden ; dit is met name het geval met Reinerus (zie n. 12 evenals J. PYCKE, *Prosopographie*, nr. 137).

deze Tedbald geen deken van Sint-Donaas was. Uit de bekende oorkonde van graaf Robrecht II voor Sint-Donaas van 31 oktober 1089 kan immers opgemaakt worden dat er toen nog geen deken was¹⁶. In de getuigenlijst van dit belangrijk charter komen enkel proost Rainerus en tien kanunniken voor, terwijl in de tekst zelf al evenmin sprake is van een deken. Wel wordt er een opsomming gegeven van de goederen die toebehoorden aan de kanunniken (*bona prebendis fratrum*) en van deze die uitsluitend bestemd waren voor de proost (*bona prepositure*). Dit wijst erop dat de waardigheid van deken toen nog niet bestond in het Sint-Donaaskapittel, want we weten dat ook de deken uit hoofde van zijn functie over eigen goederen beschikte¹⁷. De deken Tedbald die in 1084 en 1086 voorkomt kan derhalve niet als een deken van Sint-Donaas geïdentificeerd worden. Gezien hij evenmin kapitteldeken van Doornik of Noyon kan geweest zijn¹⁸, blijft er maar één mogelijkheid over, nl. dat het een landdeken uit de kuststreek betreft.

Het dekenaat werd in het Sint-Donaaskapittel dus ingesteld na 31 oktober 1089 en voor 14 september 1096, datum waarop deken Dodinus voor het eerst vermeld wordt. Deze Dodinus, die blijkens het net aangehaalde charter van graaf Robrecht II in 1089 nog een gewoon kanunnik was¹⁹, mag bijgevolg gerust als de eerste deken van Sint-Donaas beschouwd worden.

Bij het ontstaan van het dekenaat in Sint-Donaas schijnen zowel factoren van algemene als van lokale aard een rol gespeeld te hebben. We stellen namelijk vast dat eind 11de, begin 12de eeuw niet alleen in Sint-Donaas, maar ook in diverse andere Vlaamse kapittels de deken als tweede dignitaris opduikt naast de proost. In het kapittel van Rijsel ontstond het dekenaat omstreeks 1080²⁰; in het domkapittel van Doornik vinden we de deken vermeld vanaf

16. M. GYSSELING-A.C.F. KOCH, *Diplomata Belgica*, I, nr. 170, p. 295-298.

17. Dit blijkt reeds uit de in n. 11 aangehaalde oorkonde uit 1100.

18. In het kapittel van Doornik was van 1082 tot 1093 een zekere Hendrik deken (J. PYCKE, *Prosopographie*, nr. 2), terwijl deze waardigheid in Noyon in 1086 werd uitgeoefend door Gerlinus (*Gallia christiana*, IX, Parijs, 1751, kol. 1031).

19. Cf. n.16.

20. E. HAUTCOEUR, *Histoire de l'église collégiale et du chapitre de Saint-Pierre de Lille*, I, Rijsel, 1896, p. 96-97.

1082²¹, in Seclin vanaf 1090²², in Veurne vanaf 1114²³ en in Kassel vanaf 1119²⁴. Op het eerste gezicht lijkt het voor de hand te liggen dat dit fenomeen verband houdt met de zgn. Gregoriaanse hervormingsbeweging; zoals we straks zullen zien diende een deken immers priester te zijn en was hij verplicht te resideren. Toch blijft bij het interpreteren van deze vaststelling de nodige voorzichtigheid geboden, want het opvallende is dat buiten Vlaanderen heel wat kapittels reeds voordien de waardigheid van deken kenden²⁵.

Hoe het ook zij, voor het Sint-Donaaskapittel kan tevens een meer specifieke verklaring naar voor gebracht worden. De aanstelling door graaf Robrecht II van de proost van Sint-Donaas tot kanselier van Vlaanderen in 1089 moet met zich meegebracht hebben dat de proost niet meer permanent kon resideren in Brugge. Als hoofd van de domaniale administratie en vooral als grafelijk zegelbewaarder diende hij immers de graaf te vergezellen bij zijn tochten door het graafschap²⁶. Vandaar wellicht dat zich de noodzaak opdrong om naast (en na) de proost een tweede dignitaris aan het hoofd van het kapittel te plaatsen. Een deken was trouwens goed geschikt om tijdens de afwezigheden van de proost de leiding over te nemen. De proost had — konform aan de Karolingische kanunnikenregel van Aken — immers zowel materiële als geestelijke taken, maar de materiële primeerden duidelijk²⁷. Een deken daarentegen had uitsluitend geestelijke bevoegdheden. Hij was hoofdzakelijk belast met

21. Cf. n.18.

22. F. VERCAUTEREN, *Actes des comtes de Flandre*, nr. 10, p. 34.

23. A.C.F. KOCH, *Actes des comtes de Flandre de la période de 1071 à 1128*, in H.K.C.G., 122 (1957), nr. 2, p. 272.

24. I. DE COUSSEMAKER, *Observations sur l'acte de fondation de l'insigne collégiale de Saint-Pierre de Cassel*, in *Annales du Comité Flamand de France*, XIX (1891), p. 89.

25. Zie in dit verband E. AMANN-A. DUMAS, *L'église au pouvoir des laïques (888-1057)*, s.l., 1940 (*Histoire de l'église depuis les origines jusqu'à nos jours* publiée sous la direction de Augustin Fliche et Victor Martin, dl. 7), p. 252-253. Betreffende de oorsprong van de kapitteldekens, zie R. SCHIEFFER, *Die Entstehung von Domkapiteln in Deutschland*, Bonn, 1976, p. 241.

26. Voor commentaar bij deze bepaling uit het grafelijk charter van 1089 (cf. n.16), zie A. VERHULST-Th. DE HEMPTINNE, *Le chancelier de Flandre*, p. 272-275.

27. W. NOLET-P.C. BOEREN, *Kerkelijke instellingen in de middeleeuwen*, Amsterdam, 1951, p. 191-192; J.F.A.M. VAN WAESBERGHE, *De Akense regels voor canonici en canonicae uit 816*, Assen, 1967, p. 130-131 en 256-257.

de zielezorg en de geestelijke leiding van de kanunniken en met het handhaven van de discipline ; bovendien diende hij priester te zijn en was hij verplicht te resideren²⁸.

*

**

Na deze inleiding kunnen we nu overgaan tot het eigenlijk prosopografische onderzoek. We hebben voor elke deken ook gepoogd na te gaan of hij voor zijn aanstelling als deken reeds lid was van het Sint-Donaaskapittel en of hij actief is geweest in de grafelijke administratie. Om het voetnotenapparaat niet nodeloos te verzwaren, geven we enkel voor de eerste twee dekenen een overzicht van alle teksten waarin we ze vermeld vonden ; voor de andere hebben we ons beperkt tot het aanduiden van de eerste en de laatste vermelding.

1.

Dodinus (van Oostkerke) : hoger hebben we reeds vermeldingen van deze eerste deken van Sint-Donaas uit 1096 en 1100 aangehaald²⁹. We treffen hem voor het laatst als dusdanig aan in twee charters uit 1101³⁰. Voordien was hij gewoon kanunnik geweest in Sint-Donaas, zoals blijkt uit oorkonden van 1086 en 1089³¹. In een charter van graaf Robrecht II voor de abdij van Saint-Quentin-en-l'Ile van 18 oktober 1089 wordt hij aangeduid als *Dodinus de*

28. J. RAMACKERS, *Papsturkunden in den Niederlanden*, II, Berlijn, 1934, nr. 375, p. 509 : *decanus vester, qui pro tempore fuerit, si tamen in presbiteratus fuerit officio constitutus, tam vestrorum quam omnium clericorum ibidem servientium curam habeat animarum* (bul Celestinus III, 1 juli 1197). Dat de deken diende te resideren, kan afgeleid worden uit het feit dat hij belast was met de zielezorg en het handhaven van de discipline ; gegevens over deze laatstgenoemde bevoegdheid van de deken zijn te vinden in een scheidsrechterlijke uitspraak uit juli 1238 (Brugge, BA, fonds Sint-Donaas, oorkonde *ad datum*). Voor algemene informatie betreffende kapitteldekens, zie W. NOLET-P.C. BOEREN, *Kerkelijke instellingen*, p. 193-194 ; H.E.FEINE, *Kirchliche Rechtsgeschichte. I. Band : Die Katholische Kirche*, Weimar, 1954², p. 342 ; F. POTOTSCHNIG, *Dekan. II. Kirchlicher Bereich*, in *Lexicon des Mittelalters*, Dritter Band, kol. 652-653.

29. Cf. n.11 en 12.

30. A. MIRAEUS-J.F. FOPPENS, *Opera diplomatica*, II, p. 957 (31 maart 1101) ; F. VERCAUTEREN, *Actes des comtes de Flandre*, nr. 26, p. 82 (a° 1101).

31. Cf. n.14 en 16.

*Oskirka*³². Op grond hiervan mag aangenomen worden dat de *Dudinus de Ostrerca*, die in 1102 als getuige optreedt in de oorkonde waarbij bisschop Balderik van Noyon-Doornik het altaar van Snellegem overdraagt aan de abdij van Mont-Saint-Quentin, dezelfde persoon is als Dodinus, deken van Sint-Donaas³³. Of hij toen nog de waardigheid van deken bekleedde is evenwel niet uit te maken.

2.

Helias : wordt als deken vermeld in diverse oorkonden van 15 juli 1110 tot 30 april 1129³⁴. Hij komt n.a.v. de gebeurtenissen van 1127-1128 eveneens ter sprake in de *Vita Karoli comitis Flandriae* van Walter van Terwaan³⁵, evenals in het bekende dagboek van Galbert van Brugge³⁶. Kort na 1129 verliet hij Brugge en trok naar Denemarken, waar we hem op 29 november 1135 aantreffen als kanunnik van het kathedraalkapittel van Roskilde. In 1140 en 1142 draagt hij — nog steeds als lid van het net vermelde domkapittel — de titel van *prepositus* of landdeken van Eggeslev in het bisdom Roskilde. Dank zij de steun van een plaatselijke potentaat, Peder Bodilsen, werd hij

32. F. VERCAUTEREN, *Actes des comtes de Flandre*, nr. 8, p. 23 ; Dodinus van Oostkerke is de laatste van de geestelijke getuigen ; na hem volgen de *laici*, die aangevoerd worden door burggraaf Erembald van Brugge. Dat het hier wel degelijk om Dodinus, kanunnik van Sint-Donaas, gaat, blijkt uit het feit dat hij voorafgegaan wordt door vier andere leden van het Sint-Donaaskapittel, nl. proost Letbert (zie *Ibidem*, p. LIV), kapelaan Bertulf (cf. n. 12), Rainerus Parvus (cf. n. 12) en Ricuardus (cf. n. 15 en F. VERCAUTEREN, *Actes des comtes de Flandre*, nr. 61, p. 147 (18 oktober 1113)).

33. J. NOTERDAEME, *De fiscus Snellegem en de vroegste kerstening in het westen van Brugge*, in H.M.G.O.G., n.r., XI (1957), p. 57. De overige getuigen in dit charter zijn eveneens geestelijken ; voor het merendeel betreft het leden van het kathedraalkapittel van Doornik ; onder hen vermelden we o.a. aartsdiaken Lambert, deken Petrus, proost Gunterus, cantor Boudewijn en scholasticus Guarmundus (cf. J. PYCKE, *Prosopographie*, nrs. 22, 3, 90, 66 en 93).

34. 15 juli 1110 : F. VERCAUTEREN, *Actes des comtes de Flandre*, nr. 42, p. 118 ; 18 oktober 1113 : *Ibidem*, nr. 61, p. 147 ; a°1116 : A. MIRAEUS-J.F. FOPPENS, *Opera diplomatica*, II, p. 962 ; a°1122 : F. VERCAUTEREN, *Actes des comtes de Flandre*, nr. 107, p. 246 ; a°1127 : *Ibidem*, nr. 128, p. 302 ; 30 april 1129 : Brugge, RA, Aanwinsten, 3472, f° 12r°.

35. WALTER VAN TERWAAN, *Vita Karoli comitis Flandriae*, ed. R.KÖPKE, M.G.H., SS., XII, Hannover, 1856, p. 551.

36. H. PIRENNE, *Histoire du meurtre de Charles le Bon, comte de Flandre (1127-1128), par Galbert de Bruges*, Parijs, 1891, p. 99, 100, 127 en 130.

in mei 1142 bisschop van Ribe, een waardigheid die hij bleef bekleden tot aan zijn dood op 1 maart 1162³⁷.

Blijft natuurlijk de vraag waarom Helias naar Denemarken trok. De bisschopskroniek van Ribe, waarvan de oudste laag dateert uit het eerste kwart van de 13de eeuw, weet te vertellen dat Helias uit Vlaanderen diende te vluchten toen zijn leven omwille van een opstand in gevaar kwam : *octauus episcopus Ripensis fuit Helias Flandrensis anno Domini MCXLII, qui propter seditionem factam in Flandria per fratres suos quaesitus ad mortem fugit in Daciam*³⁸. Om welke opstand gaat het hier ? De Deense historicus M.H. Gelting, die een biografie wijdde aan Helias, meent dat het de opstand van Willem van Ieper tegen graaf Diederik van de Elzas van kort na 1130 betreft. Deze hypothese heeft veel kans om korrekt te zijn, want de opstand van Willem van Ieper en het vertrek van Helias uit Vlaanderen vallen chronologisch duidelijk samen.

De laatste vermelding van Helias als deken van Sint-Donaas dateert van 30 april 1129³⁹, terwijl hij, zoals we straks zullen zien, ten laatste op 28 juli 1133 reeds als deken vervangen was door een zekere Bernard. Zijn vertrek dient dus zeker tussen 1129 en 1133 gesitueerd te worden. De opstand van Willem van Ieper brak in of kort na 1130 uit en eindigde ergens tussen 1133 en 1135 met diens verbanning uit Vlaanderen. Hij trok naar Engeland met in zijn kielzog diverse van zijn aanhangers⁴⁰. De repressie tegen deze laatsten was zeker in 1132 al aan de gang, want één van hen, Fromold, burggraaf van Ieper, was in dat jaar reeds door Anselm van Belle vervangen als burggraaf⁴¹. Deze opvallende chronologische samenhang maakt het samen met het getuigenis van de bisschopskroniek van Ribe inderdaad mogelijk om te stellen dat deken Helias blijkbaar Willem van Ieper in diens mislukte opstand steunde en om die reden uit Vlaanderen moest vluchten.

37. M.H. GELTING, *Un prélat flamand au Danemark au XIIe siècle. Hélie, évêque de Ribe (1142-1162)*, in H.S.E.B., 122 (1985), p. 159-179. (We wensen hier M. Ryckaert te danken die het ons mogelijk maakte het manuscript van dit artikel te raadplegen).

38. Citaat ontleend aan M.H. GELTING, *Un prélat flamand*, p. 177.

39. Cf. n.34.

40. E. WARLOP, *Willem van Ieper, een Vlaams condottierre (vóór 1104-1162)*, in De Leiegouw, 6 (1964), p 189-191.

41. E. WARLOP, *De Vlaamse adel voor 1300*, I, Handzame, 1968, p. 252-253.

3.

Bernard : van deze deken van Sint-Donaas bezitten we slechts één zekere vermelding, die voorkomt in een charter van Ogiva, abdis van Broekburg, van 28 juli 1133⁴². De deken Bernard die als getuige optreedt in een oorkonde van bisschop Simon van Noyon-Doornik voor de abdij van Saint-Riquier uit 1131, waarvan de oorkonding plaatsvond in de Sint-Donaaskerk, is wellicht dezelfde persoon⁴³, maar helemaal zeker is dit niet. Het zou immers eventueel ook om een deken van de christenheid kunnen gaan⁴⁴.

Het is niet uitgesloten dat de kanunnik Bernard die in 1101 voorkomt⁴⁵ dient vereenzelvigd te worden met de latere deken ; voorzichtigheid blijft hier evenwel geboden. Het valt evenmin met zekerheid te zeggen of hij actief is geweest in de grafelijke administratie. Van

42. I. DE COUSSEMAKER, *Un cartulaire de l'abbaye de Notre-Dame de Bourbourg (1104-1793)*, I, Rijsel, 1882, nr. XLI, p. 36.

43. Van dit charter zijn enkel drie analyses bewaard gebleven. Slechts in één hiervan, nl. in deze opgenomen in de archiefinventaris die abt Eustache Le Queux in 1489 liet aanleggen, worden enkele getuigen opgesomd ; onder hen een zekere *Bernard doyen*, die vermeld staat na bisschop Simon en aartsdiaken Robrecht en voor abt Anscherus en enkele kloosterlingen van Saint-Riquier (Parijs, Archives Nationales, LL 1010 (19de-eeuws afschrift van een 18de-eeuwse kopie van de inventaris uit 1489), p. 52-53). Dat we hier wellicht met een deken van Sint-Donaas te doen hebben, kan afgeleid worden uit het feit dat volgens beide andere analyses de oorkonding plaats greep in de Sint-Donaaskerk ; kroniek van Jean de la Chapelle (a° 1492) : *Et haec fecit publicare Brugis in ecclesia Sancti Donatii* (E. PRAROND, *Joannis de Capella cronica abbreviata dominorum et sanctorum abbatum Sancti Richarii. Nova editio*, Parijs, 1893, p. 109) ; kroniek van Victor Cotron (a° 1673) : *illiusque ordinationis cartam Brugis in ecclesia Sancti Donatiani coram omnibus promulgari iussit* (Parijs, Bibliothèque Nationale, Latin, 12890, f° 21v°-22r°).

44. In een oorkonde van bisschop Simon van Noyon-Doornik voor de abdij Oudenburg van 22 maart 1130, die in Brugge werd uitgevaardigd, komt Bernard, deken van het Waasland, onder de getuigen voor (Brugge, RA, Blauwe nummers, 11378 : *Signum Bernardi decani de Wasia*). Hij is wellicht te identificeren met de gelijknamige deken die in 1135 als getuige optreedt in een charter van dezelfde bisschop voor het Sint-Donaaskapittel (Brugge, BA, fonds Sint-Donaas, oorkonde *ad datum* : *S. Bernardi decani*) ; deze laatste kan in elk geval geen deken van Sint-Donaas geweest zijn, want in dezelfde oorkonde wordt ook kapitteldeken Letbert vernoemd.

45. A. MIRAEUS-J.F. FOPPENS, *Opera diplomatica*, II, p. 957 (oorkonde van Balderik, bisschop van Noyon-Doornik, 31 maart 1101) ; in de getuigenlijst van dit charter volgen na bisschop, aartsdiaken en diverse leden van het Doorniks kapittel de volgende drie namen : *S. Dodini Brugensis decani. S. Tancredi. S. Bernardi* ; gezien ze voorafgegaan worden door kapitteldeken Dodinus, is het duidelijk dat we in de twee laatstgenoemde personen kanunniken van Sint-Donaas dienen te zien ; voor wat Tancredus betreft, weten we dit trouwens met zekerheid (cf. n.12).

1104 tot 1112 is er wel een grafelijk *capellanus* geweest die de naam Bernard droeg⁴⁶, maar het is niet duidelijk of het hier dezelfde persoon betreft als de latere kapitteldeken.

4.

Letbert : komt als kapitteldeken voor in diverse oorkonden van 1135 tot 1145⁴⁷. Tijdens deze periode was hij ook actief als grafelijk ambtenaar ; in 1136 wordt hij immers tevens *notarius* genoemd⁴⁸. Vooraleer hij deken werd, was hij gewoon kanunnik geweest in Sint-Donaas. Volgens F. Vercauteren zou hij te identificeren zijn met de diaken Letbert uit 1101 en met de gelijknamige priester die van 1106 tot 1117 voorkomt in grafelijke charters⁴⁹. Dit curriculum is o.i. geheel verkeerd. De priester Letbert komt immers uitsluitend voor in oorkonden bestemd voor de abdij van Broekburg⁵⁰ ; hij dient dus naar alle waarschijnlijkheid vereenzelvigd te worden met de Letbert, priester van Broekburg, die in dezelfde periode voorkomt in enkele grafelijke oorkonden⁵¹. Ook de diaken Letbert die in 1101 als kanunnik van Sint-Donaas vermeld wordt⁵² kan o.i. niet dezelfde zijn als de latere deken. De Letbert *clericus* daarentegen die getuige is in

46. F. VERCAUTEREN, *Actes des comtes de Flandre*, p. LII.

47. a° 1135 : A. MIRAEUS-J.F. FOPPENS, *Opera diplomatica*, III, p. 313 ; a° 1145 : A. VERHULST-Th. DE HEMPTINNE, *De oorkonden*, II, 1, nr. 79.

48. a° 1136 : S. *Letberti decani et notarii* (A. VERHULST-Th. DE HEMPTINNE, *De oorkonden*, II, 1, nr. 29).

49. F. VERCAUTEREN, *Note critique sur une charte originale du comte de Flandre Baudouin VII (18 octobre 1113)*, in H.K.C.G., 94 (1930), p. 380 ; IDEM, *Actes des comtes de Flandre*, p. LIII n. 6. Het is merkwaardig te noemen dat F. Vercauteren in de index van laatstgenoemd werk (*Ibidem*, p. 349) afwijkt van de mening die hij verkondigd had in de inleiding ervan ; enkel de *Letbertus presbiter* die vermeld wordt op 15 september 1106 (*Ibidem*, nr. 35, p. 102) wordt in de index nog beschouwd als dezelfde persoon als de gelijknamige kanunnik van Sint-Donaas uit 1101 ; de *Ledbertus presbiter* die op 8 mei 1117 voorkomt (*Ibidem*, nr. 84, p. 189) daarentegen wordt er vereenzelvigd met een zekere priester Letbert van Broekburg, terwijl de *Lebbertus sacerdos* die in 1115 getuige is in een grafelijk charter (*Ibidem*, nr. 71, p. 166) volgens de index nog een andere persoon zou zijn.

50. *Ibidem*, nr. 35, p. 102 (15 september 1106) ; nr. 71, p. 166 (a° 1115) ; nr. 84, p. 189 (8 mei 1117).

51. *Ibidem*, nr. 42, p. 118 (15 juli 1110 : *Ledberti de Broburg*) ; nr. 54, p. 136 (24 oktober 1111 : *Ledberti sacerdotis de Broburch*) ; nr. 60, p. 145 (a° 1112 : *Ledbertus de Broburg*).

52. *Ibidem*, nr. 26, p. 82 (Robrecht II voor Sint-Donaas).

een oorkonde van Boudewijn VII uit 1113, die uitgevaardigd werd in het koor van Sint-Donaas⁵³, is wellicht wel dezelfde persoon. Daar hij in de getuigenlijst vermeld wordt na de kanunniken die priester of diaken waren, was hij toen hoogstens subdiaken. Dit sluit een identifikatie met de gelijknamige diaken uit 1101 dus uit. Hij wordt na 1113 nog tweemaal als kanunnik vernoemd, nl. in 1127 en in 1129⁵⁴; in deze laatste oorkonde staat hij na de priesters opgetekend.

5.

Erembald : wordt vermeld als deken van Sint-Donaas in de getuigenlijst van twee oorkonden. De eerste is een charter van bisschop Gerald van Doornik voor de abdij van Oudenburg uit 1154⁵⁵; de tweede is een ongedateerde oorkonde van Diederik en Filips van de Elzas voor het Sint-Donaaskapittel, die tussen 1155 en 13 mei 1157 dient gesitueerd te worden⁵⁶. Hij is waarschijnlijk te vereenzelvigen met de *notarius* Erembald die in 1149 voorkomt⁵⁷.

Onder de leden van het Sint-Donaaskapittel troffen we geen kanunnik met die naam aan, maar in het naburige O.L.V.-kapittel lijkt er in 1116 en 1122 wel een Erembald kanunnik geweest te zijn⁵⁸. Of het hier al dan niet dezelfde persoon betreft als de latere deken van Sint-Donaas, valt niet uit te maken.

Gezien zijn naam is het niet onmogelijk dat deken Erembald net als

53. *Ibidem*, nr. 61, p. 147 (18 oktober 1113); volgens Vercauteren betreft het hier dezelfde persoon als de diaken uit 1101 en de priester uit de jaren 1106-1117 (cf. de index in *Ibidem*, p. 349 evenals zijn *Note critique*, p. 380); dit is evenwel onmogelijk, want de Letbert uit 1113 was blijkens zijn plaats in de getuigenlijst toen ten hoogste subdiaken.

54. a° 1127 : F. VERCAUTEREN, *Actes des comtes de Flandre*, nr. 128, p. 302; 30 april 1129 : Brugge, RA, Aanwinsten, 3472, f° 12r°.

55. Brugge, RA, Blauwe nummers, 6644.

56. A. VERHULST-Th. DE HEMPTINNE, *De oorkonden*, II, 1, nr. 166.

57. *Ibidem*, nr. 119.

58. a° 1116 : *Signum Radulfi sacerdotis et canonici Sanctę Marię. Signum Sigebodi canonici. Signum Erambaldi canonici* (A. MIRAEUS-J.F. FOPPENS, *Opera diplomatica*, II, p. 962 : bisschop Godebald van Utrecht voor het Brugge O.L.V.-kapittel); a° 1122 : *Signum Sigabodi. Signum Erambaldi* (*Ibidem*, p. 963 : bisschop Lambert van Noyon-Doornik voor het O.L.V.-kapittel). De Sigebodus die in beide charters samen met Erembald als getuige optreedt, wordt door Galbert van Brugge vermeld als priester van de O.L.V.-kerk (H. PIRENNE, *Histoire du meurtre de Charles le Bon*, p. 165).

zijn opvolger Haket dient beschouwd te worden als een afstamming van de burggrafelijke familie der Erembalden⁵⁹. Elk concreet bewijs hiervoor ontoreekt echter, zodat voorzichtigheid geboden blijft.

6.

Haket : deze deken treffen we aan in een ganse reeks — hoofdzakelijk grafelijke — oorkonden van 1161 tot 1173⁶⁰. Blijkbaar op grond van zijn naam, nam reeds J.F. Foppens aan dat hij behoorde tot de oude burggrafelijke familie der Erembalden⁶¹. Volgens R. De Ganck en N. Huyghebaert, die zich niet alleen op zijn naam maar ook op bezitshistorische argumenten steunen, zou het wel eens om een zoon van burggraaf Disdir Haket kunnen gaan⁶².

De gelijknamige kanunnik van Sint-Donaas, die in 1145 getuige is in een charter van Diederik van de Elzas voor de Sint-Baafsabdij, is

59. Betreffende deze familie, zie E. WARLOP, *De Vlaamse adel voor 1300*, I, p. 216-228.

60. 20 februari 1161 : A. VERHULST-Th. DE HEMPTINNE, *De oorkonden*, II, 1, nr. 191 ; 22 februari 1161 : *Ibidem*, nr. 192 ; 4 juli 1173 : A. MIRAEUS-J.F. FOPPENS, *Opera diplomatica*, III, p. 53 ; a° 1173 : Brugge, RA, Blauwe nummers, 6654. Een mogelijke vroege vermelding van deken Haket vormt een ongedateerd charter voor Sint-Donaas, waarin hijzelf samen met proost Petrus en het kapittel als oorkonder optreedt (Brugge, BA, fonds Sint-Donaas, oorkonde *ad datum* 1157-1163) ; als termini voor de datering komen enkel de ambtsjaren van proost Petrus van de Elzas (1157-1167) in aanmerking, maar gezien deze proost waarschijnlijk zijn vader, graaf Diederik, vergezeld heeft naar Palestina in de jaren 1157-1159, dagtekent dit charter wellicht ten vroegste uit 1159 (cf. A. VERHULST-Th. DE HEMPTINNE, *Le chancelier de Flandre*, p. 285-286). De oorkonden van Filips van de Elzas voor de priorij Hertsberge uit 1149 en 1152, waarin deken Haket als getuige voorkomt, zijn vals, want Filips wordt maar in 1155 voor het eerst als graaf vermeld (A. VERHULST-Th. DE HEMPTINNE, *De oorkonden*, II, 1, nrs. 116 en 134). Ook een charter van Filips van de Elzas voor de abdij van Oudenburg uit 1176, waarin eveneens sprake is van deken Haket, dient — op basis van anachronismen in de getuigenlijst — als een falsum bestempeld te worden (Brugge, RA, Blauwe nummers, 6656). De vermelding van deken Haket uit 1160, die men kan aantreffen bij H. COPPIETERS-STOCHOVE, *Régestes de Philippe d'Alsace, comte de Flandre*, in H.M.G.O.G., VII (1906), nr. 10, p. 4, berust op een verkeerde datering ; de korrekte datum van dit charter is 1164 (A. VERHULST-Th. DE HEMPTINNE, *De oorkonden*, II, 1, nr. 238).

61. [J.F. FOPPENS], *Compendium chronologicum*, p. 79-80 : B. Hackettus e nobili familia veterum castellanorum Brugensium oriundus.

62. R. DE GANCK-N. HUYGHEBAERT, *Abbaye de Ter Doest, à Lissewege*, in *Monasticon belge, t.III : Flandre occidentale*, vol. 2, Luik, 1966, p. 328.

hoogstwaarschijnlijk dezelfde persoon als de latere deken⁶³. Deze is in elk geval ook actief geweest in de grafelijke administratie. Tijdens een overgangperiode had hij in 1167 tijdelijk de leiding van de kanselarij in handen⁶⁴, en op grond hiervan mag aangenomen worden dat de grafelijke *notarius* Haket die in 1162 vermeld wordt met hem dient vereenzelvigd te worden⁶⁵.

In de loop van 1173⁶⁶ trad hij af als deken en trok zich terug in de Cisterciënzerabdij van Ten Duinen. Na een korte monastieke opleiding werd hij in 1175 door abt Walter I naar Ter Doest gezonden om er samen met 12 monniken en 3 konversen een nieuwe abdij te stichten. Hij bleef er abt tot 1179. In de maand juli van dat jaar keerde hij terug naar Ten Duinen, waar hij abt werd. Hij stierf er in deze hoedanigheid op 1 of 2 november 1185⁶⁷.

7.

Gerulf : wordt voor het eerst als deken van Sint-Donaas vermeld in een grafelijke oorkonde uit 1174, terwijl hij voor het laatst als dusdanig voorkomt in een pauselijke bul van 24 februari 1186 of 1187⁶⁸. Ook hij was voordien blijkbaar gewoon kanunnik in het Sint-Donaaskapittel geweest. In enkele oorkonden van 1163 tot 1168

63. A. VERHULST-Th. DE HEMPTINNE, *De oorkonden*, II, 1, nr. 79.

64. A. VERHULST-Th. DE HEMPTINNE, *Le chancelier de Flandre*, p. 291-292.

65. A. VERHULST-Th. DE HEMPTINNE, *De oorkonden*, II, 1, nr. 204.

66. R. DE GANCK en N. HUYGHEBAERT (*Abbaye de Ter Doest*, p. 328) menen dat Haket reeds in 1172 zou afgetreden zijn ; de vermelding van deken Haket als één van de impetranten in een pauselijke bul van 4 juli 1173 (cf. n. 60) betekent volgens hen niet dat Haket toen nog deken was, maar wel dat hij enige maanden voordien ("sans doute à la fin de 1172") mee de suppliek voor het verkrijgen van deze bul tot de paus had gericht. Deze verklaring gaat evenwel niet op omdat er — zoals we gezien hebben in n. 60 — nog een tweede oorkonde uit 1173 bestaat waarin Haket als deken voorkomt.

67. R. DE GANCK-N. HUYGHEBAERT, *Abbaye de Ter Doest*, p. 327-328 ; A. DUBOIS-N. HUYGHEBAERT, *Abbaye des Dunes à Koksijde et à Bruges*, in *Monasticon belge, t. III : Flandre occidentale*, vol. 2, p. 379-380.

68. a° 1174 : Brugge, BA, fonds Sint-Donaas, oorkonde *ad datum* ; 24 februari [1186-1187] : J. RAMACKERS, *Papsturkunden in Frankreich. Neue Folge, 4. Band : Picardie*, Göttingen, 1942, nr. 294, p. 450. De datum 1160 die A. MIRAEUS-J.F. FOPPENS, *Opera diplomatica*, III, p. 314 toekennen aan een charter van G(erard), proost, G(erulf), deken, en het kapittel van Sint-Donaas is verkeerd ; op basis van de ambtsjaren van proost Gerard van de Elzas (1177-1206) en deken Gerulf (1174-1186/87) dient deze oorkonde tussen 1177 en 1186/87 gedateerd te worden.

treffen we immers een kanunnik Gerulf aan als lid van het kapittel ; uit een paar van deze charters blijkt dat hij toen subdiaken was⁶⁹.

8.

Hugo (Ursus of Bere) : was deken van Sint-Donaas van 1187 tot 1199⁷⁰. De mening van N. Huyghebaert als zou een zekere Jozef hem reeds in 1197 als deken zijn opgevolgd is zeker verkeerd⁷¹. Deken Hugo trad immers nog op als oorkonder in februari 1198 (o.s.) en in 1199⁷², terwijl zijn opvolger Jozef pas voor het eerst opduikt in een stuk van 5 januari 1200⁷³.

Net als zijn beide voorgangers maakte Hugo vooraleer hij deken werd reeds deel uit van het Sint-Donaaskapittel. Zoals de traditie het wil is hij te vereenzelvigen met de kanunnik Hugo Ursus of Hugo Bere, die voorkomt van 1163 tot 1185⁷⁴. Dit blijkt uit het eigendomsmerk aangebracht in een 12de-eeuws handschrift met de Sententiën van Petrus Lombardus afkomstig uit de abdij van Ter Doest : *Liber Sancte Marie de Thosan ex dono domini Hugonis, decani Brugensis, cognomento Ursi*⁷⁵.

69. a° 1163 : A. VERHULST-Th. DE HEMPTINNE, *De oorkonden*, II, 1, nrs. 207 en 217 (subdiaken) ; a° 1167 : *Ibidem*, nr. 272 ; s.d. [1159-1167] : Brugge, BA, fonds Sint-Donaas, oorkonde *ad datum* 1157-1163 (subdiaken ; voor de datum, zie n. 60) ; a° 1168 : [F. VAN DE PUTTE], *Cronica et cartularium monasterii de Dunis*, Brugge, 1864, nr. 458, p. 457.

70. a° 1187 : A. MIRAEUS-J.F. FOPPENS, *Opera diplomatica*, I, p. 553 ; a° 1199 : [F. VAN DE PUTTE], *Cronica et cartularium monasterii de Dunis*, nr. 496, p. 479.

71. N.N. HUYGHEBAERT, *Joseph (deken)*, in Nationaal Biografisch Woordenboek, 6, kol. 498-499.

72. februari 1198 (o.s.) : Brugge, BA, fonds Sint-Donaas, A 128, f° 52r°-v° ; a° 1199 : cf. n.70.

73. W. PREVENIER, *De oorkonden*, II, nr. 129, p. 290.

74. a° 1163 : A. VERHULST-Th. DE HEMPTINNE, *De oorkonden*, II, 1, nr. 207 ; a° 1171 : [F. VAN DE PUTTE], *Cronica et cartularium monasterii de Dunis*, nr. 461, p. 460 ; a° 1174 : Brugge, BA, fonds Sint-Donaas, oorkonde *ad datum* ; 25 maart 1183 : A. MIRAEUS-J.F. FOPPENS, *Opera diplomatica*, II, p. 1189 ; 10 september 1185 : Brugge, RA, Oud kerkarchief, 168/4, f° 5r°-6r°. Daar uit de getuigenlijst van dit laatste charter blijkt dat Hugo Ursus toen nog geen priester was, mag aangenomen worden dat hij dient vereenzelvigd te worden met de subdiaken Hugo die vermeld wordt als kanunnik van Sint-Donaas in 1163 (A. VERHULST-Th. DE HEMPTINNE, *De oorkonden*, II, 1, nr. 217) en [1159-1167] (Brugge, BA, fonds Sint-Donaas, oorkonde *ad datum* 1157-1163).

75. G.I. LIEFTINCK, *De libri en scriptoria der Westvlaamse Cisterciënser-abdijen*

De dekens van het Sint-Donaaskapittel

Volgens het obituarium van Sint-Donaas, dat hem gewoon als priester (*sacerdos*) betitelt, overleed Hugo Ursus op een 7 september⁷⁶. Deze datum moet, gezien de hoger aangehaalde gegevens, in 1199 gesitueerd worden.

*

**

Ter afsluiting van deze prosopografische studie geven we de voornaamste resultaten ervan nog eens in tabelvorm weer⁷⁷ :

	<i>deken</i>	<i>kanunnik</i>	<i>grafelijk ambtenaar</i>
1. Dodinus	1096-1101(-1102 ?)	1086-1089	
2. Helias	1110-1129		
3. Bernard	(1131 ?)-1133	(1101 ?)	(1104-1112 ?)
4. Letbert	1135-1145	1113-1129	1136
5. Erembald	1154-1155/57		1149
6. Haket	1161-1173	1145	1162-1167
7. Gerulf	1174-1186/87	1163-1168	
8. Hugo (Ursus of Bere)	1187-1199	1163-1185	

Ter Duinen en Ter Doest in de 12^e en 13^e eeuw en de betrekkingen tot het atelier van de kapittelschool van Sint Donatiaan te Brugge, Brussel, 1953, p. 28.

76. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *L'obituaire de Saint-Donatien de Bruges*, in H.K.C.G., 58 (1889), p. 324 (7 september : *Hugonis Ursi sacerdotis*). In dit obituarium wordt op 30 januari nog een andere Hugo Ursus vermeld (*Ibidem*, p. 317 : *Hugonis Ursi*), die tevens voorkomt in het obituarium van de Brugse Sint-Salvatorskerk, maar dan op de datum van 29 januari (Brugge, RA, Découvertes, 104, f° 4v° : *obiit magister Hugo dictus Ursus, canonicus Sancti Donatiani*). Daar de oudste laag van dit laatste obituarium niet hoger schijnt op te klimmen dan het eerste kwart van de 13de eeuw, mag aangenomen worden dat de magister Hugo Ursus die stierf op een 29 of 30 januari niet dezelfde was als de kanunnik en deken van die naam uit de tweede helft van de 12de eeuw ; hij dient daarentegen geïdentificeerd te worden met de gelijknamige kanunnik van Sint-Donaas, die we aantreffen in charters uit 1236 (A. SCHOUTEET, *Stadsarchief van Brugge, Regesten op de oorkonden 1089-1300*, Brugge, 1973, nr. 23, p. 21 : *magister H(ugo) Ursus*) en 1247 (Brugge, BA, fonds Sint-Donaas, A 127, f° 92v°-93r° : *dilectus igitur concanonicus noster magister Hugo dictus Ursus*). Het zijn blijkbaar zijn zuster en zijn moeder die voorkomen in het obituarium van Sint-Donaas (L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *L'obituaire*, p. 322 (3 juni) : *Constantie sororis magistri Hugonis Ursi* ; p. 324 (27 september) : *Aventure matris magistri Hugo* (sic) *Ursi*).

77. De onzekere gegevens hebben we tussen haakjes geplaatst en van een vraagteken voorzien.

EEN IEPEERS GEVANGENISREGLEMENT MET DE RECHTEN VAN DE CIPIER, CA. 1500¹

R. OPSOMMER^o

Onlangs vonden we in het Algemeen Rijksarchief een tekst terug die het reglement van de Ieperse gevangenis weergeeft, zoals het in de eerste helft van de 16de eeuw in zwang was². De tekst is neergeschreven op een zwaar beschadigd blad perkament dat gehecht is aan een suppliek die de Ieperse burggravin, Claudine Hugonnet, gezegd de Saillant, dame van Middelburg, anno 1551 aan de Rijselse Rekenkamer richtte. Het burggraafschap van Ieper, een leen van het grafelijk leenhof "de Zaale", omvatte o.a. de gevangenis van Ieper³. In de suppliek vroeg de leenhouder ondermeer dat de vorstelijke baljuw van Ieper het gevangenisreglement zou onderhouden, en de hieruit voortvloeiende (financiële) verplichtingen zou naleven. Daartoe heeft de burggravin het reglement laten kopiëren.

Uit welke periode het reglement precies dateert, valt niet meer te

^o Faculteit Rechtsgeleerdheid, KULCK, Universitaire Campus, 8500 Kortrijk.

1. We bedanken prof. dr. J. Monballyu voor zijn kritische hulp bij de realisatie van dit artikel.

Afkortingen : d. = denier ; *Pr. civ.* = Practijcke civile ; *Pr. cri.* = Practijcke criminele ; s. = schelling.

2. BRUSSEL, ALGEMEEN RIJKSARCHIEF, *Cartons Rekenkamer*, 1ste reeks, 228. Zie bijlage.

3. De grootvader van Claudine had het leen in 1474 gekocht. Door het huwelijk van Claudine met Martin de Hames zou het burggraafschap naar laatstgenoemde familie overgaan. *Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier d'Ypres. Coutume de la salle et châteltenie d'Ypres*, uitg. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, (*Recueil des anciennnes coutumes de la Belgique*), Brussel, 1911, p. XXV ; J.-L. DE JOIGNY, *Manuscrit relatif aux Seigneuries de Flandre*, uitg. H. DE LIMBURG-STIRUM, Oudenaarde, 1935, p. 11-12.

achterhalen. Daar er sprake is van de braspenning, een onder Karel de Stoute ingevoerde munt, kunnen we de *terminus ante quem* op ca. 1470 plaatsen⁴. Het reglement bevat heel wat elementen waarvan ook sprake is in de bekende werken van de rechtsgeleerde Filips Wielant: “*Corte instructie omme jonghe practisienen in materie criminele*”, gewoonlijk “*Practijcke criminele*” genoemd (1508-1510) en “*Corte instructie omme jonghe practisienen in materie civile*”, beter bekend onder de benaming “*Practijcke civile*” (1519)⁵. De inhoud vertoont eveneens enkele gelijkenissen met titel IL van de uit 1535 daterende stedelijke ontwerpcostumen (*Cahier primitif*, IL: *Van den ghevanghenen personen ende cipaige*)⁶. Toch ligt de klemtoon van het hier weergegeven reglement op het pecuniaire aspect: vooral de ontvangsten van de cipier en de regeling der teerkosten komen aan bod, terwijl de ontwerpcostumen de nadruk legden op de interne gevangeniswerking en orde: hoe worden gevangenen opgesloten, onder welke omstandigheden kan men vrijgelaten worden... Uit dit alles menen we te mogen opmaken dat het reglement zoals het hier voorligt uit de late 15de of vroege 16de eeuw dateert.

Waar de Ieperse gevangenis precies gelegen was, weten we niet. Ongetwijfeld niet ver van de Markt en de Hallen. De gevangenis vormde een apart gebouw, en was voor een deel ondergronds aangelegd. In artikel 11 heet het immers dat men de gevangenen bovenaan, binnen de afgesloten ruimte van de gevangenis moest afleveren (“*boven binder duere ende pourprijsse*”).

De vergoedingen welke cipiërs opstrekten waren in Vlaanderen

4. 1 braspenning = 1 dubbel stuiver = 4 s. par. K. STALLAERT, *Glossarium van verouderde rechtstermen...*, dl.I, Leiden, 1890, p.281; P. VANDEWALLE, *Oude maten, gewichten en muntstelsels in Vlaanderen, Brabant en Limburg*, Gent, 1984, p. 65-66.

5. Het handelt hier om enkele juridische onderwerpen die bij de eminente jurist Wielant in zijn beide standaardwerken ter sprake komen. Het lijkt ons nuttig om verder te verwijzen naar de artikels uit de gedrukte versies van zowel de *Practijcke civile*, Antwerpen, 1573, anastatische herdruk, uitg. E. STRUBBE, Amsterdam, 1968, (*Fontes iuris Batavi rariores*, nr. 3); P. WIELANT, *Practijcke criminele*, uitg. A. ORTS, Gent, 1872.

6. De auteur van de ontwerpcostumen ontleende niet letterlijk aan het hier weergegeven reglement. Wel kan je stellen dat de artikels 1, 2, 3, 5, 6 en 7 van titel IL inhoudelijk hetzelfde thema behandelen als artikel 15 van dit reglement. *Coutume de la ville d'Ypres*, uitg. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, (*Recueil des anciennes coutumes de la Belgique*), dl.I, Brussel, 1908, p.462-467.

geregeld volgens de hertogelijke ordonnantie van 23 mei 1401⁷. Het eerste artikel van die ordonnantie bepaalde dat behoeftige gevangenen op kosten van de vorst in de gevangenis verbleven. Daarvoor was een vergoeding van 3 s. 6 d. par. voorzien : 2 s. diende voor voeding (*pain, potage et servoise*) terwijl de resterende 1 s. 6 d. het boiegeld (*ysergheld*) "*pour le cepage, le lit et les appartenances*" was. Het tweede artikel gaf aan dat gevangenen die wel over voldoende geld beschikten dagelijks 6 s. par. moesten betalen : 2 s. als boiegeld en 4 s. voor voeding. In ruil voor deze laatste som moest men hen dan wel voorzien van brood, soep, licht, vlees. Dit laatste product werd op bepaalde dagen waarop de kerk het derven van vlees voorschreef vervangen door haring. Eventueel konden de gevangenen wijn bekomen, maar dan moesten ze wel nog eens 2 s. par. extra afdokken. De maximale dagelijkse logiesprijs bedroeg dus 8 s. par. De regeling van 1401 werd trouwens door Wielant getrouw overgenomen (*Pr. civ.*, 9-XXXIX-2).

In het Ieperse reglement vormen de ontvangsten waarop de cipier recht had de cruciale gegevens. Zo geven de eerste acht artikels aan op welke vergoedingen de cipier recht had al naargelang de aard van de gevangename : boiegeld, teerkosten en in bepaalde gevallen extra-vergoedingen. De artikels 12 en 13 omschrijven nader het begrip teerkosten. Ook de overige artikels staan direct of indirect in verband met de kosten van de cipier.

*
**

Laat ons nu eerst eens nagaan waarop de cipier recht had al naargelang de aard van de gevangename. In vier gevallen had de Ieperse cipier recht op een vast boiegeld van één braspenning per dag, teerkosten (4 à 6 s. par. per dag) en 28 s. par. van "*uut ende ingane*" (artikels 1, 2, 4, en 5). De braspenning of dubbele stuiver vertegenwoordigde een waarde van 4 s. par.⁸. Dit betekende dat de regeling van 1401 rond 1500 voor wat de teerkosten aangaat nog ongewijzigd werd toegepast, terwijl het boiegeld verdubbeld was.

7. *Ordonnances de Philippe le Hardi, de Marguerite de Male et de Jean sans Peur, dl. II : Ordonnances de Philippe le Hardi et de Marguerite de Male*, uitg. A. VAN NIEUWENHUYSEN, (*Receuil des ordonnances des Pays-Bas*, reeks I : 1381-/506), Brussel, 1974, p. 478-480.

8. Zie voetnoot 4.

Waarom het tarief voor de teerkosten niet, en deze voor het boeigeld wel aangepast was, weten we niet. Merk bij dit alles nog op dat de zilvermunten uit de periode rond 1500 een veel lager zilvergehalte hadden dan deze welke in 1401 in omloop waren⁹.

Dit vergoedingssysteem, inclusief de extra 28 s., was vooreerst van toepassing bij personen die op vraag van een schuldeiser gevangengezet waren. Het betreft hier dus een vorm van gijzeling of bewarend beslag op een persoon. De bedoeling van de schuldeiser was ervoor te zorgen dat de schuldenaar zich niet zou verwijderen en als dusdanig nooit zijn schulden zou vereffenen. Volgens Wielant moest de persoon die om de gevangenneming verzocht had voor de onkosten instaan (*Pr. civ.* 2-XII-14) (artikel 1).

De cipier kreeg volgens artikel 2 dezelfde vergoedingen bij lieden die in de gevangenis waren beland, nadat ze door de baljuw vervolgd waren, een compositie (een soort minnelijke schikking) of een boete hadden opgelopen, en dan deze boete of compositie niet hadden betaald¹⁰. Het betreft hier een vorm van bewarend beslag op een persoon, waarbij men de persoon zolang vasthield tot hij de compositie of boete vereffende (*Pr. cri.*, XVI, p. 22-23).

Dezelfde modaliteiten golden voor personen, die na een klacht door een partij en waarbij de partij hun arrestatie had gevraagd, door de baljuw gearresteerd waren. Ook in een dergelijke burgerlijke strafzaak moest de klagende partij voor de onkosten instaan (*Pr. cri.*, XVII, p. 26-27) (artikel 4).

Ten slotte bepaalde artikel 5 dat dit gewone stelsel van toepassing was bij gevangenen die door de baljuw strafrechtelijk vervolgd werden ("*ter cause van crime*"), maar waarbij de baljuw in de loop van de tijd zijn criminele vordering had omgezet in een civiele vordering. Dit omzetten tot een burgerlijke strafzaak kwam trouwens vrij vaak voor (*Pr. cri.*, XXIX, p. 46)¹¹.

9. Een goede inleiding over het XVde-eeuwse muntwezen biedt J. VAN HOUTTE, R. VAN UYTVEN, *Financien*, -NAGN, dl. IV, Haarlem, 1980, p. 118-121.

10. Voor het compositierecht raadplege men J. VAN ROMPAEY, *Het compositierecht in Vlaanderen van de veertiende tot de achttiende eeuw*, - *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, dl. XXIX, 1961, p. 43-79.

11. J. MONBALLYU, *De bestraffing van weerspannigheid door de Raad van Vlaanderen in het begin van de 16e eeuw. Het proces Roeland Duernaghele, 1511-1513, - Recht en Instellingen van de Oude Nederlanden tijdens de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd. - Liber Amicorum Jan Buntinx, (Symbolae Facultatis Litterarum et Philosophiae, reeks A, nr. 10), Leuven, 1981, p. 357.*

In een aantal gevallen had de cipier alleen recht op boeigeld en teerkosten. Dit was vooreerst het geval bij personen die een gevangenisstraf hadden opgelopen. De gevangenisstraf was in die tijd eerder uitzonderlijk, maar Wielant geeft aan dat ze wel degelijk voorkwam : “... *es den weerlicke jage wel ghecostumeert te pijnen of punieren met vanghenesse...*” (*Pr. cri.*, XVI, p. 22) (artikel 6).

Eenzelfde vergoedingssysteem gold krachtens artikel 7 voor de bewaring van lieden die nadat ze gedaagd waren (al dan niet op verzoek van een partij) zichzelf in de gevangenis plaatsten om zodoende op gelijke voet te staan als de tegenpartij bij de aanvang van het proces. Het was eveneens van toepassing bij personen die een purgeprocedure ingesteld hadden. De purge was een juridische procedure waarbij iemand zich voor een rechtbank van een beschuldiging of verdenking liet zuiveren. Bij zo'n purge was het de gewoonte dat men zich vrijwillig gevangen gaf (*Pr. cri.*, XLIV, p. 67-68).

De derde mogelijkheid deed zich voor wanneer de baljuw iemand had vervolgd wegens een misdrijf waarop een boete stond. Had hij de persoon gearresteerd, en werd de beklaagde na die voorlopige aanhouding door de rechtbank vrijgesproken, dan mocht de cipier enkel teerkosten aanrekenen (artikel 3).

Een speciale regeling, voorzien in artikel 8, gold voor personen die door een gerechtsofficier op “*nachtgane*” betrappt waren. Dit was het zich ongeoorloofd op straat bevinden na het luiden van de avondklok. Wanneer de officier zo iemand arresteerde (het handelt hier om een administratieve aanhouding) en in de gevangenis afleverde, dan had de cipier recht op 8 s. par. Normaliter moest de aangehouden de volgende dag voor de rechtbank verschijnen. Bleef hij evenwel toch langer dan die ene nacht in de gevangenis, dan was ook het gebruikelijke boeigeld voorzien. Indien de gevangene op de terechtzitting evenwel werd vrijgesproken, kreeg de cipier helemaal niets (artikel 8).

*
**

Maar waaruit bestonden nu die teerkosten ? Twee artikels brengen klaarheid in de zaak (artikel 12 en 13). Zoals reeds aangehaald vertoont de omschrijving van teerkosten heel wat gelijkenissen met de verordening van 1401. Liet de gevangene zijn onderhoud aan de cipier over, dan mocht laatstgenoemde niet meer aanrekenen dan 6 s. par per dag (hetzelfde bedrag dat in 1401 voorzien was). Daarvoor

moest de cipier hem twee maaltijden per dag verschaffen, en elke maaltijd moest bestaan uit soep, tarwebrood, wat bier, boter, andere toespizzen, vlees of vis.

Toch werd bepaald dat elke gevangene eventueel zelf voor zijn teerkosten kon instaan. In dat geval was de cipier verplicht om zonder bijkomend loon of salaris, op de Markt te halen of te laten halen "*houdt, broot, spijsje ende dranc*". Over deze tweede mogelijkheid werd in de geciteerde verordening met geen woord gerept.

Het negende artikel bevat enkele bepalingen aangaande overtreders van de spertijd. Zo is uitdrukkelijk vastgelegd dat de baljuw personen die de spertijd overtraden (en zich schuldig gemaakt hadden aan *nachtgane*), nog de dag volgend op hun aanhouding voor de rechtbank moest brengen. De achterliggende grond was ongetwijfeld dat de cipier voor het bewaren van die personen enkel een eenmalige som van 8 s. par. opstreek, en hij bij vrijspraak zelfs geen vergoeding kreeg. Vanuit het oogpunt van de cipier was het dan ook financieel veiliger dat deze gevangenen een zo kort mogelijke tijd in de cel doorbrachten.

Een ander artikel regelt het gebruik van de gevangenis door andere ambtenaren (artikel 10). Voor gevangenen die niet door vorstelijke of stedelijke gerechtsdienaars afgeleverd werden, maar wel door gerechtsofficieren van plattelandsschepenbanken of leenhoven moest de burggraaf zijn gevangenis niet ter beschikking stellen. Deed hij dit toch, dan waren de ambtenaren van die schepenbanken of leenhoven ertoe gehouden alle kosten te dragen.

Aan het afleveren, afhalen en terugbrengen van gevangenen zijn twee artikels gewijd. Artikel 11 stipuleert dat alle officieren de gevangenen aan de poort moesten afleveren. De cipier kon dus nooit gevraagd worden om ergens een gevangene op te halen. Uit artikel 14 blijkt dat wanneer een gevangene voor de rechtbank of een gerechtsofficier diende te verschijnen (b.v. voor een ondervraging) het transport daarheen niet door de cipier gebeurde. Het belangrijkste element was evenwel dat diegene die de gevangene afhaalde verplicht was deze achteraf opnieuw bij de cipier in te leveren, opdat de cipier steeds de mogelijkheid zou hebben zijn onkosten op de gevangene te verhalen. Bleef de gerechtsofficier hiervan in gebreke, dan draaide hij zelf voor die kosten op. Het reglement zegt wel dat, wanneer men een gevangene afhaalde, de cipier ertoe gehouden was de officier op deze verplichting te wijzen, alsook diende hij melding te maken hoeveel de kosten bedroegen. Ook Wielant ziet de

moeilijkheden die dit alles met zich mee kan brengen, vooral wanneer de gevangene door de rechtbank werd vrijgesproken : “*Den cipier moet de ghevanghenen gheabsolveert van crime stappans ontslaen ende laeten gaen behouden hem zijne actie van zijne costen up den ghuenen die hem ghelevert heeft of ghedaen leveren ende dit naer rechte. Maer naer usancie ende costume den cipier behoudt ziin ghevanghene tot dat hy betaelt es van den steen of vanghenes costen*” (Pr. cri., XVII, p. 26).

Het slotartikel beoogt misbruiken tegen te gaan. Daartoe waren te Ieper twee voogden aangesteld (artikel 15). Volgens dit reglement werd er één benoemd door de stadsschepenen, de andere door de burggraaf. De ontwerpcostumen van 1535 (titel IL, artikel 2) stellen evenwel dat twee schepenen (aangeduid bij de vernieuwing van de schepenbank) voor de controle van de gevangenis moesten instaan. In elk geval moesten zij minstens één keer per week de gevangenis inspecteren en hiervan verslag uitbrengen bij de schepenbank. Hun taak was in feite meervoudig. Vooreerst overbezetting van de gevangenis vermijden, door erop toe te zien dat de aalmoezen die behoeftige gevangenen gratis ontvingen, in de juiste handen terechtkwamen. Anderzijds moesten beide voogden ervoor zorgen dat de cipier zijn boekje niet te buiten ging, alsook aan de gevangenen vragen of ze voor het gerecht wilden verschijnen. De ontwerpcostumen (titel IL, artikel 3) stipuleerden daarenboven dat de cipier riskeerde voor het gerecht gedaagd te worden indien hij de inspecteurs bij hun werkzaamheden hinderde. Merk ten slotte nog op dat het plakkaat van 9 juli 1570 over de gevangnissen bepaalde dat de gevangnissen minstens één keer per maand door de vorstelijke vertegenwoordiger (de baljuw) of zijn plaatsvervanger dienden gecontroleerd te worden, en dit in het bijzijn van twee rechters en een griffier¹². Daarbij moest men de gevangenen ondervragen over gegevens die het proces konden laten opschieten. Daarenboven diende men na te gaan of de gevangenen voldoende voedsel ontvingen, en of de verblijfsomstandigheden in orde waren. Of dit in Ieper ertoe geleid heeft dat de controle door de voogden verviel, dient verder onderzoek uit te wijzen.

*
**

12. *Vyfdē Placcaert Boeck van Vlaenderen*, dl. I, 2de boek, rubrica V, artikel 39, Gent, 1763, p.185.

Uit de korte ontleding moge blijken dat een economisch motief aan de basis lag van dit reglement. Bedoeling was de inkomsten en uitgaven van de Ieperse cipier, alsook diens rechten en plichten met een eventuele financiële weerslag (b.v. het afhalen van gevangenen, het ontvangen van gevangenen van lokale schepenbanken en leenhoven...) duidelijk vast te leggen. Aangezien de tekst gehecht is aan een verzoek van de gevangenisbezitter tegenover de baljuw met het oog op het nakomen van de financiële plichten door laatstgenoemde, kan men afleiden dat er moeilijkheden bestonden aangaande dit punt.

De financiële rechten en plichten van de Ieperse cipier hebben doorheen de 15de eeuw weinig veranderingen ondergaan. Het reglement bevat in wezen nog dezelfde bepalingen als de ordonnantie van 1401.

Tenslotte valt op dat men zelfs in een beknopt gevangenisreglement heel wat rechtshistorische elementen terugvindt, zowel aangaande de criminele als de burgerlijke procedure.

BIJLAGE

Ordonnancie van der vanghenesse ende van den rechte van de cepier

BRUSSEL, ALGEMEEN RIJKSARCHIEF, *Cartons Rekenkamer*, 1ste reeks, 228.

- I. Eerst van elken persoon die partielic ghearresteert es ende in vanghenesse ghebrocht wert omme schulden zal de cepier ontfaen van uut ende ingane achtentwintich grooten ende bovendien van yserghelde eenen braspenninc elcx daechs, metgaders teerlicke costen indien hij die van den cepier ghehadt heift.
- II. Item die bij den heere in vanghenesse ghelevert zijn omme penninboeten ghewijst ofte ghecomposeert, zal de cepier hebben ende ontfaen ghelijc als vooren.
- III. Item van persoonen die omme civile boete ende onghewijst ghevanghen werden ende daernaer bij vonnesse van der wet costeloos quijte ghewijst ende ontsleghen zijn ofte bij den heere als ombesculdich ende gheen recht daerin hebbende ghedelivreert en zal de cepier niet hebben dan de vertherde costen zonder meer.
- IIII. Item van ghevanghenen bij den heere omme delict of mesus ten verzoucke van partien of daer partie clachtich es metten heere heesschende reparacie ende beteringhe, de cepier sal ontfaen vul recht ghelijc van der ghevanghenen van schulden.
- V. Item ende van ghevanghenen bij den heere of bij der wet ter cause van crime ende dat hij bij compositie of submissie met civile beteringhe ghestaet van dien wert insghelijcx de voornoemden cepier gherecht als vooren van schulden.
- VI. Item van persoonen die bij den wet gheordonneert werden ende bevolen in vanghenesse te gane in vormen van pugnicien omme huerlieden mesus te wat cause dat zij, zal de cepier ontfaen yzerghelt te wetene eenen braspenninc sdaechs ende vertheerde costen.
- VII. Item van persoonen die bij indaghinghen jehens den heere of partie commen in vanghenesse ofte bij purge, sal de cepier ontfaen yserghelt ende de montcosten zonder meer.
- VIII. Item van persoonen die in vanghenesse gheleit werden bij den heere voor de boete van nachtgane, zal de cepier ontfaen voor de eerste nacht achte grooten voor al, ende indien zij daer langher vernachten zal boven de voornoemde achte grooten men van hemlieden ontfaen yserghelt te wetene voor elcken dach eenen braspenninc, ende indien zij quijte ghewijst worden van der voornoemde boette werden ongheshouden van al den voornoemden rechten te betalene.
- IX. Item wert ooc de bailliu alzulcke ghevanghenen van nachtgane

ghehouden tanderdaechs van dat zij ghevangen werden, te bringhene ter cameran voor mijn heeren van der wet om te rechte te stane zonder langher te verbeydene noch delayerene.

- X. Item nopende den ghevanghenen persoonen die in der vanghenesse ghebrocht werden bij den officiers van den vassael heeren of andere smalle heeren, den welken officiers mijn heere den burchgrave mainteneert onghgehouden te zijne vanghenesse te leverne ende huere ghevanghenen niet te moeten ontfane, de voornoemde mijn heere den burchgrave blijft daerof ghehouden gheheel dien ghevanghenen te doen ontfane bij zinen cepier zulk recht ende sallaris als hij zeight hem toebehoorende zonder bij desen hem eenichsins te preudicierene ofte te vermindere-
rene.
- XJ. Item werden de baillius, scoutheetene ende officiers alle huere ghevanghenen die zij in vanghenesse bringhen ten verzoucke van den heere ofte van partijen, tzij van crime ofte van civile zaken, ghehouden te bringhene ende leverne boven binder duere ende pourprijse van der voornoemde vanghenesse, ende anders en wert de cipier ghehouden last daerof te nemene noch te bewaerene.
- XIJ. Item niement en wart ghehouden te nemene of hem te stellene in de costen van den cepier dan die wille, maer mach elc ghevanghenen zijn propren costen doen. Ende wert de cepier zonder loon of sallaris daerof te hebbene ghehouden te halene of te doen halene binnen den vierhoucken van der marct of daerontrent binnen der langhde van diere om zijn ghelt, houdt, broot, spijsse ende dranc als hem redelic behouft.
- XIII. Item ende indien yement theercosten hebben wille van den cepier, zo zal de zelve cepier daervooren niet meer moghen rekenen noch ontfanen dan voer elken dach zes grooten, te wetene twee maeltijden sdaechs ende voor elke maeltijt goede pottaige, tarwebroode, een vierendeel groot biers, buetere ende andere toespijsse, vleesch of visch, naer dat den dach ghetijdich wart.
- XIIIJ. Item alle ghevanghenen die dofficiers ende ballius van der stede uuter vanghenesse haelen zullen ende die bringhen voor de wet omme te rechte te stane ofte andersins ghehoirt te zijne, werden de zelve officiers ende baillius ghehouden die ghevanghenen wederomme te leverne in de vorseide vanghenesse omme den cepier van zijnen rechte ghecontenteert te zijne, up indien zij daerof in ghebreke bevonden waren zelve den voornoemden cepier van zijnen rechte te vuldoene ende betalene, wel verstaende dat den cepier ten halene van den ghevanghenen ghehouden wert den vorseiden officiers ende baillius tadverterene ende hemlieden te zegghene dat zij

hem de voornoemden ghevanghenen weder leveren in vanghenesse, insghelijcx ooc van zoevele zij ghevanghenen themwaerdere ghehouden zijn ter cause van zijn rechte van cypaeg.

- XV. Item ten fine dat de vanghenesse voortan niet verlast en worde van ghevanghenen, dat ooc daelmoesenen van den zelven ghevanghenen bet ende behoorlijcker ghedistribueert zij den ghonen dient behooren ende anders niement, zijn gheordonneert twee notable personen als vooghden ende bezorghers van den ghevanghenen. Van den welken twee mannen mijn heere van der wet den eenen stellen zullen ende burchgrave den anderen. Die thuerlieden discretie emmere elke weke ten minsten visenteren zullen de voornoemde vanghenesse ende weten of daer yemende van den ghevanghenen beheert, ghehoort ende te rechte ghestelt te zijne. Zullen ooc regart nemen of de ghevanghenen behoorlick ghetracteert zijn ende de aelmoesenen ghedistribueert dient behoort. Van al den welken zij rapport doen zullen mijn heeren van der wet omme up al voorzien tzijne zoot behooren zal.

Woordenlijst¹³

besorger = opzichter, inspecteur

bueter = boter

cipaeghe = gevangenisrecht

delivvieren = bevrijden

getijdich = op het juiste ogenblik

groot = zilvermunt ter waarde van 1 s. par. ; in artikel 13 ("een vierendeel groot biers") is waarschijnlijk bier tot een waarde van 1/4 s. bedoeld

indaginghe = daging, dagvaarding

nachtgane = 's nachts ongeoorloofd op straat lopen

ongewijst = vooraleer er een vonnis geveld is, ongevonnist

partielic = op verzoek van een partij

pourprijse = afgesloten ruimte, omheining, plaats door muren omgeven

prejudicierien = nadeel of schade berokkeneen

purge = zuiveringsprocedure ten bewijze van onschuld

smalheer = heer van een klein leen

submissie = scheidsrechterlijke uitspraak

verbeyden = talmen, afwachten

13. De woordenlijst werd opgesteld aan de hand van K. STALLAERT, F. DEBRABANDERE, *Glossarium van verouderde rechtstermen...*, 3 dln., Leiden-Handzame, 1890-1977 ; J. VERDAM, *Middelnederlandsch handwoordenboek*, Den Haag, 1964 ; M. VAN HATTUM, H. ROOSEBOOM, *Glossarium van oude Nederlandse rechtstermen, (Verzamelen en bewerken van de jurisprudentie van de Grote Raad, nieuwe reeks, nr.2)*, Amsterdam, 1977.

Iepers gevangenisreglement

verlast = overbelast

vernachten = overnachten, verblijven

vierhoucken = vierkant, oppervlakte

ysergheld = boeigeld, vergoeding die de cipier kreeg om de gevangenen deftig onderdak te verschaffen

PASCHIER EN ISABELLA GESPIEGELD AAN BERTHULPHUS EN ANSBERTA EEN THEATERTWEELUIK DOOR P. DE VOS, 1720

J. HUYGHEBAERT^o

Het literair leven te Brugge vooraan in de achttiende eeuw is ons vrij goed bekend dankzij het onderzoek van Marcel Luwel in de jaren 1940-1950¹. Dichtkunst en toneel waren geconcentreerd in drie rederijkerskamers (de hoofdkamer van de Heilige Geest, de kamer van de Weerde Dry Santinnen en de kamer van het Heilig Kruis), en het ontbrak Pieter Smidts, Jan Acket, Jan Droomers, Jan Antoon Labare, Jan Pieter van Male, Pieter van Daele, Jacob de Schryver, Jan Vaerman, Gillis Beirens of Adriaan van der Brugghe (alias Danderbrugghe) niet aan vlijt. De eerste vijf hebben ook toneelstukken gepubliceerd.

Met deze literaire generatie van zijn vaderstad is Pieter de Vos (Brugge 1659-Brussel 1728) op zijn minst in aanraking geweest, ook al verbleef hij als kapucijnernonnik (onder de kloosternaam Sera- phim) veelal buiten Brugge, en al moet hij op de eerste plaats bij de geestelijke schrijvers van zijn tijd worden gerekend².

^o Burgstraat 50, 9120 Destelbergen

1. M. LUWEL, *Een Brugsch rederijkerstractaat uit de 18de eeuw : de "Ontleding ende Verdeding vande Edele ende Redenrijcke Konste der Poëzije" door Jan Pieter van Male (1724)*, in : *Jaarboek De Fontaine*, Gent, I, 1944, blz. 83-105 ; ID., "Gheestigheden der Vlaemsche Rhym-Const" van de Brugse rederijker Jan Pieter van Male (1681-1735), in : *Album Frank Baur*, II, 1948, blz. 61-74 ; ID., *Twee achttiende-eeuwse Brugse auteurs in twistgeschrift over de Rederijkerskamers*, in : *De Gulden Passer*, XXX, 1952, blz. 121-133. Zie voor de Brugse literatuur in dezelfde tijd ook onze bijdrage *De voorgeschiedenis van het Voorschriftboek van Andries Stéven*, in : *Biekorf*, LXXXIII, 1983, blz. 382-393.

2. Zie vooral A. SCHOUTEET, *Pieter de Vos*, in : *Nationaal Biografisch Woordenboek*, I, 1964, k. 957-960.

We houden ons straks alleen bezig met het weinige dat hij heeft doen drukken voor toneel. Wel meer kapucijnen hebben in die tijd de toneelliefhebberij van een ruim publiek benut om stichtende stukken te brengen, en het lijkt of deze paters hun theaterwerk graag vanuit de Reiestad de wereld instuurden. Dit geldt ook voor de niet-Bruggelingen, bijvoorbeeld Jan Baptist Flas (pater Justinus, Brussel 1683-Tervuren 1755), zoon van een toneelschrijvende vader. Van deze kapucijn verscheen te Brugge in 1727 bij Paulus Roose een drietal titels : *Aretaphila*, daarnaast *Audas*, *Hormisdas ende Suenes*, en vervolgens *Carolus V*, *Joannes Fredericus van Saxen ende Philippus van Hessen*³. Andere kapucijnen die voor toneel schreven waren Egidius van Wyenbergh (pater Philippus), Dendermonde, ?-Kortrijk 1741, auteur van *Den tweeden Alexius oft Joannes graeve van Forbes*, en de Bruggeling Frans Verstraete (pater Desideratus), Brugge 1679-Kortrijk 1717, wiens *Triumpherende Hierusalem in het herstellen ende verheffen van het H. Cruys door den keyser Heraclius* talloze opvoeringen heeft beleefd⁴.

Vooraleer het toneelwerk van onze Pieter de Vos onder de loep te nemen, moeten we even ingaan op de verwarring die zijn auteursnaam *Spiritus Ardens* heeft gezaaid. Mede op de dool gebracht door de schrijvende kloosterling zelf, die zijn genoemde schuilnaam verdietste tot "eenen Geest gansch Brandigh" of "Brand-Geest", heeft de ene hem Seraphim of Serafijn van den Branden gedoopt, de andere Seraphijn Brand, nog een andere Bernardus Brand⁵.

3. *Catalogue des livres... Phil. Blommaert*, Gent, 1872, blz. 51, nr 734. De titels van de drie toneelstukken staan hier in verkorte vorm.

4. Onze parenthesis over kapucijnen-toneelauteurs in het begin van de achttiende eeuw is gesteund op : P. HILDEBRAND, *De Kapucijnen in de Nederlanden*, IX, 1955, vooral blz. 364 ; J. SMEYERS in : *Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden*, VI, 1975, blz. 360, 424-425, 435-436. Bij de titel van E. van Wyenberghs stuk (*Den tweeden Alexius...*) merken we op, dat een (herdicht) leven van de Heilige Alexius tot het oeuvre van Pieter de Vos (pater Seraphim) behoort. Over het geval Forbes, een Schotse edelman die in onze Zuidelijke Nederlanden intrad bij de Kapucijnen (einde van de zestiende eeuw), zie de vraag van L.V. en het antwoord van L.V.A.(cker) in *Biekorf*, LXXXII, 1982, blz. 100 en 157.

5. Seraphim of Serafijn van den Branden in : J.J. DE MUNCK, *Leven van de H. Maegt ende Martelaresse Maria de Ellendige...*, Mechelen, 1769 ; C.F.A. PIRON, *Algemeene levensbeschrijving der Mannen en Vrouwen van België*, Mechelen, 1860 ; J.F. FREDERIKS en F.J. VAN DEN BRANDEN, *Biographisch Woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche Letterkunde*, 2de dr., Amsterdam, 1892 ; Seraphijn

Nochtans had het handschrift *Levens der geleerde ende vermaerde Mannen der Stad van Brugge* door Pieter le Doulx jr., thans berustend in het Brugse Stadsarchief, de onderzoekers al sinds ongeveer het jaar 1800 op het juiste pad kunnen brengen, aangezien daar in deel II, blz. 143, *Petrus de Vos* zowel met zijn latijnse kloosternaam als met zijn latijnse auteursnaam staat vermeld. Dit is pas opgemerkt door iemand die zich verstopte achter de initialen Z.Y.X. in *Biekorf* van het jaar 1902⁶. Niet op de hoogte van deze onthulling, heeft dertig jaar later de kapucijn en verdienstelijke geschiedschrijver van zijn orde pater Hildebrand (Julius Raes, Hoogdele 1884-Izegem 1961) de juiste identiteit op zijn beurt zeer omstandig openbaar gemaakt⁷. Pater Hildebrand besprak meteen ook de hem bekende geschriften van zijn twee eeuwen oudere ordebroeder, en daar hebben sindsdien Albert Schouteet⁸ en Hervé Stalpaert⁹ aanvullingen bij bezorgd. Van de hand van Schouteet is bovendien het reeds geciteerde overzicht in *Nationaal Biografisch Woordenboek*. Het heeft allemaal niet belet dat Pieter de Vos, alias Seraphim van Brugge, weer is opgedoken als Serafijn van den Branden in *Lexicon van Westvlaamse Schrijvers*, deel II, verschenen in 1985.

*

**

Men kent van Pieter de Vos tot nog toe één toneelwerk, te weten zijn stuk over Bertulphus en Ansberta (Brugge, Andreas Wydts, 1720). Daar moet, zoals we straks hopen aan te tonen, de klucht van Paschier en Isabella worden aan toegevoegd. Eigenlijk is ook dit

Brand in : F. VAN DER HAEGHEN, *Bibliographie gantoise*, IV ; Bernardus Brand in : P.G. WITSEN GEYSBEEK, *Biographisch, anthologisch en critisch Woordenboek der Nederduitsche Dichters*, I, Amsterdam, 1821 ; B. Brand in : J.A. WОРP, *Geschiedenis van het Drama en van het Tooneel in Nederland*, II, Rotterdam, s.d.

6. Z.Y.X., *De opsteller van "Het boecxken van de vier Uytersten"*, in : *Biekorf*, XIII, 1902, blz. 255-256. (Deze bijdrage was een reactie op : J., *Het Boecxken van de vier Uytersten*, in dezelfde jaargang blz. 14-15, 46-48, 77-80).

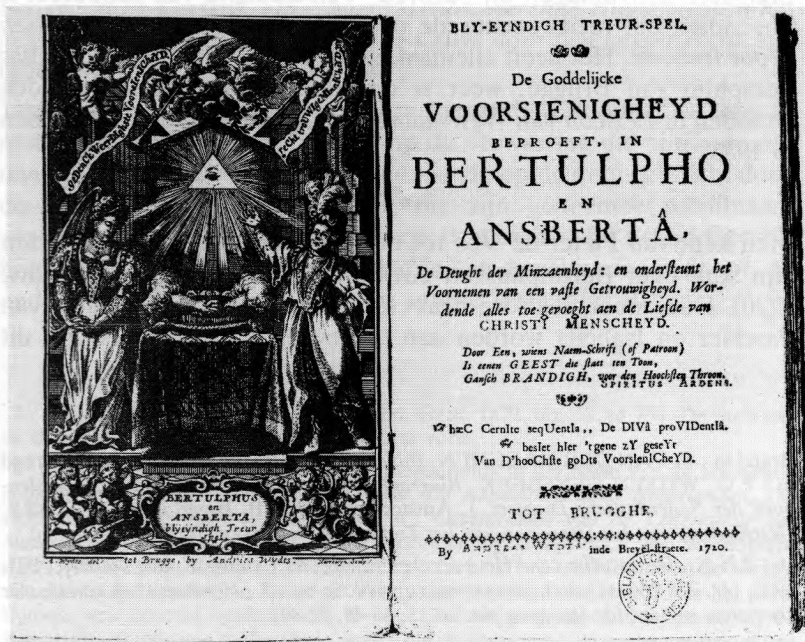
7. P. HILDEBRAND, *Een onbekende Nederlandsche dichter : P. Seraphim de Vos van Brugge, † 1728*, in : *Leuvense Bijdragen*, XXIV, 1932, blz. 1-35.

8. A. SCHOUTEET, *Een onbekend dichtwerk van pater Seraphim de Vos*, in : *De Gulden Passer*, XXI, 1948, blz. 277-282.

9. H. STALPAERT, *Het zogenaamd Brugs lied : de Muis*, in : *Biekorf*, LVI, 1955, blz. 72-78.

dubbele toneelauteurschap al gesignaleerd. Doordat in de Universiteitsbibliotheek van Leiden het complete stel *Berthulphus en Ansberta* + *Paschier en Isabella* berust, was met name de samenhangigheid van de twee stukken al vrij lang (zij het op de foutieve auteursnaam Brand) in Holland bekend, zonder dat zulks tot Vlaanderen doordrong¹⁰.

Het eerste stuk van het genoemde tweespan wordt in de literatuurgeschiedenis algemeen betiteld als *De Goddelijke Voorsienigheyd beproeft in Bertulpho en Ansberta*. Men denkt dus "beproeft" als een verleden deelwoord te mogen lezen, wat op zichzelf, met eind-t i.p.v. eind-d, tot het einde van de achttiende eeuw geen bezwaar oplevert, maar wat wel de ietwat onzinnige betekenis met zich meebrengt, dat in de genoemde man en de genoemde vrouw de

10. We danken de heer K. Bostoen voor zijn vriendelijke tussenkomst in Leiden. Vermeldingen omtrent de samenhangigheid van Bertulphus en Paschier in: J. A. WORP, a.w., blz. 293 en 295; G. KALFF, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, VI, Groningen, 1910, blz. 502-503.

Goddelijke Voorzienigheid op de proef zou zijn gesteld. De titel klinkt net andersom, en leert ons een Goddelijke Voorzienigheid kennen die de echtelijke liefde op de proef stelt, en de echtelijke trouw ondersteunt¹¹.

De uitgave wordt in de liminaria ingeleid door een opdracht van de auteur aan zekere Maurinus de Vos (blijkbaar een familielid), en door een aantal huldegedichten aan het adres van onze "Spiritus Ardens", met name vanwege de ons onbekende Judocus van der Minnen, en verder vanwege Jacobus Franciscus Spanoghe (een ordebroeder kapucijn¹²), Adriaan van der Brugghe, en de schoolmeester Gillis Beirens, die hier schuilgaat achter zijn vaste kenzin "Inserviendo Consumor". De laatstgenoemde twee waren zeer actieve Brugse dichters.

Tot kennismaking met het stuk volgt nu vooreerst het *Cort-Begryp* door de schrijver zelf :

Bertulphus (van Conincklijke Afcomste) wordt van Godt geroepen naer het Heyligh Land. Sijn Huysvrouwv Ansberta, dit verstaende¹³, tracht hem het selve te ontraeden, maer te vergeefs : De vvelcke naer sijn Af-vesen, vernemende uyt sijnen Brief, dat hy vande Turcken gevangen is, de Resolutie neemt, hem te gaen verlossen. Hy daer-en-tusschen inde Vangenissee weemoedigh sittende (en een geveynsde Antwoorde op zijnen Brief ontfangende) verliest sigh in Onverdueligheyt : Tervvijlen Sy, verkleed zijnde, met haer Snaere-Spel (daer sy konstigh in ervaren vvas) inde Hoofst-Stat van Turckijen aem-comt¹⁴ ; die, aldaer onbekent blijvende, hem verlost. Sy (voor hem t'huys vvesende, en haer voorighe Vrouvv-kleederen aengenomen hebbende) vvord van den Onvvvetenden Berthulphus verstooten : en, onnoosel zijnde, beschuldicht. Dogh : Naer de Verstootinghe, de Kleederen (daer sy hem mede verlost

11. *De Goddelijcke Voorsienigheyt beproeft, in Bertulpho en Ansbertâ, de Deught der Minzaemheyt : en ondersteunt het Voornemen van een vaste Getrouwigheyt. Wordende alles toe-gevoeght aen de Liefde van Christi Menscheyd. — Door Een, wiens Naem-Schrift (of Patroon) / Is eenen GEEST die staet ten Toon, / Gansch BRAN-DIGH, voor den Hoochsten Throon. — Spiritus Ardens. — haec Cernite seqUentia, De DIVA proVIDentIâ. / beslet hler 'igene zY geseYt / Van D'hooChste goDts VoorslenICheYD. — Tot Brugghe. By Andreas Wydts inde Breyël-straeete. 1720. In-4, (12+) 74 blz. Titelbladzijde in rode en zwarte letters. Drukspiegel 16,5 x 9,7 mm. Met zeven gravures (16,5 x 10,3 mm), gegr. door Harrewyn (de voornaam ontbreekt) naar tekeningen van drukker Andreas Wydts.*

12. P. HILDEBRAND, blz. 31.

13. Dit verstaende : dit vernemende.

14. Aem-comt (drukfout) : aen-comt.

hadde) hernemende, maect sigh kenbaer : En, de Trouvve Liefde vword stercker als van te vooren. -Ita Bidermannus Acroamatum. Lib. 2, Acroamate 2. Etiam Avancinus. & Alii. - Scena est in Germania.

De auteur volgde zeer slaafs de *Acroamatum Academicorum Libri Tres* van de Duitse jezuïet Jacob Bidermann (1578-1639), een verzameling verhalen in latijns proza. Van dit werk had intussen ook al de Oostenrijkse jezuïet Nikolaus Avancini (1611-1686) gebruik gemaakt voor zijn toneelstuk *Fides coniugalis, sive Ansberta sui Conjugis Bertulfi è dura captivitate liberatrix*, speciaal geschreven voor het huwelijk van keizer Leopold I van Oostenrijk met Margareta-Theresia, dochter van koning Filips IV van Spanje, te Wenen in 1667¹⁵. Avancini, die Bidermanns verhaal zeer vrij interpreteerde, heeft een onvergelijkelijk rijker en indrukwekkender theaterstuk tot stand gebracht dan onze Brugse pater Seraphim.

Een tragicomedie over Berthulphus werd in het jezuïetencollege van Belle (Frans-Vlaanderen) opgevoerd in 1661 en dateert dus van vóór het werk van Avancini¹⁶. Pater Hildebrand signaleert een andere opvoering te Aat in 1688¹⁷. We hebben niet de moeite gedaan om te onderzoeken welke bronnen pater Seraphim met zijn “& Alii” kan hebben bedoeld, maar Hervé Stalpaert herkende hetzelfde thema in het volksboek *De Vrouwen-peirle* (derde deel, teruggaande op Alexander van Metz)¹⁸, en een “bly-eyndig treurspel” *Reyse naer 't heylig Land gedaen door Malherus, die door de Turken gevangen, van Discreta syne vrouw verlost word*, werd te Ieper in 1733 gespeeld door de leerlingen van schoolmeester Boeteman¹⁹.

Als proefje van Seraphims conventionele stijl moge het volgende brokstuk volstaan :

15. Avancini's *Fides coniugalis* vindt men van fol. 253 tot fol. 359 in : *Poesis Dramatica Nicolai Avancini e Societate Iesu. Pars II*, Keulen, J.W. Friessem jr., 1675. Avancini verwijst (fol. 254) naar “Biderm. lib. 2. Acroam. 2” als zijn bron.

16. L. VAN DEN BOOGERD, *Het Jezuietendrama in de Nederlanden*, Groningen, 1961, blz. 234.

17. P. HILDEBRAND, *De Kapucijnen in de Nederlanden*, IX, blz. 364.

18. H. STALPAERT, blz. 73.

19. J. SMEYERS in : *Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden*, dl. VI, 1975, blz. 348. Zie ook de vraag van A. VIAENE, *Volksboek van Malherus*, in : *Biekerf*, LXXVI, 1975-1976, blz. 192.

Ansberta

Hoe, gy en kent my niet ? kent gy niet die met Zinnen,
Als gy het minste dacht, U 't meeste ginck beminnen ?
Weet gy wel wie ick ben ? Ick ben die met gedult
Wierd, door mistrouwigheyd, beschuldigh sonder schuld.
Ick ben, die noyt en heb van mynen Eed geweken,
Al ginght gy selfs daer van met open Lippen spreken.

☞ Hier Ontdeckt sy haer Kleederen.

Siet hier wie dat ick ben ? En leert, tot uw' Verdier,
Wie dat ick heb geweest die gy van U verstiet.

Berthulphus.

Ansberta, zyd'et gy !... ô Godt der Mogentheden !
Wat bange Bangigheyd voel ick in all' mijn Leden !
Berthulpe, bortelt-uyt de Weedom van uw' Hert !
Ontboezemt, met geweld, uw' gansche Binnen-Smert !
Treurt, traen-ooght, schreyd, en schrickt ! Laet Angst

en Persingh blijcken !

Jeught, vreught, troost en genucht, wilt nu ten ond'ren wijcken

Tot aen mijn Sterfdagh toe : vermidts ick heb (op Aerd)

Een die noyt plicht en had, met boose plicht beswaert.

(...)

*
**

Dezelfde Pieter de Vos of pater Seraphim van Brugge heeft ook de klucht van Paschier geschreven, zoals o.a. blijkt uit de aldaar weerkerende auteursnaam Spiritus Ardens. Dat hij deze klucht opvatte als het tweede luik van een diptiek, spreekt duidelijk genoeg uit de titel : *Dry-deeligh zeden-klucht van Paschier, en Isabella. Toe-gevoeght aen het bly-endigh Treur-Spel van Berthulphus en Ansberta*²⁰.

20. *Dry-deeligh Zeden-klucht van Paschier, en Isabella. Toe-gevoeght aen het blyeyndigh Treur-Spel van Bertulphus en Ansberta.* — *Chronicon.* / *VeXatIo Dat InieLLeCtUM.* / *Aliud.* / *Des qUeLLInCks oVerhand / gUnt kennls en Verstand.* — *Tot Brugge, By Andreas Wydts, Stads-drucker inde Breydel-straet. 1722.* In-12, (6+) 54 blz. Drukspiegel 12 x 6,2 mm. Links van de titelbladzijde de enige illustratie (9,5 x 6,6 mm), zonder signatuur, voorstellend twee tafereelen : bovenaan een vrouw die haar man met een gesel afroeft (met bijschrift : Trauw, vreed en fel. / Maer 'teynd is wel.), onderaan een echtpaar waarvan de man, bijgestaan door een duivel, zijn vrouw helpt bij het spinnen (met bijschrift : Quaed huysgezin, / Een hels gespin.) In ditzelfde jaar 1722 verscheen bij Andreas Wydts de achtste druk (voor zover we weten de eerste Brugse !) van pater Seraphims werk *Het Boecxken van de vier Uystersten.* Deze editie droeg een nieuw titelblad, gegraveerd door I. Harrewyn, en was tevens voorzien van een nieuwe kerkelijke approbatie (Brugge, 14 febr. 1722). — P. HILDEBRAND, *Een onbekende Nederlandsche dichter...*, blz. 28-29.

Drukker Wydts zorgde voor een eigenaardig (maar o.i. minstens in afspraak met de auteur geschreven) woord vooraf :

Den drucker tot den leser. -Alsoo ick uyt de Handen vanden Autheur der by My gedruckte Tragedie van Berthulphus en Ansberta (door een derde Hand) ontfutselt hebbe dit By-ghevoeght Zeden-kluchtje, soo hebbe ick het selve, tot voldoeninghe van alle Lief-hebbers, door den Druck willen gemeyn maecken, met dese WAERSCHOUWINGHE :

*Als d'eersten Dagh het Spel is clær,
Soo dient de Klucht den Dagh daer naer.
En (midts dees Klucht op 't Spel gaet loopê)²¹
Soo zal men die te zaem verkoopen.*

Binnen Brugge 1722.

TRAUW, VREED EN FEL
MAER TEYND IS WEL.

QUAED HUYSGEZIN,
EEN HELS GESPIN.

DRY-DEELIGH
ZEDEN-KLUCHT
VAN
PASCHIER,
EN
ISABELLA.
*Tot-gevoeght aen het Bly-cyndigh
Treur-Spel van*
BERTULPHUS EN ANSBERTA.
✦ ✦
Chronicon.
VeXatio Dat IntelLeCrUM.
Alind.
DES QUELLINCKS OVerHAND
GUNT KENNIS EN VERSTAND.

TOT BRUGGE,
By ANDREAS WYDTS, Stads-druc-
ker inde Breydel-fraect. 1722.

WYDTS

21. Loopê : loopen.

Op het toenmalige theater werden traditiegetrouw twee stukken gebracht, namelijk eerst een treurspel of tragedie, en onmiddellijk daarna een blijspel of klucht, waarvan de inhoud niets met het treurspel te maken had. Pater Seraphim bracht minstens onder twee opzichten iets nieuws, of althans iets zeer zeldzaams : bij hem had de klucht direct betrekking op het ernstige stuk, en diende ze pas te worden vertoond na een nachtje slapen.

We staan inderdaad voor een theatertweeluik, zoals op vele plaatsen in de stukken zelf kan worden aangetoond :

1. Het treurspel (in alexandrijnen) voert een volkomen harmonisch echtpaar ten tonele, waarbij de man enkel op bevel van God er op uit trekt ; de klucht (in halve alexandrijnen) konfronteert ons met een opgewonden Paschier, die de pesterijen van zijn bazige vrouw zo beu is dat hij haar verlaat :

(...)

*Als 't lijf is op-gepronkt,
Dan is 't van buyten Bond²² :
En binnen anders niet
Als Pensen ende Strond.
Sy hangen 't all'-temael
Aen 't Hooft, aen Hals, aen Ermen :
En sy verspaeren't dan
In hunne mager Dermē.
ô Martelessen, die
Soo martelt buyten Godt,
Wie sal uw' Martelschap
Niet houden tot een Spot ?
Gy gaet soo geerne bloot
Ontrent uw' Borst en Schoud'ren,
Het gene word beweent
Van uw'gestorven Oud'ren !
En als g'U dus ontbloot,
Weet gy wel wat gy doet ?
Gy stelt uw' Vleesch te coop,
En 't is bedrieg'lijck Goed.
Bedrieg'lijck is uw' Pracht,
Bedrieg'lijck uwe Ved'ren,
Bedrieg'lijck is uw' Swier,
Bedrieg'lijck uwe Kleed'ren,*

22. Bond : bont.

*Bedrieg'lijck is uw' Vel,
Bedrieg'lijck uwen Cop,
Bedrieg'lijck (Haut en Bâ)
Zijt gy ; gy Kermis-Pop.
Gaet henen Poppe-Goed
Met all' uw' Ydelheden :
Seght, is 'er wel een Dier
Soo vol Ellendicheden
Als is een Vrouw ? Een Man
Wordt somtijds siek ; Dat's waer :
Maer 't Vrouwelijck Geslacht
Twaelf keeren op een jaer.
(...)*

2. Zowel Berthulphus (vanuit de gevangenis) als Paschier (op het ogenblik dat hij eruit trekt) schrijven voor hun vrouw een brief. Die van Paschier is van hetzelfde vulgaire allooi als de monoloog waar we daarnet een stukje uit citeerden. Hier als proeveertje het begin :

*Bellô van Draekegem ;
Gy Consummaet der Hexen,
Gy Ras del Picaro ;
Gy Breeckster vande Texen :
Gy schuym van all' 't Geboeft ;
Gy losse Leure-tuyt :
Gy braster inden Wijn,
Gy swanger zatte Luyt :
Gy Verken inden Back :
Gy Swalp-Ey sonder Sorgen :...*

3. Beide vrouwen gaan na het lezen van de brief op zoek naar hun man. Dat klinkt in het geval van Isabella nogal verrassend, maar de brief vol scheldwoorden had op haar het onverwachte effect, dat ze op staande voet tot inkeer komt. Vol spijt over haar langdurige onmenselijke houding ten opzichte van haar echtgenoot, wil ze zich met hem verzoenen.

4. De ontmoeting tussen Isabella en Paschier weerspiegelt de ontmoeting tussen Ansberta en Bertulphus als het ware onderste boven : de als verminkte bedelaar toegetakelde Paschier herkent zijn vrouw (maar zij herkent hem niet), de in muzikant verklede Ansberta herkent haar man (maar zonder door deze te worden herkend).

5. De auteur kan in zijn als grappig bedoeld stuk een knipogende zinspeling op het voorbije blijendige treurspel niet onderdrukken :

*ô Vriend Paschasius
Waer mooght gy nu gaen dwaelen !
Wist ick waer dat gy waert,
Ick sou U uyt gaen haelen,
Al waer het soo, dat gy
(Door Godts Gehengenis)²³
Selfs by de Turcken laegt
In een gevangenis !*

6. De slotversjes onder het stuk van Berthulphus (*Weeght in dit Spel Gods Wonderheyd, / En let op sijn VOORSIENIGHEYD*) worden als het ware weerkaatst in het jaarschrift waar *Paschier en Isabella* mee eindigt (*SIet Dese kLUCht en 't treUrspel aen, / en Weeght, hoe Die te gaDer gaen*). Er kan onder opzicht van stijl en taal nog heelwat meer samenhorigs worden opgesomd, bv. talrijke stichomythieën en andere effectvolle eigenaardigheden. Het spreekt vanzelf dat de ernstige tragedie rond het prinselijk echtpaar doorgaans een statiger toon treft dan haar komische repliek, maar wanneer Berthulphus in zijn Turkse gevangenis een zoezegd antwoord van zijn echtgenote heeft doorlezen (een liefdeloze afwijzing die in feite het werk is van een verraderlijke huisdienaar), barst hij los in een taaltje dat voor het idioom van een Paschier niet onderdoet :

*O Breeckster vande Trouw ! ô Schendster vande Banden !
O Schepsel vol van Smaad ! ô Steyg'rich Steen-gemoed !
O Hert van een Tigrin ! ô gladde Slangen bloed !
O Uyt gebrackte Gal ! ô Bracke Poel-gebroedzel !
(...)*

*
**

Hier als laatste staaltje een handvol kwatrijnen, die de held en de heldin van het kluchtspel uitwisselen na hun verzoening. De maat van het fatsoen is voor sommigen misschien al overschreden, maar we citeren in functie van de blijken van afkeuring die de auteur te wachten stonden, en waar we straks over uitweiden :

*Isabel
Soo ick mijn Woord niet hauw,
Soo wensch ick, dat ick viel
In eenen Put vol Dreck,
Van Hoofde tot de Hiel.*

23. Gehengenis : beschikking, goedvinden.

Paschier en Isabella gespiegeld

Paschier

*En op den selven Voet :
Soo ick mijn Woord vergeten,
Soo moet mijn beste Kleed
Van Kraeyen zijn bescheten.*

Isabel

*Soo ick het Stuck niet meyn,
Soo moet (op eenen Bot)
Mijn Cop veranderen
In eenen Mostaert-Pot.*

Paschier

*Is 't dat ick niet en kom
Met open Hert te spreken,
Soo laet ick my in 't Gat
Van eenen Kemel steken.*

(...)

Pater Seraphim, die met deze theaterdiptiek de mensen een les onder de ogen wilde brengen op het gebied van de kristelijke huwelijksliefde en huwelijkstrouw, heeft er de moraal minstens zo dik overheen gesmeerd als de vulgariteit. Allerlei gezangen en een “zedenedenaer” in het ernstig stuk, en weer zo'n redenaar in de klucht, stuurden de reacties van de kijkers in de gewenste richting. Hier ten bewijze iets uit de “leste aenspraek” helemaal op het einde van het blijspel :

*Vrienden, die hier met genucht
Hebt aenschauwt dees Zeden-klucht,
Over-denkt noch merkt gy niet
Wat dat dese Klucht bedied ?
Dese Klucht loopt op een Vrouw
Die gekregen heeft Berauw,
En daer naer veel meerder Min
Heeft getoont als in 't Begin.
Siet gy niet, terwijl ick spreek,
Hier een Geestelijcken Streek ?
Het raekt U, en het raekt My,
Het raekt ieder wie het zy,
Die misdeden menigh keer
Aen den Alder-Hooghsten Heer,
(...)*

*
**

Deze klucht, die zichzelf aandient als onverbrekkelijk met het ernstige

stuk verbonden, is pas twee jaar na dat ernstige stuk gedrukt. Waarom hebben de twee delen van die theaterdiptiek niet samen het licht gezien ?

De auteur en zijn drukker doen al in *Bertulphus en Ansberta*, dat vooraan het jaartal 1720 draagt, tamelijk geheimzinnig met de datering. Ze plaatsen namelijk achteraan de volgende "Bekent-maeckinghe" :

Den Leser wordt gewaerschouwt, dat deze TRAGEDIE gedruckt is in het Jaer 1720. Dogh (om eenighe voorgevallen Redens) maer in het licht gegeven en is in het Jaer 1721. (Dus segge ick)

In het jaer Duyst, Zeven-hondert

(ende Tvvintigh) vvas dit claer,

Dogh, 't en wierd maer uytgezondert

Aen elck-een, het jaer daer naer.

Ook de boekkeurder van het bisdom Brugge, aartsdiaken Jan Baptist Verslype, heeft zijn best gedaan om 1721 als het jaar van uitgave naar voren te schuiven, althans in het jaarschrift (als dat onderdeel van de approbatie tenminste van hem is !), maar dan weer niet in de bijgevoegde datering :

APPROBATIE. -Dit Blij-eyndigh Treur-spel van Bertulphus en Ansberta, vvaer in uystekende verbeeld vvord de Goddelijcke VOORSIENIGHEYD, geen Tegen-Srijd behelzende aen het vvaare Gelove en de goede Zeden, sal, tot Stichtinge der Gelovige, mogen gedruckt, en vande Yverighe Christenen (oM goDt In aLLe sYn prYsbaere VVerCken te Verheffen) seer profijteliijk gelesen worden. Actum binnen Brugghe, den 20. December. 1720. -J. Verslijpe : Archidiaconus Brugensis, Librorum Censor."

De "voorgevallen Redens" die voor deze Berthulphus-uitgave de vertraging met zich meebrachten van het jaar 1720 naar het daaropvolgende jaar, zullen wel verband hebben gehouden met de zeer uiteenlopende zienswijzen die de auteur en de kerkelijke censor er omtrent deel twee van het tweeluik op nahielden. We menen te mogen veronderstellen, dat de schrijver zijn grove komedie in 1720 heeft zien afketsen op een onwrikbare Verslype, en dat hij dan heeft gehoopt dat een (bv. door het kommentaar van de "zedenedenaar") verzachte versie vlot genoeg aan een approbatie zou geraken, om alsnog in 1721 samen met het treurspel van Bertulphus te worden verkocht. Het is de schrijver en zijn drukker niet gelukt : Paschier kwam pas in 1722 op de markt, met het hoger aangehaalde voorbericht waarin drukker Wydts het publiek doet geloven dat hij de schrijver zijn tekst heeft *ontfutseld*. Gestempeld ook met een bijna

bitsig kerkelijk imprimatur : daar waar de prijzende goedkeuring voor Berthulphus de gewone titel APPROBATIE droeg, prijkt op *Paschier en Isabella* de term CENSURE, waarop deze verzen volgen, kort en droog²⁴ :

*Dit Cluchte-spel
in slechte reden,
Gheeft evenwel
let voor de Zeden.*

Imprimatur. -J. VERSLYPE Archid. Brug. Lib. Cens.

*
**

In 1721, precies tussen *Bertulphus en Ansberta* en *Paschier en Isabella* in, verscheen in Brugge een ander merkwaardig werk, met name *De Konst der Poëzye in Nederduytsche Verssen*, door de Bruggeling Jan Antoon Labare nogal vrij vertaald naar Boileau's beroemde *Art poétique* van 1674, en gedrukt door Jan Baptist Verhulst, die net als pater Seraphims uitgever Wydts in de Breydelstraat woonde²⁵.

De letterlievende passementwever Labare laat op verschillende plaatsen in dit werk aanvoelen dat in hem geen potentieel genieter schulde van humor op zijn pater Seraphims. De losheid van een Tengnagel en een Bredero brandmerkte hij bijvoorbeeld als volgt :

*Het waer te wenschen dat hun al te stoute woorden
En Dertelheden noyt geen zuyver Oor verstoorden.
Die Schriften, schadelijck aen Zeden, Kerck, en Staet
Zijn als het schuym der Konst van yder een versmaed,
En worden nauw'lijckx van Vrij-geesten aen-genomen.*

Hier ook het slot van de derde zang :

*Ick achte op het Tonneel een wel geschickt Poët
Die zonder schand-vleck of ondeuentheden weet
Alleen door reden aen d'Aenschauwers te behaegen.
Maer die niet als met grof en dobbel-zinn'ge slaegen
Of vuyle woorden mij vermaecken wilt, die magh
Met Harlequin, of Volck van diergelijcke slagh,
Ter Straete, op een Schavot, zijn eygen lof uyt-blasen,
Of bij d'onwetende gaen kakelen en rasen.*

24. Jan Verslype heeft meer boekkeuringen op rijm afgeleverd. Zie C.B. (A.VIAE-NE), *Vastenboekje met berijmd imprimatur, Brugge 1724*, in : *Biekorf*, LXXIII, 1972, blz. 54-55 (zie ook *Biekorf*, 1975-1976, blz. 126, en 1978, blz. 227).

25. Over Labare, zie vooral J. SMEYERS in : *Nationaal Biografisch Woordenboek*, III, 1968, k. 477-479.

Het kan geen verwondering wekken dat luttele maanden later dezelfde man de ergernis van zich af schreef waar pater Seraphims klucht hem mee vervulde. Vooral Paschiers geamuseerde kijk op het fenomeen menstruatie, door ons hoger geciteerd, heeft hem geschokt. Hier volgt bijna integraal zijn

*Gedachts Verklaringe over het klucht-spiel van Passchier en Isabelle*²⁶ :

*Voor dat ick dat kluchtspel sagh²⁷,
aengesien zoo groot gewagh
selfs gemaect wierd van den Schryver,
wierd ick door een grooten iver
aengedreven om te zien
of het kon myn geest verblien ;
maer ick stond gelyck verwesen
selfs in 't eerste blad te lesen,
denckende terwyl ick las,
wel wat komt dat al te pass'
zal 't dan aen den mensch betaemen
't welbehaegen Godts te blaemen,
met Natura, 't werck van Godt,
'houden openlyck den spot ;
vrouw en maeghden te misprysen
door hun quaelen aen te wysen
die zy buyten eygen schult
moeten lyden met gedult.
Maer ick was nogh meer verwondert
merckende hoe dat hy dondert,
blixemt, en met helsch getier
den goed-aerdigen Paschier
in een zee van Druck doet swemmen,
en de Rasernie laet klemmen
tot den alderhooghsten top
in een boose vrouwe kop :
die naer wenigh tydts verlopen
alles moet met leet bekoopen
door een kleenen tegenspoedt
in 't verliezen van haer goedt,*

26. *Rymwerken van Jan Antoon Labare* (Ms. 576 in Stadsbibliotheek Brugge), fol. 98v°-99r°.

27. Labare schrijft niet naar aanleiding van een opvoering, zoals uit deze eerste regel zou kunnen worden verondersteld. Uit de rest van zijn gedicht blijkt duidelijk dat hij de klucht enkel heeft gelezen.

Paschier en Isabella gespiegeld

*dat Passchier had mee genoemen,
die sigh selven gingh verdoemen
door het speelen van den Dief
en het schryven van een Brief
opgepropt met Lasteringen.
Wel wat zyn dat al voor dingen !
Isser dan geen ander baen
om tot vroey'lyckheyt te gaen ?
Is parnas dan zoo gelegen
dat men langhs geen ander wegen
kan geraken tot de vreught,
dan ten koste van de Deught ?
(...)*

*Lof zy aen den heer Verslype
die zyn oordeel wel met rype
zinnen, daer op heeft gevelt,
als hy heeft tot keur gestelt
dat het zyn maer slechte reden :
kond'hy klaerder ons ontleden
zyn gevoelens, van een saeck
die in plaetse van vermaeck
stoffe geeft tot ongenuchten.
Wegh dan met al sulcke kluchten.*

*
**

Zoals we al zegden, bestond in het drukke Vlaamse toneellevens van die tijd de gewoonte, dat na het ernstig stuk een blijspel werd gebracht, willekeurig gekozen, d.w.z. naar de inhoud volstrekt los van de voorafgaande tragedie. Er zou nu moeten kunnen worden onderzocht, of ooit na een opvoering van *Berthulphus en Ansberta* de klucht van Paschier is vertoond, zoals de auteur het had gewenst. Zulk onderzoek lijkt nogal moeilijk, doordat in de bestaande literatuur zelden de titels van de opgevoerde blijspelen bij de titels van de opgevoerde treurspelen staan vermeld.

Voor wat *Bertulphus* betreft, beschikken we over de hier volgende lijst van negen vertoningen (en het lijkt ons een redelijke veronderstelling dat altijd de tekst van onze pater Seraphim aan bod kwam) : Veurne 1722²⁸, Aalst 1731²⁹, Straelen 1746³⁰, Heule 1750 en Tiegem

28. F. DE POTTER en P. BORRE, *Geschiedenis der Rederijkerskamer van Veurne*, Gent, 1870, blz. 86.

1750³¹, Gent 1754³², Tongeren 1766³³, Gits 1808³⁴ en Tetegem in Frans-Vlaanderen 1812³⁵. Het stuk rekte zijn levensduur tot in de Franse tijd door heruitgave (n ?) bij de Gentse drukker en specialist terzake Kimpe³⁶.

In het hele bovenstaande lijstje komt maar één keer het naspel ter sprake, namelijk in het geval van Veurne. Daar werd de tragedie van Berthulphus gevolgd door *De Vreck*, maar we moeten hier onmiddellijk aan toevoegen dat dit ene gegeven uit Veurne ten jare 1722 voor ons onderzoek waardeloos is, omdat de klucht van Paschier in dat jaar pas van de pers kwam.

Destelbergen 1985.

29. V.D'HONDT, *Geschiedenis van het tooneel te Aalst en bijzonderlijk van de Koninklijke Rederijkkamer De Catharinisten onder kenspreuk : "aMor VInCI"*, Aalst, 1908, blz. 81.

30. P. HILDEBRAND, *De Kapucijnen...*, IX, blz. 363.

31. E. VAN DER STRAETEN, *Le théâtre villageois en Flandre*, II, Brussel, 1881, blz. 109, 232.

32. F. VAN DER HAEGHEN, *Bibliographie gantoise*, III, blz. 382, nr. 3995.

33. J.B. PAQUAY, *De rederijkerskamer De Witte Lelie van Tongeren*, in : *Limburgsche Bijdragen*, 1905-1906, blz. 163-165. De inhoudsopgave stemt geheel met het stuk van pater Seraphim van Brugge overeen, alhoewel Paquay uit het Tongers rederijkersarchief citeert : "Het bly-eyndigh treurspel van Berthulphus en Ansberta, door eenen onser medebroeders gedicht".

34. Rijksarchief Brugge, Frans bestuur, nr. 2681, Gits, november-december 1808. Enkele bestuursleden van een toneelgezelschap vragen de toestemming om het stuk van Ansberta op te voeren. Hier een passage uit de brief van de onderprefect te Ieper aan prefect Chauvelin : "Je ne vous dissimulerai pas (...) que très peu disposé à protéger la représentation de pièces de cette nature qui n'ont d'autre résultat que de fanatiser le peuple et de nous rappeler ces tems d'ignorance et de barbarie décrits dans le 3me chant de *l'art poétique* (bedoeld is het werk van Boileau), je n'aurais donné aucune attention à la plainte des habitans de Gits". Zie onze te verschijnen studie *De Belgen/Les Belges*.

35. *Bulletin du Comité flamand de France*, II, 1860-1862, blz. 272.

36. F. VAN DER HAEGHEN, *Bibliographie gantoise*, IV, nr. 7916.

HET GESLACHT ODOLF IN HET AMBACHT VAN DE BEELDENMAKERS EN DE ZADELMAKERS TE BRUGGE TIJDENS DE 15de EN DE 16de EEUW

A. SCHOUTEET°

Onder het ambacht van de beeldenmakers en de zadelmakers te Brugge ressorteerden de schilders, de klederschrijvers, de goudslagers, de glazeniers, de spiegelmakers, de gareelmakers en de zadelmakers¹. Verscheidene leden van het geslacht Odolf waren in de 15de en de 16de eeuw bij dit ambacht aangesloten, hetzij als meester-spiegelmaker, hetzij als meester-schilder.

De eerste vertegenwoordiger van dit geslacht, die we in de gildeboeken van de beeldenmakers en de zadelmakers aantreffen is NIKOLAAS ODOLF, van wie alleen bekend is dat hij tijdens de dienstjaren 1403/4, 1414/5 en 1417/8 vinder of bestuurslid van het ambacht is geweest. Over zijn eigenlijk beroep tasten we in het duister, al mag verondersteld worden dat hij een spiegelmaker was, zoals de meeste hierna vermelde leden van zijn geslacht zijn geweest².

Van MATTHEUS ODOLF, ook spiegelmaker, is alleen bekend dat hij lid was van de beeldenmakers en de zadelmakers en omstreeks 1472 te Brugge is overleden³.

JORIS ODOLF is tweemaal gehuwd geweest : eerst met Bernardine van der Lare en daarna met Jozine van Male. Uit zijn eerste huwelijk

° Ere-stadsarchivaris ; E. de Neckerestraat 10, bus 2, 8000 Brugge

1. A. Van de Velde, *Het schildersgild te Brugge*, Brugge, 1905 ; C. Vanden Haute, *La corporation des peintres de Bruges*, Brugge-Kortrijk, z.j. [1913].

2. C. Vanden Haute, *a.w.*, p. 214 b, 215 b, 216 a.

3. C. Vanden Haute, *a.w.*, p. 197 b.

had hij drie zonen : Hector, Mattheus en Joost. Uit zijn tweede huwelijk kwamen daar nog vijf kinderen bij : Joris, Jan, Bernard, Margareta en Clara.

Joris Odolf was een spiegelmaker, zoals ook zijn vader schijnt geweest te zijn, want toen hij op 20 juli 1467 in het ambacht van de beeldenmakers en de zadelmakers werd opgenomen, was het in de hoedanigheid van vrijmeesterszoon.

Als lid van dit ambacht maakte hij niet minder dan tienmaal deel uit van het bestuur, telkens als vinder, te weten : tijdens de dienstjaren 1473/4, 1476/7, 1478/9, 1482/3, 1586/7, 1491/2, 1493/4, 1499/1500, 1507/8 en 1513/4.

Als zijn leerknepen kennen we Cornelis Meese, zoon van Andries, en Arnoud Stael, zoon van Lieven, die respectievelijk op 9 december 1470 en 1 oktober 1478 in de leer werden genomen.

Joris Odolf overleed te Brugge vóór 1520. Zijn afsterven staat geregistreerd in het obituarium van het ambacht op de dertiende plaats vóór deze van de schilder Jan Fabiaen, van wie bekend is dat hij omstreeks 1520 is gestorven⁴.

JAN ODOLF kwam op 18 oktober 1471 als meester-spiegelmaker in het ambacht van de beeldenmakers en de zadelmakers. Hij was een vrijmeesterszoon. Maar wie zijn vader was, weten we niet. Daarentegen is bekend dat hij gehuwd geweest is en een zoon had, Donaas geheten, die eveneens meester-spiegelmaker is geworden en die verder wordt behandeld.

Niet minder dan vijfmaal was hij bestuurslid van zijn corporatie, te weten als vinder tijdens de dienstjaren 1485/6, 1495/6, 1497/8, 1500/1, 1507/8, en tweemaal als deken : tijdens de dienstjaren 1503/4 en 1509/10. Daarenboven was hij tweemaal gouverneur of penningmeester van het ambacht tijdens de dienstjaren 1505/6 en 1506/7.

Van Jan Odolf is verder bekend dat hij Jan Hottezeune, zoon van Jan, op 13 augustus 1480 in de leer heeft genomen. Er mag verondersteld worden dat hij ook de leermeester is geweest van zijn zoon Donaas.

4. C. Vanden Haute, *a. w.*, p. 10 b, 15 b, 18 b, 23 a, 26 a, 27 a, 32 b, 38 b, 46 a, 47 b, 51 a, 53 b, 55 b, 200 a, 219 a en Bijlage 2. — Over de sterfdatum van Jan Fabiaen, zie : R.A. Parmentier, *Bronnen voor de geschiedenis van het Brugse schildersmilieu in de XVIe eeuw*, in *Belgisch tijdschrift voor oudheidkunde en kunstgeschiedenis*, XXIV (1955), p. 85-98.

Hij is omstreeks 1522 te Brugge overleden wat kan afgeleid worden uit zijn inschrijving in het obituarium van het ambacht⁵.

MATTHEUS ODOLF was de zoon van de hoger genoemde meester-spiegelmaker Joris Odolf uit diens eerste huwelijk met Bernardine van der Lare. Op 14 oktober 1504 werd hij als meesterschilder bij de beeldenmakers en de zadelmakers opgenomen. Hij is echter niet te Brugge blijven wonen, want uit een akte d.d. 23 april 1515 wordt vernomen dat hij toen te Mechelen verbleef. Het is dan ook begrijpelijk dat er in de Brugge bescheiden verder niets over hem wordt vernomen⁶.

PERCEVAL ODOLF kwam op 18 oktober 1507 als meester-spiegelmaker in het ambacht van de beeldenmakers en de zadelmakers. Hij was een vrijmeesterszoon, dus was zijn vader eveneens lid van dit ambacht. Maar wie zijn vader eigenlijk was, wordt nergens uitdrukkelijk gezegd. Wellicht was dat Willem Odolf, ook een spiegelmaker, hierna nader besproken.

Slechts éénmaal maakte Perceval Odolf deel uit van het ambachtsbestuur, te weten tijdens het dienstjaar 1508/9. Hij overleed te Brugge omstreeks 1510, wat kan afgeleid worden uit zijn inschrijving in het obituarium van het ambacht. In ieder geval was hij op 4 augustus 1511 reeds enkele tijd gestorven, want toen werd bij de weeskamer van Brugge aangifte gedaan van het vaderlijk versterf van zijn zoon, Hanneken, uit zijn huwelijk met vrouw Elizabeth. Dit Hanneken was op 17 mei 1526 nog steeds minderjarig⁷.

Omtrent WILLEM ODOLF zijn maar weinig bijzonderheden bekend. Hij was eveneens een meester-spiegelmaker en lid van de beeldenmakers en de zadelmakers. Hij wordt vermeld in akten d.d. 1515 april 25 en 1519 november 23, waaruit niets meer blijkt dan dat hij toen te Brugge woonde en tot hetzelfde geslacht als de andere Odolfs behoorde, zonder evenwel de precieze band te kunnen bepalen. Uit zijn inschrijving in het obituarium van zijn ambacht kan afgeleid worden dat hij in de jaren 1520 te Brugge is overleden⁸.

5. C. Vanden Haute, *a.w.*, p. 16 a, 29 a, 35 b, 48 b, 50 b, 52 a, 52 b, 53 b, 55 b, 87 b, 200 a, 219 b, 220 a.

6. C. Vanden Haute, *a.w.*, p. 51 a en Bijlage 2.

7. C. Vanden Haute, *a.w.*, p. 53 b, 54 b, 199 b, 200 b en Bijlagen 1, 4.

8. C. Vanden Haute, *a.w.*, p. 200 b en Bijlagen 2, 3.

DONAAS ODOLF was een zoon van de hoger vermelde spiegelmaker Jan Odolf. Op 20 juli 1520 werd hij vrijmeester-spiegelmaker in het ambacht van de beeldenmakers en de zadelmakers en volgde aldus de voetstappen van zijn vader. Op 16 april 1514 nam hij een zekere Anneken, zoon van Cornelis, in de leer. Dit gebeurde in het dienstjaar waarin hij als vinder of bestuurslid van het ambacht fungeerde.

Donaas Odolf was gehuwd met Christine Bouchault en uit dit huwelijk werden twee kinderen geboren : Cornelis en Jacquemine. Bij het overlijden van hun vader werden deze toen nog minderjarige kinderen op 23 november 1519 van overheidswege van voogden voorzien ; dat waren Willem Odolf, de spiegelmaker, en Cornelis Bouchault, de oudeschoenmaker. Donaas Odolf zelf is ook opgetreden als voogd over de minderjarige Jan, zoon van Perceval Odolf en vrouw Elizabeth⁹.

HECTOR ODOLF was een zoon uit het eerste huwelijk van de hoger vermelde meester-spiegelmaker Joris Odolf met Bernardine van der Lare. Op 20 juli 1520 werd hij opgenomen in het ambacht van de beeldenmakers en de zadelmakers onder het "let" van de schilders. Waarschijnlijk was hij toen nog niet gehuwd. In ieder geval had hij toen nog geen kinderen, althans van het mannelijke geslacht.

Een eigenlijk schilder is Hector echter niet geweest. Hij was inderdaad een "foelieslager", dit is een vervaardiger van bladgoud. En wellicht omdat deze soort van ambachtsslieden meestal aan schilders leverden, waren zij samen met hen in hetzelfde ambacht gegroepeerd.

Hector Odolf is geen lid van dit ambacht gebleven doordat hij Brugge heeft verlaten en zich te Doornik is gaan vestigen, zoals duidelijk blijkt uit een akte d.d. 23 april 1515 waarin wordt gezegd : "Hector Odolf, Jooris Odolfs zone van der eerster bedde, de foullieslaghere, wonende te Doornicke"¹⁰.

Ook JOOST ODOLF was een zoon uit het eerste huwelijk van Joris Odolf en is eveneens niet te Brugge gebleven. Uit de zoëven aangehaalde akte d.d. 23 april 1515 vernemen we dat hij toen te

9. C. Vanden Haute, *a.w.*, p. 55 a, 59 a, 67 b en Bijlagen 1, 3.

10. C. Vanden Haute, *a.w.*, p. 55 b, en Bijlage 2.

Antwerpen woonde. Welk beroep hij aldaar uitoefende is niet bekend. Evenmin weten we nadere bijzonderheden omtrent zijn familiale toestand¹¹.

Van Pieter ODOLF is al even weinig geweten. Onze kennis beperkt zich tot zijn opname als meester-spiegelmaker in het ambacht van de beeldenmakers en de zadelmakers op 1 december 1534 en zijn aanstelling tot vinder van deze corporatie voor het dienstjaar 1535/6. Blijkbaar mag als zijn zoon aangezien worden de gelijknamige Pieter Odolf, die gehuwd was met Katelijne Ancheman, uit welke echt vier kinderen werden geboren : Pieter, Jan, Jacquemine en Gerard. Vrouw Katelijne is korte tijd vóór 7 december 1623 overleden en toen werden van overheidswege Maximiliaan van Volden en Jacob Odolf als voogden over haar nagelaten minderjarige kinderen aangesteld. Haar financiële toestand was bepaald niet schitterend want ze liet meer schulden dan baten na zodat de voogden van haar kinderen van haar versterf afzagen¹².

JAN ODOLF was naar alle waarschijnlijkheid een zoon van de hoger vermelde meester-spiegelmaker Perceval Odolf. In 1540 is hij meester-schilder te Brugge geworden maar was zodanig onbemiddeld dat hij het bedrag van twaalf schelling groot, die een vrijmeesterszoon bij zijn opname in het ambacht van de beeldenmakers en de zadelmaers verschuldigd was, niet contant kon betalen. In de regel kon hij dan ook niet als lid aanvaard worden. De Brugse schepenen kwamen echter tussen en beslisten dat het inkomgeld door Jan Odolf zou mogen vereffend worden door wekelijkse afbetalingen van slechts twee denier groot. Overigens werd Jan Odolf daartoe op 10 juli 1540 door schepenen willig veroordeeld. De tussenkost van de schepenen werd gemotiveerd door “den scamelen staet van Jan Odolf, den scildere, belast met wyf ende vele cleene kinderen”.

In ieder geval is Jan Odolf werkelijk vrijmeester-schilder en lid van het ambacht van de beeldenmakers en de zadelmakers geworden. Nochtans wordt hij niet éénmaal in de gildeboeken van dit ambacht vermeld. Zelfs zijn inschrijving als nieuw lid ontbreekt, wat wellicht mag toegeschreven worden aan zijn betaling met wekelijkse afkortingen en in ieder geval aan de nalatigheid van de toenmalige klerk van het ambacht.

11. Bijlage 2.

12. C. Vanden Haute, *a.w.*, p. 70 b, 71 a en Bijlage 10.

Met wie Jan Odolf gehuwd was weten we niet. En van zijn vele kinderen, waar van hoger sprake is, zijn er slechts twee met naam bekend : Jan en Filips, die respectievelijk op 13- en 11-jarige leeftijd op 15 januari 1542 als leerlingen van de Bogardenschool werden opgenomen. Ook dit wijst op de schamele financiële toestand van Jan Odolf, vermits alleen behoeftige kinderen in deze stedelijke wezenschool van Brugge werden aanvaard.

Jan Odolf woonde aan de Garenmarkt te Brugge en was aldaar in 1545 betrokken in een krakeel met een zekere Jacob Parent, die erg twistziek schijnt geweest te zijn, althans te oordelen naar de vele beschuldigingen die hem ten laste werden gelegd. In dit geschil werd onze Jan met een getrokken mes bedreigd en kreeg hij een slag met een tinnen pint op de hand, waardoor hij, naar hij beweerde, gedurende drie weken zijn arm niet kon gebruiken.

Hoe het verder met Jan Odolf is verlopen, ontgaat ons. En of hij als schilder enige betekenis heeft gehad, valt eerder te betwijfelen, gelet op zijn benarde financiële toestand en het ontbreken van enige vermelding in de gildeboeken van zijn ambacht¹³.

JACOB ODOLF ten slotte, die op 7 december 1623 als voogd over de vier minderjarige kinderen van Pieter Odolf en Katelijne Anche-man werd aangesteld, was gehuwd met Katelijne de Maecht, die hem drie kinderen schonk, namelijk : Jacob, Katelijne en Anna. Deze kinderen erfden van hun oud-oom, Adriaan Pollet, en hun oud-nicht, Isabelle Pollet, het aanzienlijke bedrag van 50 pond groot. En om over het aldus verkregen bezit van deze minderjarigen te waken, werden van overheidswege op 2 augustus 1618 Pieter en Cornelis Odolf als voogden aangesteld¹⁴.

13. C. Vanden Haute, *a.w.*, en Bijlagen 4, 5, 6, 7, 8.

14. Bijlage 9.

BIJLAGEN

1

1511 augustus 4. — *Donaas Odolf en Willem de Vorrem, als voogden over Hanneken, minderjarige zoon van Perceval Odolf en vrouw Elizabeth, doen bij de weeskamer van Brugge aangifte van het vaderlijk versterf van hun pupil.*

Den IVen dach van ougst in 't jaer duust vyfhondert ende ellevene Donaas Odolf ende Willem de Vorrem, als voochden van Hannekin, Percheval Odolf kynde die hy hadde by Lysbette zynen wyve, brochten ten pampiere van weesen, volghende haerlieder eedt, voor d'heeren Jan de Deckere, als oversiendre, dheer Jan de Boot ende dheer Joos de Naghele, als scepenen van weesen in dien tyden binnen der stede van Brugge, de groote van den ghoede van den voors. kynde, hem toecommen ende ghebeurt by der doot van zynen voorn. vadere, ende es by vriendelicke uutcoope in penninghen de somme van neghen ponden grooten, dewelke IX lb. gr. waren ten overbringhen van desen ondre ende in den handen van den voorn. Lysbette, als moedere metter houdensse van hueren voors. kynde, ende met weddinghe ende stedekiesinghe, ende in meerdre verzerkethede van den voorn. IX lb. gr. met boortocht van Loy Daenst ende Gillis Massuwe ende elc over al ende up den baerblycxsten van hem beeden, ooc met weddinghe ende stedekiesinghe, te wetene : de voors. Lysbette als principael, ende de voors. Loy Danst ende Gillis Massuwe, als huere boorghen, up de Noordzantbrugge in Synt-Jacopszestendeel, omme aldaer pandinghe ende alle manieren van wettelicheden te ghenietene, als 't blyct by der weddinghe daerof wesende in daten van den laetsten dach van wedemaent in 't voors. jaer duust vyfhondert ende ellevene onder scepenen zeghelen Joos de Naghele ende Joos de Roode, clerc : Anthuenis Bierman.

- Brugge, Stadsarchief, *register van wezengoederen van Sint-Janszestendeel over 1508-1516*, fol. 105.

2

1515 april 23. — *Mattheus Odolf, wonende te Mechelen, Willem Odolf, wonende te Brugge, Joost Odolf, wonende te Antwerpen, kinderen van Joris Odolf uit zijn eerste huwelijk met Bernardine van der Lare, alsmede Jan, Odolf en Jacob de Drooghe, als voogden over Joris, Hanneken, Bernard, Margareta en Clara, minderjarige kinderen van de voornoemde Joris Odolf uit zijn tweede huwelijk met Jozine van Male, dragen sommige van hun rechten over aan Hector Odolf, ook zoon uit het eerste huwelijk van Joris Odolf, wonende te Doornik.*

Mattheus Odolf, wonende te Mechelen, Willem Odolf, wonende te Brugge, ende Joos Odolf, wonende t'Antwerpen, alle Jooris Odolfs kynderen die hy hadde by wylen Bernaerdyne van der Lare, zynen eersten wive, ende

voort Jan Odolf ende Jacob de Drooghe, als voochden van Joorkin, Henneken, Bernaerdekin, Grietkin ende Claerkin, wylen tselfs Jooris Odolfs kyndren die hy hadde by Jozyne van Malen dochtre, zynen tweesten wive, alle hoirs ende aeldinghers van denzelven Jooris, huerlieder vadere was, ende ten naervolghenden sticke van overziendre ende scepenen van weesen deser stede consent ende octroy hebbende, alzo ons bleken es by der affirmacie van Jacop de Dene, ghezwooren clerck ter vierschare deser stede, draghen up Hector Odolf, ooc tselfs Jooris Odolfs zone van der eester bedde, de fouleslaghere, wonende te Doornicke, t'zynen vryen eyghindomme ende als over zyn vry proper ende eyghen goet, al tselve recht, cracht, macht ende actie als dezelve kyndren hebben mochten an de lettren van verbande metgaders de lettren van updracht daerduere ghesteken, duer welcke deze jeghenwoordighe ghesteken zyn etc., belovende etc.
Actum XXIII april anno XV, present : Steenhuse, Mandé.

- *Ib.*, register van procuratiën, opgemaakt voor schepenen van Brugge, over de jaren 1514-1515, fol. 43.

3

1519 november 23. — *Willem Odolf en Cornelis Bouchault, als voogden over Cornelis en Jacquemine, minderjarige kinderen van Donaas Odolf en Christine Bouchault, doen bij de weeskauwer van Brugge aangifte van het vaderlijk versterf van hun pupillen.*

Den XXIIIen dach van novembre in 't jaer XVe ende neghentiene Willem Odolf, speghelmakere, ende Cornelis Bouchault, de scoeboetere, als voochden van Neilkine ende Jacquemynekin, Donaas Odolfs kynderen die hy hadde by Cristyne Bouchaults, zynen wive, brochten ten pampiere van weesen, volghende huerlieder eedt, de groote van den voorn. kyndren ghoede, hemlieden verstorven by der doot van huerlieder voors. vadere, ende es in penninghen de somme van zes ponden zes scellinghen ende twee penninghen grooten, de welcke VI lb. VI s. II d. gr. waren ten overbringhene van desen andere ende in den handen van de voorn. Cristinkine metter houdensse van hueren voors. kynderen, met weddinghe, ende ghebrake an der voors. Cristine als van der voors. penninghen yet, zo wedden aldaer ende beloofden Wouter Bouchault, der voors. Cristyne vadere, ende Pieter Noblet zulk ghebrec over huer te veldoene, metter stedekiesynghen, te wetene : de voorn. Cristine ende de voors. Woutre ende Pietre, als huere boorghen, up de Stroobrugge in Sint-Janszestendeel, omme aldaer pandinghe ende alle maniere van wettelicheden te ghenietene, als 't blyct by der weddinghe in daten van dan zeven ende twyntichsten daghe van octobre in 't jaer duust vyfhondert ende neghentiene onder scepenen zeghelen : Maertin Lem ende Mattheeus van Viven, clerck : Adriaen Bernaerts.

- *Ib.*, register van wezengoederen van Sint-Janszestendeel over de jaren 1516-1529, fol. 175.

4

1526 mei 17. — *Ewoud Bisscop en Jan Smout, als voogden over Hanneken, minderjarige zoon van Perceval Odolf en vrouw Elizabeth, doen bij de weeskamer van Brugge aangifte van het vaderlijk versterf van hun pupil.*

Den XVIIsten dach van meye XV^oXXVI, Eewoudt Bisscop, de schachtmakere, ende Jan Smout, de smit, als voochden van Hannekin, Perchevale Odolfs kindt dat hy hadde by Lysbette, zynen wive, brochten ten papiere van weesen, volghende huerlieder eedt, de groote van den goede denzelven kinde toecommen ende ghebuert by den overlyden van den voors. Perchevale Odolf, zynen vadere, ende es in penninghen de somme van neghen ponden ende tien scellinghen grooten, welke IX lb. X s. gr. waren ten overbringhen van desen onder ende in den handen van den voors. Eewoudt Bisscop, als voocht, met weddinghe borghe van meester Gooris Roelpot, de cyrurgien, ende Anthuenis van Gavere, stedekiesinghe van tsamen ende elcken zonderlinghe up de Noordzandbrugge in Sint-Jacopszestendeel, oma aldaer pandinghe ende alle maniere van wettelicheden te ghenietene, als 't blyct by der weddinghe daerof wesende in daten van den een ende twintichsten dach van maerte vyfhondert vive ende twintich, onder scepenen zeghelen : Willem de Priestre ende Matheeus de Voocht, scepenen, clerc : Hulst.

- *Ib., register van wezengoederen van Sint-Janszestendeel over de jaren 1508-1516, fol. 105.*

5

1540 juli 10. — *Jan Odolf wordt door schepenen van Brugge willig veroordeeld om zijn inkomgeld van 12 schelling groot als lid van het ambacht van de beeldenmakers en de zadelmakers met wekelijkse afbetalingen van twee denier groot te voldoen.*

Up den tiensten dach van hoymaent in 't jaer duust vyfhondert ende veertich was by den college van scepenen der stede van Brugghe ter camere uut zekere consideratiën ende ghemerct den scamelen staet van Jan Odolf, de schildere, belast met wyf ende vele cleene kinderen, ghehoort alvooren deken ende eedt van den ambochte van den scilders binnen derzelve stede te dien fyne als hedent in camere ontboden zynde ende aldaer comparerende, gheordonneert dat de voors. Jan Odolf zal ghestaen ende moghen betalen de twaelf scellinghen grooten, die hy 't voorn. ambocht gheven moet als vrymeesterszone van deznelven ambochte over 't lossen van zynnen wyne naer costume met twee grooten de weke in de betalynghe van denwelker ende in dier voughen 't voorn. college van scepenen den voors. Jan Odolf ghecondempneert heift ende condempneert by desen.

Actum ten daghe ende jaere als boven.

Het geslacht Odolf in het ambacht van de beeldenmakers

- Ib., *Ambacht van de beeldenmakers en de zadelmakers, charters.*

6

1542 januari 15. — *Hanneken en Filips, respectievelijk 13 en 11 jaar oud, kinderen van Jan Odolf, de schilder, worden als leerlingen van de Brugse Bogardenschool opgenomen.*

15 jenvier 1541. — Hanneken Odolff filius Jans, de scildere, houdt XIII jaren.

15 jenvier 1541. — Lipken Odolff filius Jans, vry scildere, houdt XI jaren. [*Later bijgevoegd :*] Lippin Odolf es besteit te prouvene met den balliu van den Proossche.

- Ib., *Bogardenschool, register van de uitbestedingen over de jaren 1535-1556, fol. 68, nr. 4 en fol. 68 v., nr. 1.*

7

1545 juli 15. — *Ten overstaan van Joris van Temseke, raadsburgemeester van Brugge, verbinden zich Jan Odolf, de schilder, en Jacob Parent elkander niet te kwetsen.*

Jan Odolf, scildere, ende Jacob Parent verzeckerden elcanderen van den live in den handen van joncheer Jooris van Theimseke, burchmeestre van den courpse, elck up zyn hooft, naer costume. Actum 15 july 1545.

- Ib., *Memoriaal van de schepenkamer over de jaren 1544-1545, los blaadje tussen fol. 205 en 206.*

8

1545 december 2. — *In het proces tegen Jacob Parent voor de vierschaar van het Kanunnikse te Brugge, wordt Jan Odolf, de schilder, in verhoor genomen en legt volgende verklaring af.*

Duergaende waerhede ghehouden ter heerlichede van den Canuenicschen in Brugge den anderen dach van decembre XV^cXLV, present : Ymeloot, Bachuus.

...

Jan Odolf, scildere, up de Vlasmart¹ achter 't Zarasynshooft², zecht dat hy gheleden ontrent een half jaer 's maendachs naer Sinxen, ghetwist heeft jeghens Jacob Parent, barbier, up de Vlasmart, hebbende denzelven Jacob eenen blooten snydere in de handt, daarmede naer hem, deponent, stekende, dezelve Jacob slouch doe denzelven deponent met een thinne pinte up de

muus van de lyncker handt zo dat hy binnen drie weken zynen aerm niet ghebruucken en mochte. Ende ghebeurde dit in de Rooze³ by daghe. Den voors. depositant zecht dat dezelve Jacob Parent gheleden ontrent een jaer twistende met eenen blooten slyngherkin jehghens de weert in de Roose ende zoude hem daarmede gherief hebben ne hadde hem dat belet Anthuenis de Cueninck by daghe. Dezelve heeft gheleden ontrent Sint-Jansmesse gheworpen met een steene ende Jan Roby wonde in 't hooft, zo dat hy ter eerden viel ende upgheheven wiert voor doot. Dezelve heeft gheleden ontrent eenen jare gheworpen Anthuenis de Cueninck et uxor met steenen up de veynstere van 't Zarazynshoof de weke vóór Marie Madaleenendach' by nachte. Ende es overal zeere beroerlic.

- Brugge, Rijksarchief, *fonds van de Proosdij van Brugge, register van doorgaande waarheden over de jaren 1471-1548, nr. 1614.*

9

1618 augustus 2. — *Pieter Odolf en Cornelis Odolf worden aangesteld tot voogden over Jacob, Katelijne en Anna, de drie minderjarige kinderen van Jacob Odolf en Katelijne de Maecht. Ze doen tevens aangifte van hetgeen deze kinderen van hun oom en hun nicht geërfd hebben.*

Pieter ende Cornelis Odolf juraverunt tutores van Jaques, Cathelyne ende Anna liberi Jaques Odolf by Cathelyne de Maect, beede noch levende, tot lichten van den testamente de voorn. kinderen ghelegateert zoo by Adriaen Pollet als Ysabeau Pollet, hun oude oom ende nichte, voor uppervoochden den IIen ougst 1618.

Ende brochten ten papiere de somme van vichtich ponden grooten deselve weesen ghegheven ende ghelegateert by den voorn. Adriaen Pollet inghevolghe van den testamente van denselven Adriaen danof de copie es rustende onder den voorn. Jaques, de kinderen vadere, ende zyn de penninghen onder den vader van dezelve kinderen ten tytle van houdenesse, met laste van dye te verzekeren tot contentemente van de voorn. voochden, overghestelt ten daeghe ende jare als boven.

- Brugge, Stadsarchief, *register van wezengoederen van Sint-Janszestendeel over de jaren 1598-1638, fol. 290.*

10

1623 juli 4. — *Maximiliaan van Volden en Jacob Odolf worden aangesteld tot voogden over Pieter, Jan, Jacquemine en Gerard, kinderen van Pieter Odolf en Katelijne Ancheman. Ze verklaren tevens af te zien van het moederlijk versterf van hun pupillen omdat er meer schulden dan baten aan verbonden zijn.*

Dheer Maximilaen van Volden ende Jaques Odolf juraverunt tutores van Pieter, Jan, Jaquemynken ende Gheeraert, de kinderen van Pieter Odolf filius Pieters by Cathelyne Ancheman, uxor, voor oppervoochden in 't liquideren van den staet van de kynderen moeder den IVen july 1623 ende hebben gherenonchiert 't sterfhuus van de kinderen moeder mits de lasten waren exederende de generale baeten, by autorisatie van oppervoochden, in daten VIIen decembre 1623, onderteekent : J.Dherts.

- Ib., *register van wezengoederen van Sint-Janszestendeel over de jaren 1598-1638*, fol. 348 v.

1. Vlasmarkt, vroegere benaming van de huidige Garenmarkt. Zie : A. Schouteet, *De straatnamen van Brugge*, Brugge, 1977, p. 63.
2. Sarazijnshoofd is een huisnaam. Zie : L. Gilliodts-van Severen, *Les registres des "Zestendeelen" ou le cadastre de la ville de Bruges de l'année 1580*, Brugge, 1894, p. 183.
3. De Roose, naam van huis aan de Garenmarkt. Zie : L. Gilliodts-van Severen, a.w., p. 182.
4. Dit is de week vóór het feest van de heilige Maria Magdalena op 22 juli.

EEN CHRISTEN-DEMOCRAAT TE BRUGGE ENKELE NIEUWE ASPECTEN OMTRENT CAMIEL MOEYAERT (1868-1946)

J. STROBBE^o

Onlangs, bij de inventarisatie van de omvangrijke briefwisseling van de letterkundige Julius Pee (1871-1951), werden dertig brieven van de Bruggeling Camiel Moeyaert ontdekt. Ze zijn gespreid over de periode 1905-1947 en lichten ons beter in over enkele facetten van het boeiende leven van de daensist en flamingant Moeyaert. Aan de hand van een aantal passages uit die brieven trachten we enige tot nu toe onbekende of niet volledig bekende elementen uit zijn leven te belichten of aan te vullen.

Drukker-uitgever

Camiel Moeyaert werd op 23 januari 1868 geboren te Brugge, de stad waar hij altijd zou blijven wonen. Hij was eerst bediende en begon dan als drukker. Zijn bedrijfje was gevestigd langs de Coupurerei en het zou er blijven bestaan tot het in 1966 definitief werd opgedoekt. Toen stond het al twintig jaar onder leiding van zijn vrouw, Maria Virginie Heughebaert, die na de dood van haar echtgenoot in 1946 de lastige taak van het beheer op zich had genomen.

Camiel Moeyaert was een noeste werker die er niet voor terugschrok allerlei initiatieven te nemen voor nieuwe uitgaven. Voor dit laatste ging hij vaak te rade bij zijn vriend Julius Pee, vanaf 1898 eerst leraar, tijdens de oorlog waarnemend studieprefect van het Brugs atheneum en na de eerste Wereldoorlog werkzaam in de athenea van Gent en Diest. Pee genoot grote faam als Multatuli-kenner en was

^o Lic. geschiedenis, K.U. Leuven, 1986 ; Driftweg 41, 8401 Bredene.

vooral in de Duitse literatuur goed thuis. Zo vertaalde hij in 1905 twee werken van H. Konradt in het Nederlands : *Das Agavenblad* en *Das Glück von Monaco*. Beide werken werden bij Moeyaert uitgegeven. Het contract hiervoor, op 15 september 1905 ondertekend, vermeldde dat er 2000 exemplaren zouden gedrukt worden en elk exemplaar zou in de winkel twee frank kosten¹.

Drie maanden later, op 29 december 1905, sloten beide mannen, samen met de jonge Fabrice Polderman, een oud-student van Pee, een veel belangrijker overeenkomst af. Met hun drieën richtten zij een “Nederlandsche Volksbibliotheek” op. Alle gegevens hieromtrent vinden wij in het contract.² Pee en Polderman zouden zich met het leveren en verbeteren van de kopij bezighouden, terwijl Moeyaert zich enkel op zijn vertrouwde terrein van drukken en uitgeven zou begeven. Vanaf januari 1906 zou om de twee maanden een nummer van de persen rollen.

Behalve dit contract tasten wij bijna volledig in het duister. Hoeveel nummers zijn er in de reeks verschenen ? Sterker nog, is het wel ooit tot uitgaven gekomen ? We beschikken immers niet over een lijst met titels waarvan we met zekerheid kunnen zeggen dat zij in de “Nederlandsche Volksbibliotheek” opgenomen werden. In de literatuur is er nergens een spoor van hun initiatief te bekennen en er is geen briefwisseling tussen Moeyaert en Pee voorhanden uit de periode 1906-1919. Dat is begrijpelijk, want beiden woonden toen in Brugge. Alvast één titel komt naar voor in een brief van 18 november 1905 aan Julius Pee, waarin Moeyaert “*De groote Manoeuvres*” van Virginie Loveling als eerste novelle om hun uitgavenreeks te starten aanpreeft. In latere brieven³ duiken nog enkele titels op van boeken die vóór 1914 bij Moeyaert werden gedrukt : *Limburgsche schetsen* (van de hand van Multatulibewonderaar J. Brans ?), *Uit mijne jeugd*, *Kans van Monaco*, *De Rijnnovellen*, *Helden zonder zwaard*, Lovelings’ genoemde werk *De groote Manoeuvres* en *Zwalmleeuwen* van Omer Wattez. Dit laatste werk werd in 1906 bij Moeyaert uitgegeven en zou dus een titel van de “Nederlandsche Volksbibliotheek” kunnen zijn, maar nergens in het

1. Brief van C. Moeyaert aan Julius Pee, 5/9/1905.

2. Zie bijlage.

3. Brieven van C. Moeyaert aan J. Pee, 5/4/1926 en 8/7/1926.

Camiel Moeyaert op 78-jarige leeftijd (Archief Julius Pee, UFSAL)

boek is ook maar één verwijzing hiernaar terug te vinden. Het project bleef alleszins nog tot 1909 lopen, want op 15 januari van dat jaar schreef Fabrice Polderman, ondertussen leraar geworden te Gent, aan zijn oud-meester Julius Pee : “Ik las enkele der Baumbach-sprookjes in de klas voor — ze stonden zeer aan — wat zoudt ge meenen van een nieuwen druk in de Ned. Volksbib. ?”⁴. Alle verdere inlichtingen nopens de Volksbibliotheek ontbreken, als was het in rook opgegaan. Werd het misschien bij gebrek aan respons met stille trom afgevoerd ? Zeker is dat het niet de bedoeling was van de initiatiefnemers om met de uitgaven een winstgevendende zaak te beginnen. Zij waren ervan overtuigd dat “het volk” daadwerkelijk inspraak moest krijgen in het beleid en dat het een politieke rol te vervullen had. Dit zou slechts mogelijk worden als ook de lagere klassen op een intellectueel en moreel hoogstaander peil zouden komen te staan. Zij hoopten hiertoe met de pas opgerichte bibliotheek een ernstige bijdrage te leveren. Een voorwaarde was dan dat de prijzen zoveel mogelijk zouden gedrukt worden en dat de titels zorgvuldig werden uitgezocht, opdat de lezers er iets zouden bij opsteken. In welke mate zij in hun opzet geslaagd zijn, valt natuurlijk niet te becijferen, maar het typeert in elk geval hun houding : de verheffing van het volk was prioritair, het louter commerciële kwam pas op de tweede plaats.

Hun project was absoluut geen alleenstaand geval, maar het paste volkomen in het volksontwikkelingswerk, dat vooral sedert het laatste kwart van de negentiende eeuw opgang maakte. Over alle ideologische grenzen heen was de burgerij het er toen fundamenteel over eens dat de uitbouw van het volksonderwijs een belangrijke stap zou zijn in de richting van sociale stabiliteit en maatschappelijke ontwikkeling. De eigenlijke actie voor volksontwikkeling werd echter niet zozeer door de burgerij, maar wel door de middenklassen (advocaten, onderwijzers, leraars, ambtenaars,...) gedragen. Centraal stonden het inrichten van volksvoordrachten en het opzetten van volksbibliotheeken. De progressieve liberalen en de flaminganten waren de grote voortrekkers van deze beweging, die nog werd uitgebreid door de vanuit Engeland overgewaaide University Exten-

4. Brief van F. Polderman aan J. Pee, 15/1/1909.

sion, die de wetenschap ook buiten de universiteit wilde uitdragen⁵. Het doel werd niet helemaal bereikt, want alhoewel de talrijke initiatieven druk werden bijgewoond, slaagde men er niet in de voornaamste doelgroep, de arbeidersklasse, echt aan te spreken.

Veel later, in het oorlogsjaar 1942, stelde de onvermoeibare Camiel Moeyaert Julius Pee een nieuwe uitgave voor : “Ik denk dikwijls aan de uitgave van een woordenboek, in den aard van dit — vijftalig — dat ik naar Staakte⁶ meebracht bij ons laatste bezoek (A. Bossier was mee). Dacht gij er nooit aan ? Ik geloof immer vaster dat er daarvoor iets te doen is na den oorlog. ’t Zou een groot werk zijn, tevens grootsch, verdienstelijk en nuttig, en, zou het mijne laatste werk zijn, ik zou er fier op gaan. Me dunkt dat zulke onderneming meeslaan kan en moet. In België bestaat bij mijn weten geen zulkdanige uitgave, en, ik kan mis zijn, in Nederland ook niet meen ik”⁷. Na de oorlog is dit ambitieuze plan echter in de lade blijven steken. Op 77-jarige leeftijd kwam Moeyaert met een nieuw voorstel aandragen. In zijn laatste brief aan Julius Pee schreef hij op 13 februari 1945 : “Wij hebben een plan, dat wij zullen uitvoeren, als ’t mag doorgaan van de “Civil Affairs”. Wekelijks zouden we een verhaal op de markt brengen, voor de jeugd. Ons dunkt dat de onderneming succes kan hebben. Eens van wal en in goeie vaart, zouden wij wel nog jeugdige, begaafde knechten vinden, die graag, mits vergelding, hun werkjes zouden afstaan. Ik verlang uw oordeel te kennen”⁸. Een half jaar later overleed zijn enige zoon Willem en dit verlies zou de bejaarde vader nooit meer te boven komen. Hij stierf op 25 oktober 1946. Van zijn laatste plannen is dan ook hoogst waarschijnlijk niets meer in huis gekomen.

Niet alleen legde C. Moeyaert drukke uitgeversactiviteiten aan de dag, ook als drukker zat hij niet om een risico verlegen. In september

5. Julius Pee maakte samen met drie medestudenten van ’t Zal Wel Gaan (P. Tack, H. De Marez en M. Sabbe) en prof. P. Frédéricq, deel uit van het in 1892 opgerichte extension-comité aan de RUG. De benaming University Extension werd omgedoopt tot “Hooger onderwijs voor het volk” en bleef bestaan tot 1914. VAN DAMME, *o.c.*, p. 59-60.

6. Staakte is de naam van de wijk bij Lokeren waar Julius Pee woonde van 1929 tot aan zijn dood.

7. Brief van C. Moeyaert aan Julius Pee, 6/4/1942.

8. Brief van C. Moeyaert aan Julius Pee, 13/2/1945.

1929 deed hij “een stouten, zeer stouten stap”⁹ : hij waagde het, voor een bedrag van 300.000 fr. in nieuwe drukpersen te investeren om zo aan de concurrentie het hoofd te kunnen bieden. Om die enorme som te kunnen afbetalen, diende hij te werken en te zwoegen als niet één, zoals hij dikwijls aan Julius Pee getuigde : “Die schromelijke uitgave heeft op mij gedrukt gansch dien tijd, dag en nacht. Om eer te doen aan mijn handteken heb ik gewerkt van ’s morgens vroeg tot ’s avonds laat. Slaaf geweest, echte slaaf, zoals er misschien niemand was in Brugge. En ieder dag, ’s avonds laat was ik afgemat en vond weinig lust tot ander werk. Zelfs tot brieven schrijven, die toch niet lastig is en weinig moeite vraagt”¹⁰. Deze laatste zin slaat op het feit dat Moeyaert soms erg lang wachtte — in dit geval dateerde zijn vorige brief van 1929 — om de brieven van Julius Pee te beantwoorden. Verontschuldigende passages, waarin hij zich zijn eeuwige uitstellen verwijt en zichzelf berouwvol op de borst klopt, komen meermaals voor in de briefwisseling¹¹. Maar Julius nam zijn vriend zijn getalm niet kwalijk. Nadat Moeyaert zijn brief van 5 januari 1935 met het veelzeggende “Dezen keer zult gij niet zonder antwoord blijven” had aangevat, ging hij verder “Gij hebt goed geraden : de genegenheid is wederzijdsch. Zij was, zij is en zij blijft voor eeuwig. Ge moet niet veronderstellen dat wij u vergeten hebben. Dikwijls spreken we thuis van u en altijd met evenveel sympathie, ik verzeker het u”. Hieruit blijkt zijn welgemeende vriendschap met Julius Pee. En dan verhaalt hij nogmaals hoe hard hij gewroet heeft om zijn investering tijdig te kunnen afbetalen : “Ik heb, in der waarheid, gedurende de laatste vijf jaren gewerkt zoals niemand gewerkt heeft. Die vijf jaren vertegenwoordigden er zekerlijk tien. Ik heb een echt slavenleven gehad”¹². Hij slaagde er uiteindelijk in om zijn financiële verplichtingen die “als ’t zwaard van Damocles”¹³ boven zijn hoofd waren blijven hangen na te komen. In 1933, toen de economische crisis nog volop woedde,

9. Brief van C. Moeyaert aan J. Pee, 5/1/1935.

10. Brief van C. Moeyaert aan J. Pee, 27/12/1931.

11. Zo schreef hij o.m. : “Het goede voornemen heeft dikwijls bestaan, maar dit verzwond even dikwijls. De uitvoering werd uitgesteld en van uitstel komt belet”. Brief van C. Moeyaert aan J. Pee, 27/12/1931.

12. Brief van C. Moeyaert aan J. Pee, 5/1/1935.

13. Brief van C. Moeyaert aan J. Pee.

beleefde hij zijn beste jaar : hij had werk in overvloed en zijn afbetalingen dienden te gebeuren in ponden, waarvan de koers toen erg laag genoteerd stond.

Christen-democraat

Geheel in beslag genomen door zijn beroepsbezigheden, had de sociaal bewogen Moeyaert bijna geen tijd meer over om zich actief met politiek bezig te houden : “Ik ben in zekeren zin tevreden dat de stoffelijke bekommernissen mij in de laatste jaren buiten de politiek, en dit onsmakelijk gedoe gehouden hebben”¹⁴. Op dat ogenblik had hij trouwens op politiek gebied zijn beste kruis al verschoten, alhoewel hij op een terugkeer zinde.

Moeyaert vond zijn ideeëngoed het best vertaald in het daensisme : het flamingantische en het sociale, democratische aspect, zijn grootste idealen, vielen er volledig samen.

Op het congres van de Zuidvlaamsche Sprekersbond, in 1893 m.m.v. de Katholieke Vlaamsche Landsbond georganiseerd te Brugge, waren de latere daensistische leiders bijzonder actief als verslaggever. Onder hen bevond zich Hector Plancquaert, maar ook de Bruggelingen Julius Van Neste en Camiel Moeyaert. Zij behoorden toen nog tot de katholieke partij, waarvan zij het programma in een meer sociaal-Vlaamse richting wilden stuwen. Dat probeerden zij o.a. via “De Vrije Vlamingen”, een kern van flaminganten, gering in aantal, maar tamelijk invloedrijk, die leefde in de schoot van de Brugse “Katholieke Burgersgilde”. In 1896 richtte een groep, die zich uit de “Gilde der Ambachten” had afgescheurd, een afdeling op van de Kristene Volkspartij (KVP), de partij der daensisten. Deze politieke beweging was zeker niet kansloos te Brugge. De Westvlaamse hoofdplaats was op het einde van de vorige eeuw immers de armste stad van het land en priester Daens was er populair. Hij had nl. al herhaalde keren gepleit voor het project “Brugge - Zeehaven”, waardoor de ingesluiterde handel en nijverheid een enorme stimulans zou krijgen.

De betekenis van C. Moeyaert voor het Brugse daensisme was aanzienlijk. Koen Rotsaert noemt hem in zijn lezenswaardige studie over het daensisme in West-Vlaanderen voor Brugge “de christen-

14. Brief van C. Moeyaert aan J. Pee, 27/12/1931.

democraat van het eerste en het laatste uur”¹⁵. Hij was zowel stichter, opsteller, drukker als uitgever van *Het vrije Woord*, een onafhankelijk christen-democratisch blad. Hij stelde zich van 1899 tot 1914 kandidaat voor de Kristene Volkspartij. In 1911 werd hij verkozen, maar stond zoals afgesproken zijn mandaat af aan Witdoeckt, een lid van de middenstandsvereniging “De Vrije Burger”.

Ook buiten het Brugse trad Moeyaert op. Zo voerde hij in Tielt het woord op een daensistische meeting. Hij was tevens uitgever van *De Tieltsche Burger*, een blad dat nauw bij het daensisme aanleunde. In 1912 stond hij zelfs op de Tieltse oppositielijst bij de gemeenteraadsverkiezingen, maar de concurrentie bleek er ongemeen sterk. De KVP-kandidaten behaalden er amper 0,1 % der stemmen.

Tijdens de politieke windstille van de eerste Wereldoorlog liet de Brugse KVP weinig of niets van zich horen. Moeyaert publiceerde vanaf 25 september 1918 *Het Brugsch Dagblad*. Het was het enige blad dat van de Duitse bezetter toelating kreeg te verschijnen en begrijpelijkerwijze bevatte het dan ook geen kritiek op de nieuwe overheid. Een weigering vanwege Moeyaert om het te publiceren stond echter gelijk met een Duitse inbeslagname van zijn materiaal, zodat hij niet enkel zijn persen, maar ook zijn broodwinning zou kwijtspelen. Na de oorlog werd de drukker beschuldigd van aktivisme — nogal wat vooraanstaande daensisten hadden zich werkelijk tot het aktivisme bekeerd — en hij kwam tot juni 1919 in de gevangenis terecht. Pas in april 1920 werd hij definitief buiten vervolging gesteld¹⁶. Hector Plancquaert daarentegen, één van de meest gezagvolle daensistische voormannen, was bedrijvig in de Tweede Raad van Vlaanderen¹⁷. In 1918 vertrok hij in het zog van de terugtrekkende troepen in ballingschap naar Duitsland. Het Belgische gerecht veroordeelde hem in 1920 bij verstek ter dood en hij zou pas in 1929 kunnen terugkeren. Ondertussen onderhield hij wel nog nauwe contacten met zijn vroegere daensistische medestanders, waarschijnlijk ook met Camiel Moeyaert. Deze laatste was alleszins van Plancquaerts toestand op de hoogte, want hij berichtte er Julius

15. K. ROTSART, *Het daensisme*, p. 119.

16. Zie ook brief van C. Moeyaert aan J. Pee, 7/4/1920.

17. VAN CAMPENHOUT, *Hector Plancquaert*, p. 33.

Pee af en toe over¹⁸. Zo schreef hij op 2 januari 1923 : “Hector stelt het stoffelijk goed op de duitsch-zwitsersche grens, maar heimwee knelt hem. Kan het missen ?”

Toen Plancquaert na de eerste Wereldoorlog voor het gerecht diende te verschijnen, was dat niet zijn eerste contact met de justitie. Zijn soms radicale ideeën brachten hem al in 1901 op het beklagden-bankje voor het artikel “Is eene omwenteling nog mogelijk ?” in *Het Recht*¹⁹. In antwoord op de vraag van Julius Pee naar een copie van het bewuste artikel, schreef Moeyaert hem : “Ik heb vruchteloos gezocht naar het artikel, waarvoor H. Plancquaert voor het assisenhof verschenen is. Ik was mis en ik herinner me nu dat de zoon van wijlen Frans Reinhard van Brussel eens de collectie meegedaan heeft en vergeten heeft die terug te sturen. Dan heb ik links en rechts gevraagd aan kennissen, lezers van Het Recht, of zij soms het nr. niet meer hadden. Vruchteloos. ’t Is ook zoo lang geleden. Ik weet nog zeer goed wat er in dit artikel stond. Plancquaert somde de machtsmiddelen op, waarover een Staat beschikt om het Volk te breidelen. Maar hij bewees daarover dat het volk daarmee niet gansch ontwapend is en hij bedoelde de sabotage ; als voorbeeld gaf hij op het openbreken der ijzerwegen. Voor die zinsnede werd hij vervolgd en werd ook vrijgesproken”²⁰.

Léon Du Castillon was, net zoals Moeyaert, drukker en daensist. Hij kwam echter in conflict met H. Plancquaert en uiteindelijk werd Du Castillon in 1903 uit de KVP gestoten. Hem werd o.a. verweten dat hij schreef voor een liberaal blad, de Brusselse *Vlaamsche Gazet*, en later omdat hij zijn kandidatuur zou gesteld hebben voor het socialistische *Le Peuple* en zijn medewerking verleende aan *Het laatste Nieuws*. Over heel het conflict, dat jarenlang zou aanslepen en binnen de daensistische partij verdeeldheid zou zaaien, is erg weinig met zekerheid bekend. Er bestaan weinig schriftelijke bronnen over de kwestie. Een brief van Moeyaert aan Julius Pee leert ons hierover dat Moeyaert aan de zijde van Plancquaert stond²¹. Hij verwijt er

18. Julius Pee correspondeerde eveneens met Hector Plancquaert in de periode 1944-1947. Twaalf brieven bleven bewaard in het AMVC.

19. VAN CAMPENHOUT, o.c., p. 79.

20. Brief van C. Moeyaert aan J. Pee, 18/2/1944.

21. Brief van C. Moeyaert aan J. Pee, 15/1/1924.

Léonce Du Castillon zijn vroegere idealen te hebben verloochend. Opmerkelijk is tevens dat Moeyaert zichzelf voorstelde als één van de stichters van de Kristene Volkspartij : “Ik heb de schouders opgestoken als ik de brusselsche briefwisseling van de Nieuwe Gazet gelezen heb. Du C., die alles verbrandde wat hij vroeger voorstond, wil niet meer weten dat er nog twee stichters van de chr. Volkspartij in leven zijn : Plancquaert en uw dienaar. Wij beide zijn democraat gebleven, hij, die vroeger uit de partij gebannen werd, is thans de betaalde lijfknecht van de belagers en de vijanden der democratie ! Zijn artikel wasemt in alle regelen eigen lof uit en die eigen lof... stinkt !”. En Moeyaert voegde er nog nieuws bij over Plancquaert : “Plancquaert is nog altijd in ’t zuiden van Duitschland. Wat hem overbleef aan eigendommen alhier is aangeslagen en misschien reeds verkocht door den Staat. Hij heeft het heimwee. Maar zal hij ooit zijn Vlaanderen terugzien ?”²². Wat dit laatste betrof, hiervoor zou de verbannen leider nog vijf jaar moeten geduld oefenen. Zijn terugkomst lieten de daensisten echter niet onopgemerkt voorbijgaan. Moeyaert biedt ons een mooi getuigenis van de hulde, waar het smeulende strijdvuur nog éénmaal hoog oplaaide en de oude politieke wapens voor een laatste keer massaal werden gescherpt : “Verleeden Paaschdag ben ik naar Kortrijk geweest, waar Hector Plancquaert, acht dagen vroeger in België teruggekeerd, gehuldigd werd. Ik heb er gesproken namens zijne vrienden, de Westvlaamsche democraten, en ’t ging niet al te best : ik ben ’t spreken ontwend. Maar Plancquaert, hemelsche deugd ! Wat machtige spreker ! Ik heb daar eene uur aan zijne lippen gehangen en genoten dat ik het niet beschrijven kan. Hij is gebleven de Plancquaert van vóór den oorlog : vergrijsd natuurlijk, hij is 67 of 68 jaar oud, min gezond van gelaatskleur en de schouders wat min breed, maar als spreker en propagandist, dezelfde edelmoedige ziel. Hij had op Hoogdag van Paschen viermaal gesproken in ’t arrondissement Aalst, met d. Borms, en hij deed in Kortrijk eene aanspraak, die al de toehoorders vervoerde. De laatste jaren van zijn leven, zoo verklaarde hij mij, zal hij besteden geheel en gansch, aangezien hij niet mag pratikeeren als advocaat, aan de propaganda in den strijd voor Vlaanderen. Niettegenstaande men boven de 300.000 fr. van zijne aangeslagen goede-

22. Brief van C. Moeyaert aan J. Pee, 15/1/1924. Zie ook VAN CAMPENHOUT, *Hector Plancquaert*, p. 148, voetnoot 76.

ren verkocht heeft, blijft er hem nog genoeg over om voorzichtigjes — en hij kan dat — zonder financiële bekommernissen om het bestaan zijn jongsten dag te bereiken. De 2^e Paaschdag is voor mij een gelukkige, genotvolle dag geweest in mijn leven²³.

Vlaams-nationalist

De Vlaamse Beweging was de tweede pijler waarop het daensisme gebouwd was. Toch oordeelde Camiel Moeyaert dat het Vlaamse in de KVP te weinig op de voorgrond geplaatst werd en hij spande zich daarom in de Brugse daensisten meer naar Vlaams-nationale zijde te doen overhellen. Zo kon het in maart 1921 te Brugge tot een verkiezingskartel komen tussen de jonge partij der fronters (de Vlaams-nationalisten) en de daensisten. De radicaal Vlaamsgezinde *Vader Cats*, een blad dat halfmaandelijks verscheen, steunde de lijst, die zo'n tien procent van de stemmen wegkaapte²⁴. Zowel lijsttrekker Camiel Moeyaert als mevrouw Maréchal-Vanden Berghe, die tweede stond op de lijst en de kandidate was van de fronters, werden voor de gemeenteraad verkozen. Bij de volgende verkiezingen, eveneens in 1921, werd geen kartel meer gevormd : zowel fronters als daensisten eisten de eerste plaats voor zich op en men slaagde er niet in het tot een akkoord te laten komen²⁵.

Niet alleen in zijn openbaar optreden, maar ook in zijn brieven komt de Vlaamsgezindheid van Moeyaert duidelijk tot uiting. Zo schreef hij bij het begin van 1923, toen de discussie over de vernederlandsing van de Gentse universiteit opnieuw een grote belangstelling genoot : “Ik volgde de debatten over de Hoogeschool niet. Ik kan me met al dien zeever van Brussel niet meer bezighouden. De uitslag heeft me zeker genoeg gedaan, maar ik ben veel meer tevreden over de agitatie die dank de bespreking in het land geheerscht heeft en nog heerscht. Zoo krijgen we langzamerhand ras- en stambewustzijn in 't volk. Ik geloof dat de wet er niet zal doorgaan, 't en zij nog erger verknoeid, in de Senaat. Zooveel te beter ! Dan komt ze terug naar de Kamers, en zoo blijft het land voorts in roering om de Vl.

23. Brief van C. Moeyaert aan J. Pee, 22/4/1929.

24. K. ROTSAERT, *Het daensisme*, p. 239-241.

25. Het resultaat van de parlamentsverkiezingen van 1921 voor Brugge was als volgt : fronters : 5 % daensisten : 1,8 %.

Beweging. Deze staat volgens mij nog niet vast, maar 't komt toch. 't Zal gaan, maar 't zal nog jaren duren voor de franschgezinde boel in duigen valt"²⁶.

Moeyaert was geen nationalist met oogkleppen. Hij zag de moeilijkheden en gevaren voor de Vlaamse Beweging en staarde zich niet blind op de langzame maar gestadige vooruitgang van de flaminganten. De volgende sombere woorden waren gericht aan Julius Pee in januari 1924 : "We beleven droeve tijden. De machthebbers verkopen ons land. Eene harteloze rooversbende beheerscht ons. Het militarisme groeit aan. De toekomst ziet zwart. Als 't niet verandert zullen wij in onzen ouden dag als wij nog een tijdeke leven mogen, gebeurtenissen beleven, die nog verschrikkelijker zijn zullen dan de vreeselijke oorlogsjaren, die wij doorworsteld hebben. Ik voel mij razend als ik zulks overdenk en in mijne machteloosheid voel ik mij in staat, om zelfs bolsjevist te worden om te helpen het dreigende gevaar af te keren"²⁷. Als flamingant uit de jaren twintig verwachtte hij inderdaad op een of andere manier dat de opmars van de socialisten ook voor Vlaanderen heilzaam zou zijn : "Hebt ge opgemerkt in het verslag over het Socialistisch Congres dat De Brouckère een einde gevraagd heeft aan de politieke processen ? Dat zal indruk maken overal, aan hoogerhand en op 't volk. De socialisten zijn slimme vossen. Onnoozelaars die denken dat de socialisten aan 't toppunt van hun macht zijn en nu aan 't dalen zullen gaan. Den berg af, neen, maar den berg op, zoo gaan de socialisten, en ofschoon ik geen socialist ben, ben ik er in mijn schik mede. De bewaarders moeten boeten voor de misdaden die zij op hun geweten hebben en van den vooruitgang der socialisten verwacht ik, 't zij rechtstreeks of onrechtstreeks, de heropleving van ons vlaamsche volk"²⁸.

In een latere brief van 27 december 1931 betreunde hij de verlamende verdeeldheid die in het Vlaams-nationale kamp de kop opstak : "Ik ben nog immer christen-democraat en vlaamsch natio-

26. Brief van C. Moeyaert aan J. Pee, 2/1/1923.

27. Brief van C. Moeyaert aan J. Pee, 15/1/1924.

28. Brief van C. Moeyaert aan J. Pee, 7/4/1920.

nalist²⁹, gelijk al de partijgenoten uit Aalst, Kortrijk, Gent, Antwerpen, enz. Wat zegt ge van de vlaamsche nationalisten ? In korte jaren hebben zij ruim veld gewonnen ; ik vrees ongelukkiglijk dat de verdeeldheid die in hunne rangen geslopen is hun rampzalig zal worden. West-Vlaanderen staat alleen en in onze provincie tellen we bovendien vier, vijf schakeringen van Vl.-nat. : solidaristen, federalisten, christen vl. nationalisten, vrije nationalisten, enz. En ze staan tegenover elkander als kat en hond en verscheuren elkander, tot groote treurnis van veel partijgenoten en groote blijdschap der conservateurs aller pluimage. 't Is toch jammer ! Wat moet er daarvan komen ? De troebele tijd zal niet blijven duren en alleszins — wat er ook gebeuren moge — de toekomst is aan de Vlamingen. Vlaanderen's zegepraal is zeker³⁰.

Net zoals alle andere politieke stromingen en bewegingen had het Vlaams-nationalisme niet alleen af te rekenen met allerlei twisten en ruzies binnenskamers, waar "geestegenoten" elkaar met soms ongekende felheid bekampten. De brief van 15 januari 1923 bevat veel informatie over een dergelijk conflict, nl. tussen Firmin Blondeel, opsteller van *Vader Cats* en ondervoorzitter van de Vlaamsche Broederbond, en Fl Verheye³¹, afgevaardigd — beheerder van het Vlaams Huis. We mogen aannemen dat Moeyaert van deze zaken goed op de hoogte was, aangezien hij zelf in de raad van bestuur van het Vlaams Huis zetelde. "Vader Cats bewees diensten aan de Vlaamse zaak. Dat is onloochenbaar. F. Bl. mag aanspraak maken op een groot gedeelte van die verdiensten, ik geef het toe. Vader Cats kreeg moeilijkheden met het gerecht, dat toeneep, en de kosten moesten door al de Vlamingen — en niet door enkele — gedragen worden. Waarom was 't niet zoo ? F. Bl. joeg het gros der Vlamingen van hem weg, op 't oogenblik dat hij ze meest noodig had. Laat ons een tweetal jaren achteruit gaan. In juli 1920 werd Hulsterloo ('t Vlaamsch Huis) gesticht. Van den eersten beheerraad mieken onder andere deel : Fl. Verheye en F. Blondeel. De eerste was

29. Julius Pee, sterk vlaamsgezind, was in 1928 officieel tot de BWP toegetreden : "Ge staat voor 't oogenblik in 't socialistisch kamp. Vindt ge niet dat de socialisten voor 't oogenblik in alle landen lijden door de crisis ? Brief van C. Moeyaert aan J. Pee, 27/12/1931.

30. Brief van C. Moeyaert aan J. Pee, 27/12/1931.

31. De spelling is onzeker : men kan lezen Verheye of Verhege.

afgevaardigde beheerder, de tweede voorzitter. Na enkele zittingen was 't duidelijk dat er iets haperde tusschen die twee. Volgens mij en volgens andere, dong F. Bl. naar de plaats van Fl. V. Als voorzitter-beheerder was er eene vergoeding van 130 fr. ; als afgev. beh. zou die zijn 800 fr. Was 't om dit geld ?" Moeyaert vertelde voorts hoe Verheye, die zichzelf onmogelijk gemaakt had, zijn ontslag aanbood en Blondeel voorlopig afgevaardigd-beheerder werd. En dan zette hij zijn verhaal nauwgezet verder : "Juli 1921 brak aan en de algem. vergadering der aandeelhouders van Hulsterloo werd bijeengeroepen. Fl. V., die zijne "escapade" vergeten dacht, daagde weer op en F. Bl. zou hem den genadeslag geven. Dagen vóór de vergadering liepen beide de schoenen van hun voeten. V. tegen Bl. en Bl. tegen V. Bl. beging ongelukkiglijk flaters. Hij liep bij de Fronters om te zeggen dat de Vlaamsche katholieken zich meester wilden maken van 't Vl. Huis en hij ging de Vl. Kath. wijs maken dat de Fronters wilden 't Vl. Huis voor hen alleen hebben. 't Spel kwam aan 't licht en de aandeelhouders deden eene Salomons uitspraak : zij gooiden beide, V. en Bl. met eene verpletterende meerderheid uit den Beheerraad. V. toonde zich de slimste. Hij onderwierp zich. Bl. verkropte zijne kwaadheid niet. Hij raapte een zestal vrienden bijeen en ging den strijd aan tegen Hulsterloo. Dat was voor hem 't begin van 't rampzalig einde. Achter de rokken eener hysterieke vrouw weggedoken, spande hij een proces in tegen Hulsterloo. Dit proces duurt nog en zal nog lang duren. Hij — of liever zij — vraagt de nietigverklaring van Hulsterloo, de uitverkoop van gansch den inboedel, onder voorwendsel dat het kapitaal niet onderschreven is — een leugen — en dat de standregelen — zijn werk — niet in regel zijn. Hoe is 't mogelijk dat hij, die in zulke nesten gerocht met Vader Cats, zoo dwaas te werk ging ? Aan een brugschen Vlaming vertelde hij dat de Vlaamschhater slechts twee dingen verlangden : de val van *Vader Cats* en de val van 't *Vlaamsch Huis*. Het eerste was gebeurd en voor 't tweede zou hij nu zorgen, zegde hij in de verzekering dat de Franschelaars hem zouden gerust laten. Als die laagheid kenbaar gemaakt werd, hebben honderden Vlamingen hem den rug toegekeerd. (...) Verstaat ge nu, vooral na zijne handelwijze tegenover Hulsterloo, dat Bl. verlaten wordt ? Bl. is ook kwaad op mij. Waarom ? Omdat ik 't Vlaamsch Huis verdedig. Ik heb compassie met hem"³².

32. Brief van C. Moeyaert aan J. Pee, 15/1/1923.

Gemeenteraadslid

Camiel Moeyaert ontpopte zich tussen 1921 en 1927 tot het actiefste gemeenteraadslid te Brugge³³. Zo diende hij een voorstel in voor de oprichting van een Nederlandse leergang in de voordrachtkunst : “Zaterdag acht dagen geleden, de begroting onzer muziekschool voorgelegd zijnde, diende ik, thans schriftelijk, het voorstel in voor de oprichting van een Nederlandschen leergang van voordrachtkunst. Dit voorstel is naar 't behoort, verzonden naar de Commissie van onderwijs en ik zal er wel voor zorgen dat het niet in de kartons begraven wordt. Ik reken stellig op een succes, want de meerderheid van den gemeenteraad is mijn voorstel genegen. (...)”³⁴.

In het bijzonder zou Moeyaert zich inzetten voor de belangen van de kleine middenstanders en de sociale noden van de kleine man.

Als gemeenteraadslid beschaamde Moeyaert het vertrouwen van de kiezers niet door zijn inzet. Hij zou nochtans na zijn succes van 1921 nooit meer herkozen worden en dat stemde hem ongetwijfeld bitter. Maar al van bij zijn toetreding tot de daensisten had hij ondervonden hoe moeilijk het voor hem zou zijn zijn idealen te verwezenlijken. Als lid van een kleine partij werd hij door zijn politieke tegenstanders, en vooral door de machtige katholieke partij, niet ontzien. Zonder twijfel zorgden een aantal minder gelukkige ervaringen ervoor dat hij er in zijn brieven na de eerste Wereldoorlog de nadruk op legde dat hij verder politiek wilde beoefenen om zijn streefdoel, eerherstel, te kunnen bereiken. Had dat eerherstel betrekking op zijn beschuldiging van aktivisme of gold het tegenover de mensen die hem waar mogelijk een politieke hak hadden gezet ? Beide elementen zullen zeker een rol gespeeld hebben, maar vooral de “collaboratie-aantijgingen” lagen hem zwaar op de maag : “Ik verlang natuurlijk dat ik gerake waar ik komen wil, vooral voor mijn voorbeeld, maar ook nog, sedert, mijne gevangenschap, voor mijn persoon, — la vengeance est le plaisir des Dieux, zegt men, wat moet zij dan zijn voor den eenvoudigen sterveling ?”³⁵. Vijf jaar later noteerde hij : “Ik ben voor 't oogenblik in de weer voor de gemeen-

33. K. ROTSAERT, *Het daensisme*, p. 239-241.

34. Brief van C. Moeyaert aan J. Pee, 15/1/1924.

35. Brief van C. Moeyaert aan J. Pee, 7/4/1920.

teraadszitting van toek. zaterdag. De Commissie van samengesmolten godshuizen en weldadigheidsbureel moet gekozen zijn en ik wil erin. Immer vooruit voor de wraak en de *eerherstelling*. Alle voorgestelde kandidaten zijn goed, uitgeweerd ik. De oude klik werkt dapper tegen mij. Ik zal zaterdag zien of zij het halen zullen tegen mij. Ik heb de overtuiging dat ik den slag winnen zal”³⁶. Hij putte dus een groot deel van zijn motivering om politiek bedrijvig te blijven uit zijn streven een oude rekening te vereffenen en zijn tegenstanders op hun beurt de das om te doen. Dit betekende niet dat hij zijn oude ideaal van “volksverheffing” uit het oog verloren had : (...) “Bereik ik mijn doel niet, ik zal nog niet beklagen dat ik me hals over kop in de politiek geworpen heb. Ik zal toch altijd den troost hebben dat ik in de mate mijner krachten mede gestreden heb den grooten volksstrijd en van eenig nut geweest ben aan enkele mijner broeders, die door moeder Fortuin armer bedeed werden dan ik”³⁷.

Om zijn doel te bereiken, stelde hij een “politiek plan” op, en om dit te realiseren had hij veel geld nodig : “Ongelukkige wroeter die ik ben. Uren van rust, ontspanning, zalig nietsdoen ken ik bijkans niet. De eerste in de drukkerij en de laatste er uit. *Geld winnen !* De tijden zijn hard en ik wil *geldelijk* sterk staan. Dat behoort tot mijn plan, *politiek* plan. En in dit laatste opzicht heb ik nog rekeningen van het verleden te vereffenen”³⁸. En hij ging verder, nadat hij zijn vriend er op gewezen had “dat de katholieken erg vervaard zijn van de aanstaande verkiezingen, dat zij ernstig hun val vrezen”, : “Ik zal binnen enkele maanden groot spel spelen. Daarom werk ik nu, erger dan de ergste slaaf, maar onthoud mijn woorden : *geldelijk sterk* staan past in mijn politieke plan”.

Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1926 kwam Moeyaert met een eigen, sterk christen-democratisch getinte lijst op. Hiermee kon hij de kiezer echter niet overtuigen : de lijst behaalde slechts vier procent van de stemmen. Toch gaf Moeyaert niet op. Aan de politiek had hij nog geen vaarwel gezegd : “Ik verslaaf er mij niet meer aan, gelijk vroeger, maar ik zit er toch niet gansch buiten. Gansch

36. Brief van C. Moeyaert aan J. Pee, 23/7/1925.

37. Brief van C. Moeyaert aan J. Pee, 7/4/1920.

38. Brief van C. Moeyaert aan J. Pee, 5/4/1926.

verzaken kan ik niet, wil ik niet, mag ik niet, want ik kan nog rekeningen vereffenen uit het verleden”³⁹. Als grote schuldige voor zijn mislukte herverkiezing wees hij de katholieken aan, maar ook zijn ex-collega mevrouw Maréchal-Vanden Berghe kreeg een veeg uit de pan : “De oorzaken van mijn val in de gemeenteraadsverkiezingen ken ik. Ge slaat den nagel op den kop : het *divide et impera* heeft het werk volbracht. En de verdeeldheid ging zeer gemakkelijk, in de hand gewerkt zijnde door den wrok en de jaloezie van eene heerschzuchtige en wraakgierige vrouw⁴⁰, die in haar verblindheid haar eigen graf gedolven heeft, want hare rol is ’t enden gespeeld in Brugge — we zullen dat ondervinden — en door de kuiperijen van enkele harer luitenanten, die eenvoudig zendelingen waren of uitgekochten van de katholieke partij, welke er het grootste belang bij had dat verdeeldheid heerschte. In den kiesstrijd ging het vooral tegen mij, en na de kiezing bekenden het katholieken : ik moest uit de baan, omdat ik het hoofd der oppositie was !!! De uitslag bracht me eigenlijk weinig spijt, waarachtig, gezien de verhoudingen der partijen in de gemeenteraad, ben ik nu tevreden dat ik er niet zit. Ten anderen, ik ging me kapot werken, en met welk nut ?”⁴¹. En de ontgoochelde Moeyaert, die zijn hoog gespannen verwachten weer eens niet zag ingelost, besloot zijn brief met : “Politiek. Vuil beest. Kwâ beest ! Die er mee te doen heeft, geraakt er moeilijk van los”⁴².

Dit gold zeker voor Moeyaert : zes jaar daarna, in 1932, waagde hij voor de laatste keer met een eigen lijst zijn kans, maar de resultaten waren voor hem nog teleurstellender dan in 1926. In 1938 tenslotte aanvaardde hij op 70-jarige leeftijd de derde plaats op de Rex-lijst voor de Brugse gemeenteraad : hij kreeg 118 voorkeurstemmen achter zijn naam, zijn persoonlijk laagterecord. De ommezwaai van een partij die de democratische gedachte zo hoog in haar groene vaandel voerde, naar de uiterst rechtse Rex-beweging is moeilijk te verklaren. Hoopte Moeyaert hiermee de katholieken en de Vlaams-nationalisten stokken in de wielen te steken ? In de briefwisseling

39. Brief van C. Moeyaert aan J. Pee, 24/4/1927.

40. Hierbij noteerde Julius Pee in de kantlijn : “Ik vermoed dat hij mevr. Maréchal-Vla ? nat.- bedoelt.

41. Brief van C. Moeyaert aan J. Pee, 24/4/1927.

42. Idem.

met Julius Pee wordt er met geen woord over gerept. Tussen 1935 en 1942 hebben ze elkaar wellicht niet eens geschreven. In elk geval zal Julius Pee, en zoals de resultaten bewijzen veel Brugse vrienden met hem, diens keuze afgekeurd hebben. Koen Rotsaert ziet het als wilde Moeyaert de belangen van de kleine burgerij blijven dienen, die zich in de katholieke standenpartij niet thuisvoelde⁴³.

Een groot hart

Tussendoor bezorgen de brieven ons ook enkele inlichtingen over enkele op het eerste zicht volledig los van elkaar staande onderwerpen, maar die Julius Pee zeker en vast allemaal interesseerden. Zo krijgen we informatie over het Brugs atheneum, de school die Pee tijdens de eerste Wereldoorlog van de sluiting heeft gered en tot het einde van de oorlog in stand heeft gehouden. Zo somde Moeyaert de namen op van “zijn” twaalf kandidaten voor het atheneum om hun herbenoeming te laten stemmen op de gemeenteraad. En dan, zichtbaar genietend, vertrouwde hij Pee toe : “Alle twaalf mijne kandidaten zijn gestemd met eene grote meerderheid. Neelemans was ontslaggever en Ing. Verstraete en Ing. Van Waefelghem — van de parti de la France — zijn buitengekegeld. Zoo zuiveren we langzaam, maar zeker !”⁴⁴.

Ook van de liberale en uitgesproken vlaamsgezinde Bruggeling Julius Boedt, die van 1921 tot 1928 een Kamerzetel bezette, krijgen we door twee passages een vollediger beeld. In 1927 was zijn positie in de liberale partij niet erg stabiel meer, zoals in het volgende uittreksel door Moeyaert werd aangetoond : “Tegen Boedt wordt alhier gebeukt dat het een schande is. Zal hij boven blijven ? Een lid van de liberale associatie zegde me een veertiental dagen geleden : wordt amnestie gestemd, Boedt zal hoofd der liberale lijst blijven. Wordt ze integendeel niet gestemd, we zullen ’t hem onmogelijk maken. (...) Ik weet niet of hij de man is om kop te bieden aan de liberale associatie en om door te werken. Moest hij bij gebeurlijke omstandigheden dit laatste doen, ik geloof wel dat er van den kant van *niet liberale* flaminganten en democraten, ondersteuning zou kunnen komen. Vat je waarom ik niet geheel en gansch aan de

43. K. ROTSAERT, *Het daensisme*, p. 120.

44. Brief van C. Moeyaert aan J. Pee, 2/1/1923.

politiek verzaakt heb ?”⁴⁵. Boedt zou echter niet langer het mooie weer maken bij de Brugse liberalen ; zijn vroegere medestanders keerden hem de rug toe. Moeyaert verhaalde de begrafenis van Boedts’ moeder, waardoor we zien in welke onbenijdenswaardige situatie de vroegere politicus was terechtgekomen : “De moeder van onzen vriend, advocaat Julius Boedt, is vrijdag acht dagen geleden begraven. In den lijkstoet was hij alleen, moederziel alleen. Vriend noch mane vergezelde hem. Ik weet niet of er volk was in de Kerk. Plakkaten, het overlijden vermeldende, werden niet uitgehangen en brieven waren noch gedrukt, noch rondgestuurd. Ik wist van het afsterven niet, anders zou ik niet nagelaten hebben aanwezig te zijn en hem dien blijk van deelneming te geven. Ik heb compassie met hem. Moederziel alleen : Boedt, de populaire jongen, lange jaren zo geacht en geprezen, de flinke advocaat, de begaafde letterkundige, de knappe redenaar, eens zoo hoog verheven en thans zoo laag gedaald. Gansch alleen bij de beproeving zijner moeder. Ah ! De wereld ! Gewis, de jongen heeft gefaald, maar is dat niet toe te schrijven aan onevenwichtigheid en verdient hij geen medelijden ?”⁴⁶. Aan dit droevige verhaal voegde hij meteen een pessimistische mensvisie al was deze in het oorlogsjaar 1942 wel begrijpelijk : “De wereld ! Groot comediespel !Onder allerhande schoone leuzen vertrapt, verstoot, vermoordt men elkander. De boer, harteloos, kan zijn evennaaste zien wegsterven... voor een stuk geld, de handelaar woekert dat het even schandelijk is voor hetzelfde stuk geld en de geestelijken, die nu vooral in deze benarde tijden van moord en ellende zouden moeten tonen dat zij zorgzame herders zijn, durven niet de schurftige schapen tot de orde roepen”.

Tenslotte valt uit de correspondentie af te leiden dat Julius Pee op Camiel Moeyaert een beroep deed m.b.t. zijn aanvraag tot eerherstel. Immers, ondanks zijn moedig optreden tijdens de eerste Wereldoorlog kreeg Julius Pee na de oorlog eveneens moeilijkheden⁴⁷. Hij werd door een vlaamshatende collega valselijk beschuldigd. Hij wenste daarom niet langer in Brugge te blijven en bekwam een overplaatsing naar Gent. Moeyaert, die in contact stond met

45. Brief van C. Moeyaert aan J. Pee, 24/4/1927.

46. Brief van C. Moeyaert aan J. Pee, 6/4/1942.

47. Bij afwezigheid van de prefect, was Julius Pee opgetreden als waarnemend prefect.

Camille Huysmans⁴⁸ en diens kabinetoverste Fabrice Polderman⁴⁹, verklaarde zich zelfs bereid naar Brussel te reizen om bij Huysmans persoonlijk de zaak te bepleiten⁵⁰. De zaak kende voor Pee een gunstige afloop : hij werd tot prefect benoemd te Diest. Moeyaert wenste zijn vriend geluk en voegde er aan toe : “Van minister Huysmans en Fab. verwachtte ik die beslissing. ’t Is mijne overtuiging dat we van C.H. veel mogen verwachten. Hij heeft eene overtuiging en hij heeft de vijanden te vergelden voor hetgeen zij hem aangedaan hebben voor Stockholm”⁵¹.

Besluit

Camiel Moeyaert komt uit zijn brieven tevoorschijn als een harde werker met veel idealen. Hij zette zelf al zijn bezigheden op een rijtje, in dit geval om zich bij Julius Pee te verontschuldigen voor het zolang uitblijven van een antwoord op zijn brieven : “(...) de drukkerij, waar ik meer dan mijn part doe nevens zettters en drukker. Dan mijn partijzaken, mijn Vlaamsche politiek, ’t Vlaamsch Huis, waar ik afgevaardigd-beheerder ben, dus het beheer heb, de gemeentezaken, die veel opofferingen vragen en dan... de geldzaken ; beheerder van de autobus Brugge - Blankenberghe, beheerder van de autobus Brugge - Wenduïne, lid der commissie van de ontworpen naamloze maatschappij voor de inrichting van een vervoerdienst per autobus voor gansch de kust, beheerder van de samenw. brouwerij *Gambrinus* (...). Jammer maar dat al die posten *onvergeld* zijn. De vergelde zullen misschien achterna komen”⁵². Zijn beroepsleven als drukker bracht hem een bloeiend bedrijfje op, maar zijn politieke carrière verliep minder succesvol. Hij maakte de opgang en ondergang van de KVP van nabij mee en hij werd daarbij niet gespaard van allerlei aanvallen op zijn persoon. Hij raakte er deels verbitterd door en zwoer bij zichzelf zich te “wreken” langs een

48. “Ik ken Cam. Huysmans. Dat sinds 30 jaren ten minste, als hij nog in ’t journalisme was. In de politiek heb ik nog te Rousselare op ééne lijst gestaan met hem en gansch de kiescampagne gevoerd aan zijne zijde”. Brief van C. Moeyaert aan J. Pee, 20/6/1925.

49. De briefwisseling tussen Polderman en Julius Pee bevat brieven.

50. Brief van C. Moeyaert aan J. Pee, 20/6/1925.

51. Brief van C. Moeyaert aan J. Pee, 23/7/1925.

52. Brief van C. Moeyaert aan J. Pee, 15/1/1924.

“politiek plan”. Hij werd in 1921 als gemeenteraadslid verkozen, maar zijn latere kandidaturen brachten voor hem enkel ontgoochelingen mee.

In de vermoedelijk volledig bewaarde briefwisseling tussen de Brugse christen-democraat en Julius Pee zijn niet alle passages voor ons even duidelijk, maar Moeyaert komt er toch veel meer tot leven dan in de pamfletten en kranten uit zijn tijd. Dit waren tot voor kort de enige bronnen die ons over hem konden inlichten. De dertig brieven met zijn vriend-letterkundige vormen dus een unieke eersterangsbron. Camiel Moeyaert treedt er naar buiten als een mens van vlees en bloed, die voor Julius Pee zijn momenten van groot geluk of ontgoocheling niet moest verbergen. Als ooggetuige schildert hij enkele feiten uit zijn tijd. Tevens bewijzen de brieven nog maar eens hoe menselijke motieven onverwachte of schijnbaar onlogische wendingen in de geschiedenis kunnen helpen verklaren.

Bibliografie

- Bronnen.

Archief Julius Pee :

Brieven van Camiel Moeyaert aan Julius Pee (1905-1947).

Brieven van Fabrice Polderman aan Julius Pee (1904-1930).

- Werken.

Encyclopedie van de Vlaamse Beweging. 2 dln. Tielt - Utrecht, 1973-1975.

K. ROTSAERT. *Camille Moeyaert, een christen-democraat van het eerste en het laatste uur* in : *Het Brugs Ommeland*, XXII, nr. 1-1982, p. 119-123.

K. ROTSAERT. *Advocaat Julius Van Neste, daensistisch voorman van het eerste en het laatste uur*, in : *Het Brugs Ommeland*, XXIII, nr. 3/4-1983, p. 391-396.

K. ROTSAERT. *Het Daensisme in West-Vlaanderen*. Zuienkerke, 1986 (onuitgegeven).

R. VAN SCHEPENS. *Brugge bezet : 1914-1918 ; 1940-1944 : het leven van een stad tijdens twee wereldoorlogen*. Tielt, 1985.

F. VAN CAMPENHOUT. *Prominenten uit de Daensistische beweging*. Dilbeek, 1987.

F. VAN CAMPENHOUT. *Hector Plancquaert. Daensistisch politicus, journalist en letterkundige*. Antwerpen, 1986.

D. VAN DAMME. *Universiteit en volksoontwikkeling. Het "Hooger onderwijs voor het volk" aan de Gentse universiteit (1892-1914)*. Gent, 1983.

R. VAN EENOO. *De pers te Brugge van 1792 tot 1914*. Leuven - Parijs, 1961.

R. VAN EENOO. *Het Daensisme in Brugge* in : *Handelingen van het XXVe Vlaams filologencongres 1963*, Antwerpen, 1967, p. 365-376.

R. VAN EENOO. *Een bijdrage tot de geschiedenis der arbeidersbeweging te Brugge (1864-1914)*. Interuniversitair Centrum voor hedendaagse geschiedenis, deel IV, 1959, Leuven-Parijs.

L. WILS. *Het Daensisme ; de opstand van het Zuidvlaamse platteland*. Leuven, 1969.

BIJLAGE

Overeenkomst tussen C. Moeyaert, Julius Pee en Fabrice Polderman dd. 29 dec. 1905. - Brief van C. Moeyaert aan J. Pee, 5 sept. 1905.

Op heden 29 December 1905 sluiten de heeren Camiel Moeyaert, Julius Pée en Fabrice Polderman te Brugge het volgend akkoord :

Een *Nederlandsche Volksbibliotheek* wordt door hen drieën gesticht. De heeren Pée en Polderman gelasten zich met het verschaffen der stof ; met het, indien noodig, verbeteren der drukproeven ; met de briefwisseling en alle verder letterkundig werk dat de uitgaaf aanbelangt.

De heer Moeyaert van zijn kant neemt alle kosten op zich niets uit te geven, dat de meerderheid (twee stemmen op drie) niet zou bekomen hebben.

Om de twee maanden, te beginnen met Januari 1906, zal een nummer verschijnen.

De geheele jaargang zal een minimum van 800 bl. kl. 8° bedragen, tegen drie frank 's jaars, gedrukt op gekalendreed papier en met Elzevier letter.

Een verandering van formaat, letter, papier en getal bladzijden mag slechts met toestemming der drie genoemde heeren geschieden.

Zoolang de heer Moeyaert aan de uitgave niet verliest, verbindt hij zich ze verder uit te geven.

Verliest de heer Moeyaert eraan en wil hij de uitgaven staken, dan hebben de heeren Pée en Polderman het recht de Ned. Volksb. bij een anderen uitgever met denzelfden titel voort te zetten.

De heer Moeyaert zal de schrijvers betalen, voor zoover dit mogelijk is en geëischt wordt, tegen 1 fr. de oorspronkelijke en ½ fr. de vertaalde bladzijde. De cijfers zullen alleen met meerderheid van stemmen kunnen gewijzigd worden.

De zuivere winst wordt verdeeld in 4 gelijke delen : 2 van deze deelen komen aan den heer Moeyaert, één aan den heer Pée en één aan den heer Polderman toe.

De heeren Pée en Polderman krijgen elk tien exemplaren van ieder werk ten geschenke.

Aldus opgemaakt in het driedubbel te Brugge den 29e December 1905 en door de drie vernoemde heeren ondertekend.

J. Pee

F. Polderman

C. Moeyaert

BOEKBESPREKINGEN

PH. GODDING, **Le droit privé dans les Pays-Bas méridionaux du 12e au 18e siècle**. Brussel, 1987, 598 pp., cartes, 2.300 fr. (Académie royale de Belgique. Mémoires de la Classe des Lettres. Collection in-4°, 2e série, TV. XIV, - fascicule 1).

De stofwikkels van het boek vermeldt terecht dat wij hier te maken hebben met de eerste synthese sinds meer dan een eeuw aan de geschiedenis van het privaatrecht in België gewijd. De standaardwerken van J. Britz¹ en van E. Defacqz² dateren inderdaad uit 1847 en 1873. Zij werden geschreven in de glorieperiode van de studie van het burgerlijk recht en met een praktisch doel : het bekendmaken van rechtsregels die van toepassing waren in het Ancien Regime ten behoeve van problemen waarmee onze 19de-eeuwse juristen geconfronteerd werden.

Het werk van Godding schrijft zich in een totaal andere context in : de bedoeling is het privaatrecht in de Zuidelijke Nederlanden te bestuderen in een historisch perspectief en in zijn evolutie van de 12de tot de 18de eeuw. Laat ons onmiddellijk verklaren dat het om een *summa*, een echte encyclopedie van het privaatrecht onder het Ancien Regime gaat. Het is een ware encyclopedie, die voor vele decennia het standaardwerk op dit terrein zal blijven. Als eminent jurist en historicus is Prof. Godding de aangewezen persoon om deze materie te behandelen. Hij doet dit op exemplarische wijze. Geen enkel domein van het privaatrecht blijft onbelicht, zoals blijkt uit de merkwaardige uitgebreide en gedetailleerde inhoudstafel (pp. 583-598). De auteur volgt de structuur van ons huidig privaatrecht en behandelt achtereenvolgens het personenrecht, het goederenrecht, het huwelijks(goederen)recht, het erfrecht, het verbintenissenrecht. Dat de rechtssystematiek van nu, alhoewel zeer bruikbaar voor de studie van de rechtsgeschiedenis, niet meer volledig overeenstemt met die van het Ancien Regime spreekt vanzelf. Om die reden behandelt Godding onder het personenrecht de "staten" ("les ordres" : vrij-onvrij, clerus, poorterij, adel), noties die thans tot het publiekrecht zouden gerekend worden, terwijl in het verbintenissenrecht een aantal begrippen besproken worden die men thans onder het handelsrecht zou gaan zoeken. Dit onmetelijke terrein wordt zeer overzicht-

telijk en systematisch ontleed en verklaard in 882 *items*.

Signaleren wij, behalve het werk en zijn voorbeeldige structuur, ook nog de bijzonder nuttige tafel van de geciteerde gewoonterechten (*Table des coutumes citées*), de bibliografie, de alfabetische index van de eigennamen (*Personen en Plaatsen*), de buitengewoon waardevolle alfabetische index van zaken, waarin zowel de Nederlandse als Franse en Latijnse termen werden opgenomen, de alfabetische index van rechtsspreuken (*adages*), de kaarten en de reeds vermelde uitvoerige inhoudstafel. Tenslotte moet nog vermeld worden dat de auteur op een voorbeeldige wijze een vertaling in het Frans heeft toegevoegd van citaten uit het middelnederlands (pp. 563-565).

Enkele details bij een werk waarop in wezen vrijwel niets valt op te merken. Nrs. 245, 252, 308, 419 (index p. 553) *pontgelt* in de betekenis van *belastingsaandeel* van iemand die buiten de bestuurlijke omschrijving woont (zie bv. R.A. Brugge, *Charters met blauw nummer*, nr. 7930) komt niet voor (cf. p. 61).

In de bibliografie komt het *Corpus Gysseling*³ niet voor, alhoewel hierin tallozen stukken op het vlak van het verbintenissenrecht voorkomen. Het is echter duidelijk dat de auteur, gelet op de enorme omvang van de materie, zich voor zijn werk bewust heeft beperkt — en moeten beperken — tot de eigenlijke rechtsbronnen en dat hij bijvoorbeeld ook niet in de gelegenheid was de notariaatsakten te gebruiken, hoewel hij zelf op de noodzaak daarvan wijst (p. 499). Ook het werk van W. Van Hille, *Inventaire des lettres de légitimation*. Handzame, 1979, hadden wij graag in de bibliografie opgenomen gezien (cf. p. 114).

Een archivaris is beroepshalve enigszins vertrouwd met de grote complexiteit van de juridische en maatschappelijke gegevens en figuren uit het verleden en bijgevolg ook met de problemen die de teksten in dit verband stellen. Ik geloof dat hij meer dan ieder ander de rijkdom van wat hier geboden wordt, kan waarderen. Wij hebben hier te maken met een handboek (“manuel”) van de beste soort, een magistraal werk waarnaar men herhaaldelijk, wellicht dagelijks met succes zal kunnen teruggrijpen. Voor alle vorsers zal dit boek zeer spoedig aan een echte behoefte blijken te voldoen.

J. MERTENS

1. J. Britz, *Code de l'ancien droit belge, ou histoire de la jurisprudence et de la législation, suivie de l'exposé du droit civil des provinces belgiques*. Brussel, 1847, 2 dln.

2. E. Defacqz, *Ancien droit belge ou précis analytique des lois et coutumes observées en Belgique avant le code civil*. Brussel, 1873, 2 dln.

3. M. Gysseling, *Corpus van middelnederlandse teksten (tot en met het jaar 1300)*. Reeks I: *Ambtelijke Bescheiden*. 's-Gravenhage, 1977. 9 dln. (teksten : dln 1-4).

L. DEVLIEGHER, **De Keizer Karel-schouw van het Brugse Vrije**. Tielt, 1987, 160 blz. geïll. + 128 blz. met 189 afb. waarvan 2 in kleur. (Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen, dl. 10).

Waarom zou ik het verbergen dat ik veel bewondering heb voor de auteur die met nooit aflatende ijver en bescheidenheid zijn oeuvre op voorbeeldige wijze voortzet, de taak die hem door het Provinciaal Bestuur werd opgedragen : het kunstpatrimonium van West-Vlaanderen te inventariseren. L. Devliegheer is, in deze opdracht, aan zijn tiende boekdeel toe in een reeks die de uitgeverij Lannoo blijft verzorgen naar de hoogste eisen van de boekdruk- en binderskunst.

De beroemde en monumentale Keizer Karel-schouw die de Schepenkamer van het Brugse Vrije versierend beheerst, wordt hier voortreffelijk beschreven en gedocumenteerd. Maar vooreerst wordt de schouw gesitueerd in het raam van de gebouwen van het Vrije, de kamers uit 1520-1524 en hun geschiedenis.

Het betreft niet zozeer een kunsthistorische studie waarin de stijl en de eigen manier van de betrokken kunstenaars — o.m. Lanceloot Blondeel en Guyot de Beaugrant — en van de beeldhouwers, worden ontleed in de ontwikkeling van de Renaissance-ornamentiek. Wij hebben te doen met een inventarisatie en eerder loutere constatering van de bestanddelen van het kunstwerk. Daarbij hoort het mededelen van de historische gegevens en alle archivalia die ermee betrekking hebben.

Na het weliswaar onvolkomen pionierswerk van de eerste auteurs die de schouw van het Vrije aan een verdienstelijk onderzoek hebben onderworpen : F. De Hondt (*Notices* van 1840 en 1846) en F. Priem (archieffuitgaven van 1845 en 1850), mag aanvaard worden dat L. Devliegheer in 1987 de eindstudie heeft geschreven waaruit nog te putten, maar waarin niet meer te verbeteren zal vallen.

De studie is ook belangwekkend op heraldisch gebied. De zesenvestig wapenschilden van de Nederlands-Habsburgse en Spaanse erflanden die op de schouw voorkomen worden deskundig beschreven. Ze zijn ook ragfijn nagetekend door Johan Vansteenkiste die overigens zorgde voor de gehele grafische illustratie van het boek.

De schouw van het Vrije behoort tot de merkwaardigste kunstgewrochten van West-Vlaanderen. Er komt een tijd dat de inventarisatie van dit kunstpatrimonium zich zal moeten tevreden stellen met monumenten en kunstwerken van mindere kwaliteit. Aan het afromen komt een einde.

A. JANSSENS de BISTHOVEN

D. MARECHAL, **Collectie Frank Brangwyn**, Catalogus. Brugge, Stedelijke Musea, 1987, 304 blz., ca 725 zwart-wit en 17 kleurenplaten.

Tijdens de zomer 1987 werd in het Arentshuis (het Brangwynmuseum) te Brugge een merkwaardige Brangwynretrospectieve ingericht. Met veel smaak en kostelijke middelen opgesteld en met een diepgaand kunsthistorisch inzicht in de betekenis en de sfeer van Brangwyns oeuvre, kende deze tentoonstelling nochtans niet het verdiende succes. Onze stad- en landgenoten zijn nu eenmaal niet Brangwyn-minded.

Deze onderneming was de gepaste gelegenheid om een fondscatalogus uit te geven van het stedelijk Brangwynbezit dat grotendeels bestaat uit de schenkingen die de Engelse meester in 1927, 1936 en 1937 aan de stad Brugge deed. Tegelijk werd door de auteur de catalogus uitgegeven van de tijdelijk uitgeleende kunstwerken. Geopteerd werd voor een kanjer van een boek, een royale publikatie, zoals dit tegenwoordig pleegt te geschieden in grote tentoonstellingen. Dergelijke boeken geven een uitputtende studie van het betrokken domein, doch zijn bij het bezoek van de tentoonstelling wegens hun formaat en overmatig gewicht allerm minst bruikbaar. Dit is geen kritiek. Men kan niet ontsnappen aan de algemene neiging die in de musea en gelijkaardige instellingen bestaat, elkaar in de tentoonstellingen te overtroeven. Ook de wedijver onder de sponsors die nu ook een rol spelen werkt dit in de hand.

Het boek is tweetalig, Nederlands en Engels, behalve voor de technische gegevens van de notities in de catalogi. Deze tweetaligheid wordt in de titelbladzijden niet aangekondigd, uitgezonderd de vermelding van de *translators* J. Cairns, M. Cumberlege en J. Plevin. Na een "woord vooraf" van Frank Van Acker, burgemeester van Brugge, een "ten geleide" van O. Wyckaert, afgevaardigd lid van het Comité van Beheer van de Generale Bank (die als sponsor optrad voor de gehele onderneming) volgt een "verantwoording" van hoofdconservator V. Vermeersch. Deze legt het accent op de revalorisatie van de twee belangrijke Engelse schenkingen, het John Steinmetzfonds (het Brugs Prentenkabinet) en het Frank Brangwynfonds.

De auteur bestudeert op voortreffelijke wijze de levensloop en de veelzijdige produktie van Brangwyn. De uiteenzetting wordt verdeeld in een zestiental kapitels die telkens een bepaald thema of aspect van de biografie of het oeuvre behandelen : de familie Brangwyn te Brugge, Frank Brangwyn en Willem Norris (zijn leermeester die te Londen het belangrijke kunstambachtelijk atelier leidde), de grijze periode, de grote reizen, Brangwyn en Siegfried Bing (de Parijse handelaar in Japanse kunst, voor dewelke hij een *pictorial façade* ontwierp), de grote muurschilderingen, dan de schilderijen, aquarellen, tekeningen, etsen, houtsneden en litho's uit de Brugge verzame-

ling. Tenslotte belicht de auteur het aandeel van Brangwyn in de architectuur, de interieurs en de sierkunsten, de eigen kunstverzameling van de meester, de historiek van de Brugse Brangwynverzameling, wederwaardigheden en inventarisatie. Het zijn alle afgeronde en degelijke opstellen die refereren naar de Europese, inzonderheid Engelse vakliteratuur. Nog nooit werd Brangwyns produktie met dergelijke wetenschappelijke ernst onderzocht en uiteengezet.

De eigenlijke catalogus bestaat uit twee delen. Eerst de retrospectieve 1987, m.a.w. de werken die uitgeleend werden. Tweedens het eigen bezit of catalogus van de Brugse Brangwyncollectie. Het eerste gedeelte bedraagt 18 nummers, het tweede bijna 500 notities. De notities bevatten alle gegevens die men op grond van de strengste wetenschappelijke eisen kan verwachten: titel (tweetalig) data van ontstaan, bewaringsplaats, een aangepaste commentaar (ook in het Engels vertaald), de technische gegevens en de bibliografie. Alle werken zijn gereproduceerd. De rangschikking in de tentoonstellingscatalogus is logisch, naar de aard van de kunstwerken, en in chronologische volgorde.

In het tweede gedeelte, de fondscatalogus, beantwoorden de notities aan dezelfde eigenschappen. Het is ongetwijfeld een enorm werk geweest het geheel van de omvangrijke verzameling op deze grondige wijze te inventariseren. Deze prestatie betekent voor de Brugse stedelijke musea een opmerkelijke aanwinst.

Het is wel enigszins spijtig dat, voor de rangschikking van de werken, de inventarisnummers werden gevolgd. Inventarisnummers dienen wel vermeld te worden, maar behoren tot de inwendige keuken van het museumbeheer. Ze zijn uiteraard gebonden aan de verwervingsdata, onverschillig de kunstsoort en ontstaanperiode. De aangewende methode veroorzaakte dat de eerste notities (blz. 115) vloertapijten betreffen, waarna meubelen, een tempera, olieverfschilderijen, enz., en achteraan (blz. 296) opnieuw een tapijt, om te eindigen met een zinkets. Deze wijze van catalogiseren brengt mee dat het vrij moeilijk wordt een bepaald kunstwerk in het boek terug te vinden. Daartoe ontbreken aangepaste registers. Het is evident dat een logische rangschikking naar de aard van de kunstwerken, en chronologisch naar de ontstaandata — onafhankelijk van de museuminventaris — een beter werkinstrument had kunnen bezorgen.

Om te besluiten denk ik dat de al te zware opdracht, die met de meeste toewijding werd uitgevoerd, t.w. het Brangwynfonds bestuderen en inventariseren, tegelijk het inrichten van een retrospectieve tentoonstelling en het uitgeven van catalogi, samen met een alles omvattende verhandeling over Brangwyns oeuvre, veel meer tijd vergde dan aan de auteur werd gegund. Het was een echt weddenschap dit alles te presteren in een al te beperkte tijdsspanne.

A. JANSSENS de BISTHOVEN

A. VAN DEN ABEELE, In Brugge onder de Acacia. De Vrijmetselaarsloge “La Parfaite Egalité” (1765-1774) en haar leden. Brugge, die Keure, 1987, 381 p.

De vrijmetselarij is reeds in alle toonaarden bezongen of verketterd. “Broeders” grepen naar de pen om de geschiedenis van hun werkplaats te noteren en ontsnapten daarbij vaak niet aan hagiografische beschrijvingen. Niet-leden daarentegen probeerden soms de vrijmetselarij in een kwalijk daglicht te stellen. De bedoeling was bijna steeds het eigen gelijk te bewijzen in de controverse rond de klerikaal - antiklerikale tegenstelling en haar politieke consequenties. De mythevorming rond de vrijmetselarij bleef als gevolg daarvan lange tijd aanhouden. In de laatste decennia is daar gelukkig verandering in gekomen. De vrijmetselarij werd nu, zowel door leden als door profanen, wetenschappelijk bestudeerd als maatschappelijk verschijnsel en gesitueerd in zijn politieke, sociaal-economische en culturele context. Toch vordert het onderzoek vrij langzaam omdat er, als gevolg van het eigen karakter van de vrijmetselarij, weinig bronnen bekend zijn of voor een groot publiek beschikbaar worden gesteld.

De hierboven vermelde studie van A. Van den Abeele behoort tot het laatste genre en belicht de vrijmetselarij van bij haar ontstaan in de achttiende eeuw.

De auteur stelde zich tot doel de werking te beschrijven van de Brugse loge “La Parfaite Egalité”, die een actief bestaan kende van 1765 tot 1774, en een sociografische doorsnede te maken van de leden van die werkplaats. Het eindresultaat is echter veel meer geworden. Van den Abeele schetst vooraan in zijn boek de ontstaansgeschiedenis van de vrijmetselarij in het algemeen en vergast de lezer daarbij op een synthese van het actuele wetenschappelijk onderzoek omtrent dit fenomeen. Hij brengt dit relaas in een aangename stijl en een zeer verstaanbare taal — wat trouwens een kenmerk van het gehele boek is — waardoor hij zijn thema ook voor een met het onderwerp niet vertrouwde lezer toegankelijk maakt. Die benadering lijkt me de best denkbare demythologisering !

De auteur daalt vervolgens af naar het lokale gebeuren in Brugge in het derde kwart van de achttiende eeuw. De accurateit waarmee hij zijn onderzoek heeft doorgevoerd blijkt meteen al uit het exposé omtrent de preciese stichtingsdatum. Hij stelt zich niet tevreden met een bij benadering juiste datum, maar hij weegt de uiteenlopende versies tegenover elkaar af en plaatst verscheidene documenten naast elkaar tot hij een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid bereikt en de feitelijke oprichting van “La Parfaite Egalité” in de eerste maanden van 1765 kan situeren.

Met dezelfde nauwkeurigheid bestudeert Van den Abeele de 23 gekende leden van de Brugse loge. Hij bekijkt wat hen onderling scheidt en bindt. De volgende elementen blijken niet het cement tussen hen te vormen : leeftijd

Pierre-Antoine de Melgar (1742-1801)
niet gesigneerd, niet gedateerd, 100 x 77 cm
Coll. Janssens de Bisthoven, Brugge

(de oudste werd geboren in 1713 ; de jongste in 1742) ; stand (11 edelen, 12 burgers) ; beroep of politieke functies. De band tussen hen was tweevoudig : een aantal leden waren in Noord-Frankrijk geboren of hun familie was uit die streek afkomstig en allen behoorden tot de vriendenkring van (mede-)stichter en grootmeester Charles de Lauwereyns de Roosendaele de Diepenhede.

Dit groepje vrijmetselaars stelde in de Brugse samenleving van dat ogenblik, zuiver kwantitatief bekeken, niet zoveel voor. Maar mag er niet gesteld worden dat de hechte relatie die tussen hen bestond hen een in verhouding veel groter gewicht gaf in het Brugse society-leven ? Temeer daar ze als gevolg van hun beroep en/of hun politieke functies verweven waren met de belangrijkste Brugse verenigingen. Vooral het St.-Jorisgilde bleek de voorkeur van de leden van “La Parfaite Egalité” weg te dragen. Die toch wel opvallende parallel tussen de loge en het genoemde gilde wordt echter wat afgezwakt door de vaststelling dat dit gilde bezocht werd door “al wie ambitie had om enige rol in het politiek, intellectueel, industrieel of commercieel leven van de stad te spelen”. Om de werkelijke graad van osmose tussen het St.-Jorisgilde en de loge te kennen had de opgave van het totaal aantal leden van het gilde niet mogen ontbreken (p. 117). Dezelfde bedenking geldt voor de Academie voor Schone Kunsten (p. 123). Veel frappanter lijken mij de parallellen tussen “La Parfaite Egalité” en de “Edele Confrerie van het H. Bloed”, zodat de reeds voor Frankrijk gestelde hypothese van interrelatie tussen confrerieën van penitenten en vrijmetselaarsloges ook in Brugge bevestiging lijkt te vinden.

De auteur wijdt ook een hoofdstuk aan de concrete werking van de loge. Hoewel hij over weinig gegevens beschikt wat betreft het dagelijks leven, de instructie-bijeenkomsten,... van “La Parfaite Egalité”, geeft hij toch een zeer betrouwbaar beeld op basis van meer algemene literatuur. Toch blijft de vraag of dit zo ontstane beeld volledig is. We krijgen geen kijk op de aard van de gesprekken die eventueel plaats vonden in de rand van het logegebeuren. Beperkten de leden zich enkel tot maçonnieke aangelegenheden of betrokken ze ook het Brugse politieke en society-leven in hun gesprekken ?

Na een grondige bespreking van het ontstaan en de werking van de Brugse loge, staat de auteur stil bij de oorzaken van haar “insluimeren” in 1774. Hij vernoemt algemene en lokale redenen : de rel in 1773 met de Leuvense niet-erkende loge ; de intrede van de zoon van Lauwereyns in het seminarie en de afnemende behoefte van de logeleden om elkaar nog te ontmoeten, buiten hun in aantal toegenomen profane contactplaatsen. Hij vermeldt ook de pauselijke bullen, die de vrijmetselarij verboden, maar die in de Oostenrijkse erflanden niet het placet gekregen hadden en dus geen rechtsgrond bezaten. Het blijft voor de auteur “een enigma hoe zoveel trouwe katholieken, ook een aantal priesters en monniken, deze expliciete banvloeken naast zich konden neerleggen” (p. 139). Bij deze overweging

moet toch aangevoerd worden dat dit zeker niet alleen voor de bullen tegen de vrijmetselarij gold. Ook de opheffing van de jezuïetenorde werd nooit globaal toegepast. Enkel de wereldlijke overheden die voordeel meenden te hebben bij deze maatregel voorzagen ze van hun placet. Vandaar dat verscheidene jezuïeten uitweken, o.m. naar Oost-Europa, om er voor hen betere tijden af te wachten. Zij bleven jezuïet ondanks het pauselijk verbod. Of een pauselijke bul al dan niet gevolgd moest worden was toen immers niet in de eerste plaats een zaak van het persoonlijk geweten, maar vooral een juridische kwestie. Daarvan een "enigma" maken is een actueel normenbesef op de achttiende eeuw projecteren.

Het tweede deel van de studie van Van den Abeele bestaat uit de opeenvolgende biografische schetsen van de leden van "La Parfaite Egalité". Hier kan de lezer, door de rake typering van de auteur, die figuren in het toenmalige Brugge plaatsen. Ondanks de leemten in deze biografieën, veroorzaakt door het gebrek aan bronnen, en zeker van eerstehandsbronnen, slaagt de auteur er door zijn inlevingsvermogen in mensen van vlees en bloed aan de lezer te presenteren. Hoewel die biografieën op zichzelf reeds waarde hebben, zijn ze ook nuttig om "La Parfaite Egalité" te begrijpen : de reconstructie van het profane leven van die logeleden laat pas ten volle toe om zicht op hen te krijgen. Zoveel mogelijk had de auteur oog voor hun uiteenlopende activiteiten : familiale aangelegenheden, commerciële of industriële carrière, politieke loopbaan, status, rol in het verenigingsleven, bezit en culturele interesses.

Terecht laat de auteur zijn 23 biografische schetsen voorafgaan door een "18de eeuwse politieke en maatschappelijke geschiedenis in vogelvlucht" (pp. 155-158). Deze bladzijden hebben wat onder hun beknoptheid geleden. Het beeld van de "goedmoedige" Maria-Theresia en van de "keizer-koster" Jozef II ; van de rustige ontwikkeling in de volle achttiende eeuw en van het turbulente karakter van de laatste decennia van die periode is evenzeer, zoniet meer een overgeleverd portret dat in de negentiende eeuw tot stand kwam, dan wel een weergave van de realiteit. Ook in de biografieën werkt deze interpretatie hier en daar door. Zo is het waarschijnlijk wat te gewaagd om te stellen dat de Brugse Wet door de "Oostenrijkers" werd gecontroleerd (p. 166). Wie worden daar precies mee bedoeld ? De hogere ambtenaren van Oostenrijkse nationaliteit in Brussel ? Hun Zuidnederlandse collega's in — uiteraard — Oostenrijkse dienst ? Of is het een algemene en dus te ongenuanceerde omschrijving van het toenmalige bestel ? Een gelijkaardig voorbeeld is de interpretatie van de auteur van de houding van de leden van de Wet tussen juli 1794 en januari 1795 en van de verkiezingen van het voorjaar van 1797 (p. 188). Deelname eraan van zoon Lauwereyns is voor de auteur voldoende om te spreken van "collaboratie met de bezetter". Nochtans waren precies die verkiezingen de meest vrije die onder het Directoire werden georganiseerd. De commissarissen van het Directoire

Exécutif bij de departementale en lokale besturen kregen geen instructies om de kandidaten of het kiesverloop te beïnvloeden. Wie door de kiezers naar een vertegenwoordigend orgaan werd gestuurd, kreeg als het ware een mandaat om de toepassing van de wetgeving te milderen en werd niet automatisch een pion van Parijs. Het Directoire en zijn vertegenwoordigers waren allerminst gelukkig met de gedane keuzes en grepen na de fructido-riaanse staatsgreep (september 1797) veel nadrukkelijker in het politieke leven in.

Van den Abeele weet beter dan wie ook dat met deze studie het laatste woord over de achttiende-eeuwse vrijmetselarij in Brugge nog niet gezegd is. Zo heeft hij kennis van een niet-erkende loge in Brugge zelf, maar hij geeft ook de namen van en toelichting bij Bruggelingen die, ook buiten de periode 1765-1774, in andere steden van een loge deel uitmaakten. Het is in dat opzicht jammer dat hij de ongeveer tien jaar oude studie van R.M. VANTOMME, *La vie de la loge "Les Trois Niveaux", établie à l'orient d'Ostende depuis 1784*, Ostende, s.n., s.d., 206 p. niet blijkt te kennen. Anders was hij niet enkel Bio en Bussche op het spoor gekomen, maar ook nog acht andere Bruggelingen, met name : De Baene, François de Nieuport, Antoine Donche, Pierre Maertens, Pierre Se(e)gaert, Jean Tulpinck, Philippe Van Cuyt en Charles Van Duerne. Allen waren, weliswaar na 1784, lid van "Les Trois Niveaux".

Na de lectuur van "In Brugge onder de Acacia" rest de lezer niets dan respect voor het bereikte resultaat. Niet alleen omwille van het verhelderen- de inzicht, maar ook omwille van de uiterst grondige aanpak en doorgedre- ven kennis van de auteur. Met zijn studie heeft Van den Abeele een prestatie geleverd die beslist navolging verdient.

L. FRANÇOIS

JOZEF VAN WALLEGHEM, Merckenwaardigste voorvallen en Daegelycksche gevallen, Brugge, 1790, uitgegeven o.l.v. Yvan Van- den Berghe door Johan Van Keersbilck, Ludwien Casier, Ronald Engelrelst. Brugge, 1985 (Brugse Geschiedbronnen uitgegeven door het gemeentebestuur van Brugge, deel XVII), 256 blz.

JOZEF VAN WALLEGHEM, Merckenwaardigste voorvallen en Daegelycksche gevallen, Brugge, 1791 en 1792, uitgegeven door Yvan Vanden Berghe en L. Casier, J. De Grootte, R. Engelrelst, N. Geirnaert, A. Schouteet, A. Vandewalle. Brugge, 1987 (Brugse Geschiedbronnen uitgegeven door het Gemeentebestuur van Brug- ge, deel XVIII), 224 blz.

De publikatie van het merkwaardig dagboek van Jozef Van Walleghem vordert, ondanks de problemen van overheidsbezuinigingen en beknotting van tijdelijke personeelskaders. Na de delen 1787 (zie onze recensie in dit tijdschrift CXIX 1982, blz. 243-252), 1788 (id. CXXII 1985, blz. 133-135) en 1789 (id. CXXII 1985, blz. 135-136) verschenen de dagboeknotities over de jaren 1790, 1791 en 1792.

In onze vorige recensies hebben we ons enthousiasme geuit over de publikatie van deze unieke Brugse bron. De nieuwe delen hebben dit enthousiasme niet doen luwen, integendeel. De schat aan gegevens die erin wordt meegedeeld en de massa aan interpretaties en conclusies waartoe dit kan aanleiding geven, is overduidelijk. Men kan voortaan het laat-18de eeuwse Brugge slechts kennen en begrijpen indien men Van Walleghem heeft gelezen en herlezen.

Het jaar 1790 was natuurlijk het jaar van de Brabantse Omwenteling. Van Walleghem, verscheurd tussen zijn eerbied voor gezag en monarchie, en zijn trouw aan de tradities, aarzelde welke houding hij zou aannemen. Uiteindelijk koos hij de zijde van de revolutie, omdat ze hem de garantie leek voor terugkeer en nieuwe bloei van de waarden waar hij aan gehecht was : de gilden en ambachten, de godsdienstige praktijken, het conservatieve stadsbestuur. Van Walleghem beschrijft bijna dagelijks hetgeen we een ware orgie van kerkelijke plechtigheden kunnen noemen : eeuwigdurende aanbiddingen, heroprichting van talrijke broederschappen, Te Deums, novenen, processies, ommegangen, predicaties, inwijding van patriottenvaandels en vooral plechtige misoffers waar de patriotten en de gemilitariseerde schuttersgilden en burgerwachten "in uniforme, met slaende trommels en vliegende vaendels" naar toe trokken. Vooral de requiemmissen voor de overleden vaderlanders waren talrijk. De terugkeer naar de meest traditionele godsdienstige praktijken was de veruitwendiging van de revolutie tegen de keizerlijke "verlichte" politiek. Het is wellicht niet anachronistisch hierbij een parallel te trekken met wat we in onze dagen in de Oostbloklanden zien, waar de nationalistische revolte tegen de overheerser zich eveneens door een demonstratieve kerkelijkheid veruiterlijkt.

Van Walleghem beschrijft nauwgezet de politieke evolutie, waarbij duidelijk blijkt dat ook de keizersgezinden "die in menigte binnen Brugge gevonden worden" zich niet gewonnen gaven, maar bestendig voor onrust en oproer bleven zorgen terwijl hij zich ook zorgen maakte over de "listigen aanleg" van de Vonckisten.

De politieke evolutie verhinderde niet dat hij grote aandacht bleef hebben voor talrijke fait-divers en ook de lotto-trekkingen bleef hij nauwgezet volgen.

Maar weldra kwam er wijziging in zijn houding. Verheugd door het bericht dat de Belgische provincies zich een nieuwe vorst zouden geven in de persoon van aartshertog Karel van Oostenrijk, werd hij weldra "zoo

onaengenaem, als onverwagt” verrast door de oprukkende Oostenrijkse troepen (blz. 130). Vanaf 30 november geloofde hij niet meer in de revolutie en hekelde hij diegenen die nog soldaten wilden ronselen voor een verloren zaak (blz. 133). En in een pathetische tekst riep hij het nageslacht tot getuige dat het volk bedrogen was geworden door de ambitieuze revolutieleiders en dat de “lieve nakomelingen” hieruit moesten leren bij voorkeur trouw te blijven aan hun natuurlijke vorsten (blz. 134). Hoe fel Van Walleghem zich bedrogen voelde komt ook tot uiting in het feit dat hij, diepgelovig man, niet aarzelde ook de geestelijkheid verantwoordelijk te stellen voor de revolutie en de mislukking. Met bittere woorden beschreef hij hoe de oproerpaters zich plots in hun kloosters opsloten, alle patriottische versieringen uit de kerken verwijderden en alle godsdienstige plechtigheden opschortten “met het begraven van het eynde der vrijheidsstaken ook geheel hunne godtvruchtigheid begraven” (blz. 135).

Ieder was “in zijne meyning bedrogen” schrijft hij (blz. 138) en daar waar kort geleden duizenden opgetrokken om trouw te zweren aan de Staten, stonden nu duizenden (dezelfden ?) de binnenrukkende Oostenrijkse troepen toe te juichen (blz. 139).

Was 1790 een jaar vol evenementen en peripetieën geweest, dan werd 1791 een anticlimax. De magistraat trad streng op zowel tegen “vijgen” die wraak wilden nemen op patriotten, als tegen patriotten die nog niet begrepen hadden dat de revolutie voorbij was. De sfeer bleef explosief, de minste rel, zelfs twist om een barmeid, kon tot volksoproer leiden (blz. 15). Van Walleghem zelf wist niet meer wie geloven. Generaal Van der Meersch werd met grote eer door de Oostenrijkers in Brussel verwelkomd. Dus had zelfs de “Belgische Washington” België verraden en aan de keizer verkocht (blz. 16).

Vanaf de maand juni 1791 begon grote belangstelling te ontstaan voor de revolutionaire gebeurtenissen in Frankrijk. Het stijgend aantal émigrés dat in Brugge toevlucht kwam zoeken was hieraan zeker niet vreemd (blz. 39). De Franse gebeurtenissen gaven nieuwe moed aan diegenen die in hun hart anti-keizers gebleven waren en vanaf augustus groepeerden zich in het geheim honderden “patriotten” (blz. 48).

1792 begon nochtans goed : de algemene amnestie voor alle daden van de Brabantse revolutie werd afgekondigd en Van Walleghem was nu wel helemaal verzoend met de “zoo minsaemen en vredelievenden keyser” (blz. 109) en betreurde weldra zijn ontijdig overlijden (blz. 122).

Niet zo evenwel een aantal van zijn medeburgers, zodat onrust en relletjes regelmatig voorvielen (blz. 123).

Vanaf februari werd een Franse inval voorspeld, hoewel Van Walleghem er weinig geloof aan hechtte (blz. 116). Maar in juni kon men in Brugge al de kanonnen horen van de naderende Franse troepen (blz. 140).

Het lijkt dan ook enigszins onwezenlijk dat artshertog Albert van Saksen-Teschen in Gent de plechtige inhuldiging van keizer Frans II als graaf van

Vlaanderen voorzat (blz. 144) of dat François Xavier Lauwereyns met grote praal als proost van de collegiale O.-L.-Vrouwkerk werd geïnstalleerd (blz. 140), terwijl de Franse troepen zich voor de definitieve aanval voorbereiden. Ook Brugge viel weldra in hun handen.

Op 11 november 1792 waren de Oostenrijkers uit Brugge verdwenen, Franse afgevaardigden kwamen de inname voorbereiden en Van Walleghem kon zijn ogen niet geloven : plots liepen duizenden uitgelaten burgers met de Franse tricolore cocarde rond. En dan volgt het kleurrijke verhaal (dat ons ook al uit de geschriften van priester Van Hese bekend is) van de "onbeschrijflijke onruste" tijdens de laatste weken van 1792 (blz. 157) met als hoogtepunt de dramatische episode van de verbrijzeling van de stadhuisbeelden en de verbranding op de Markt van alle symbolen van het Ancien Regime (blz. 173). Een verhaal als een filmscenario !

Wat anders kon een recensie van deze gedenkschriften zijn, dan een zeer onvolledig grasduinen in de overvloed aan informatie en aan overwegingen die Van Walleghem ons over de cruciale jaren 1790-92 heeft nagelaten ?

Het voetnotenapparaat, bijzonder gedetailleerd voor het jaar 1790, is in beide boekdelen een accurate hulp voor een beter begrip van de teksten. Stilaan krijgt het indrukwekkend oeuvre van Jozef Van Walleghem aldus de erkenning dat het verdient.

A. VAN DEN ABEELE

J. DEVADDER, C.F.X., Rooted in History. The life and times of T.J. Rijken, Founder of the Xaverian Brothers, Volume I, The Vision, uitg. Jan Devadder, Brugge, 1986, 550 blz., ill ; Volume II, The Test, uitg. Jan Devadder, Brugge, 1987, 574 blz., ill.

De Broeders Xaverianen zijn in Brugge sinds veel generaties een begrip, dank zij de onderwijsinstelling die ze er besturen. Vanuit deze school ontstonden bekende Brugse verenigingen zoals de voetbalclub Cercle, de basketclub Concordia, de volkshogeschool Moritoen en als meest recente het Fonds Robert Braet. Niet alleen in Brugge, maar ook in Groot-Brittannië en in de Verenigde Staten zijn Xaverianen actief. In totaal zijn er thans 400 leden van deze congregatie.

In Brugge begon alles in september 1834. Theodoor Rijken (Elshout, Noord-Brabant 1797 - Brugge 1871), de stichter van de Congregatie van de Xaverianen, had tegen die tijd al een intens en bewogen leven achter zich.

Geboren in een katholiek gezin, zoon van een timmerman, vroeg wees geworden, kreeg hij een opleiding tot schoenmaker. Na enkele jaren van

jeugdige overschilligheid bekeerde hij zich, na door de pokken getroffen te zijn, tot een diepe en compromisloze geloofsbeleving die hem op de weg naar een religieuze roeping bracht. Na vergeefs gepoogd te hebben in de abdij van Westmalle te mogen toetreden, werd hij catechist in zijn dorp waar hij verder als schoenmaker bleef werken. In 1823 voegde hij zich bij de bekeerling notaris Joachim Le Sage die een godsdienstige congregatie wou stichten, gewijd aan onderwijs. Daar kreeg Rijken zijn sterke ultramontaanse overtuigingen mee, evenals zijn belangstelling voor missionering in de Verenigde Staten. In 1826 trok hij naar Groningen om er als verpleger te dienen in de strijd tegen een “Spaanse griep” die de provincie teisterde. Van dan af werd hij beschouwd — en beschouwde hij wellicht zichzelf — als een heroïsche figuur, die gezag uitstraalde zelfs op oudere en sociaal hoger gesitueerde personen. Hij had zich ervan overtuigd dat hij de roeping had om zelf een congregatie van lekenmissionarissen te stichten en hij trok naar Rome om er de goedkeuring te bekomen van niemand minder dan Paus Leo XII zelf. Het antwoord op zijn vraag kwam in de lente van 1828 : het was, zoals te voorzien was voor de vage voorstellen van een eenzame leek, negatief.

Rijken gaf evenwel niet op. Terug in de Nederlanden ging hij om raad in Antwerpen bij de uit Brugge afkomstige jezuïet Louis Donche. Deze ontraadde hem de missiegedachte en moedigde hem aan trappist te worden. Rijken volgde deze raad op en in november 1828 nam hij het habijt als lekebroeder in de abdij van Reiningue (Elzas). Maar in 1830 werd het hem en zijn oversten duidelijk dat zijn verlangen om te gaan missioneren de overhand had. Vanaf 1831 stelde hij zich ter beschikking van de bisschop van Cincinatti, werkte onder de Indianen, was verpleger tijdens een cholera-epidemie, ging daarna in Detroit werken en kwam in contact met de Westvlaamse priester Leo Van Den Poel, die ook met het idee rondliep om een onderwijzende lekencongregatie op te richten. Deze was einde 1833 in New-York aangekomen, samen met twaalf volgelingen en het leek logisch dat Rijken die, onbemiddeld, hard aan het werken was om een retour-ticket naar Europa te kunnen betalen, zich bij hen zou gevoegd hebben. Maar het avontuur eindigde snel in een compleet fiasco en toen na korte tijd Van Den Poel nog alleen overbleef, was hij het die zich enthousiast achter Rijkens stichtingsideeën schaarde. Beiden vertrokken samen naar Europa, en vestigden zich in september 1834 in Brugge, waar ze meteen de steun vroegen en kregen van de pas geïnstalleerde bisschop Boussen om een nieuwe missiecongregatie in zijn bisdom te mogen oprichten. Maar weldra vertrok de rusteloze Van Den Poel weer naar de States, deze keer als pater oratoriaan, en liet Rijken met zijn stichtingsideeën aan zijn lot over.

Gelukkig vond deze toen raad en steun bij de Ingelmunterse jezuïet Isidoor Van de Kerckhove die hem de te volgen weg voorschreef. Maar die weg bleek met zoveel hindernissen bezaaid, dat het een werkelijk mirakel mag

heten dat Rijken uiteindelijk zijn congregatie van de grond kreeg. Dit gebeurde na een nieuwe reis naar de U.S.A. waar hij voorwaardelijke steun kreeg van enkele bisschoppen en van enkele andere geestelijken, maar waar hij ook tegenstand ondervond, o.m. vanwege de later bekende jezuïet en missionaris De Smet.

In 1839 was het zo ver : Rijken nam zijn intrek, samen met zijn twee eerste novicen, in het huis Ezelstraat 68, waarvoor de huur door bisschop Boussen zelf werd betaald. De geschiedenis van deze kleine, langzaam groeiende gemeente, werd er één van armoede en financiële problemen, komen en gaan van nieuwe recruten, ziekten en tegenslagen allerhande.

De koppige doorzettingskracht van Rijken verhinderde talrijke keren dat de jonge congregatie uit mekaar spatte.

Het verhaal dat broeder Devadder heeft geschreven, is van een uiterste nauwgezetheid. Hij beschrijft natuurlijk eerst en vooral het leven en de activiteiten van Rijken en zijn broeders in hun opeenvolgende Brugse residenties, en hoe zij om den brode genoodzaakt werden zich in Brugge met onderwijs te gaan bezig houden. Daarna volgden de missieactiviteiten in Engeland (vanaf 1848) en in Amerika (vanaf 1854).

Even nauwgezet, en van een zeer grote eerbied voor de historische waarheid getuigend, zijn de hoofdstukken die de auteur heeft gewijd aan de grote problemen die de jonge congregatie had te overwinnen, door de schuld van de stichter zelf.

De heftige strijd die onder de broeders en tegen hun stichter losbrandde, met alle minder fraaie aspecten ervan, is in detail en met grote openhartigheid beschreven.

De conclusie hiervan is heel duidelijk dat Rijken wel de visie en de moed had gehad om een congregatie te stichten, maar noch de intellectuele capaciteiten noch het passende karakter had om deze ook daadwerkelijk te blijven leiden. Het gevolg van een bisschoppelijke visitatie was dan ook dat hij tot ontslag gedwongen werd en voortaan als een simpele broeder — een hele tijd zelfs als kok — moest toezien hoe zijn stichting voortaan door anderen werd geleid. Hoewel hij bleef “tegendraads” zijn, legde Rijken zich bij de toestand neer en bleef hij zijn congregatie trouw.

Dit alles heeft broeder Devadder met een merkwaardige openheid en eerlijkheid beschreven, hiermee het hagiografisch beeld dat in vroegere biografieën van Rijken was opgehangen, compleet de grond inborend. Meteen heeft hij echter aangetoond hoe deze man ondanks zijn tekortkomingen, gebreken en fouten, een groot man was door zijn onwankelbaar geloof en zijn onverbreekelijke loyaliteit.

Deze definitieve en volumieuze biografie van Rijken werd essentieel geschreven voor de Broeders Xaverianen zelf. Zij zullen er een weelde aan gegevens over stichting en eerste jaren van hun congregatie in aantreffen.

De lezer die dit boek vanuit zijn belangstelling voor de lokale Brugse en Westvlaamse geschiedenis zal lezen, zal er eveneens meer dan zijn gading in vinden. Broeder Devadder is er trouwens uitstekend in geslaagd zowel in de tekst als met de illustraties, de lokale sfeer op te roepen en zijn verhaal duidelijk in de context van de tijd en de ruimte te situeren. Talrijke Brugse figuren, prelaten, priesters en leken, die ons vanuit andere geschriften bekend zijn, spelen in het levensverhaal van Theodoor Rijken kleinere of grotere rollen, zodat we in dit boek veel interessante aanvullingen vinden voor onze kennis van het 19de-eeuwse Brugge. Zo heeft broeder Jan Devadder opzoeken en onderzoek die hij tijdens een halve eeuw uitvoerde, in een merkwaardig levensverhaal gegoten.

A. VAN DEN ABEELE

G. DOGAER, **Flemish Miniature Painting in the 15th and 16th Centuries**. Amsterdam, B.M. Israel B.V., 1987, 192 blz., 118 + 16 ill. & platen.

Het afbakenen van 40 diverse en duidelijke scholen of meesters mét telkens een lijst hss. die daaraan kunnen worden toegeschreven is het resultaat van dit magnum opus. Het is duidelijk dat hierdoor Fr. Winkler, *Die flämische Bulchmalerei des XV. und XVI. Jahrhunderts* uit 1925 heel bedoeld wordt vervangen via de criteria van een scherp historisch naast kunsthistorisch onderzoek. Want aan dit laatste wordt hier voor het eerst ook het kwaliteitslabel toegevoegd.

Vlaams staat voor ateliers werkzaam in de Zuidelijke Nederlanden, wat ook de origine der kunstenaars mag wezen. Met Gents-Brugse stijl wordt de stijl bedoeld over de gehele Zuidelijke Nederlanden gebruikelijk eind 15e. en in de 16e eeuw. Opmerkelijk is dat in de lijst van scholen de naam van miniaturisten tussen 1400 en 1440 geheel ontbreekt. En dat op die 40 scholen — hiermee wordt bedoeld een reeks hss. met zelfde karakteristieken — er veertien te Brugge worden gesitueerd : vijf op naam, de rest noodnamen, met een totale (op vandaag toegeschreven) productie van ca. 430 hss. Dat daarvan actueel te Brugge alleen 10 codexen overbleven (als het *Cartularium* van het bisschoppelijk archief wordt meegerekend) is wellicht veelbetekend voor de totale uitverkoop der voorgaande eeuwen.

Die 430 hss. worden over de catalogus als volgt verdeeld (de voorafgaande datum staat voor begin- en einddatum van het atelier te Brugge) :

- 1410-50 de Meesters van de gouden ranken, met 83 toeschrijvingen
- 1380-1440 de "school" van Eyck, met 7 toeschrijvingen

- 1457-62 *Jehan Dreux*, zonder toeschrijvingen
- 1454-81 (†) *Willem Vrelant*, 95 hss.
- 1469-79 (†) *Loysset Liédet*, 43 + 2 toeschrijvingen
- 1470-75 de Meester van Margareta van York, 13 hss.
- 1476 de Meester van de Kroniek van Vlaanderen, 4 hss.
- 1469-79 (†) *Philippe de Mazerolles*, 12 toeschrijvingen
- 1475-82 de Brugse Meester 1482, 10 hss.
- 1470-1500 de Meester van het Dresden Gebedenboek, 25 + 2 hss.,
op 1 na alle getijdenboeken.
- 1478-1508 de Meesters van Raphael de Mercatellis, 56
toeschrijvingen + 2 codexen in St. Jansmuseum
“aanverwant”
- 1500 de Meester van het Gebedenboek 1500, 30 + 3 hss.,
meest getijdenboeken
- 1516-1561 (†) *Simon Bening*, zoon van de Gentse miniaturist
Alexander, 43 hss. + losse bladen, meteen het laatste
hoogtepunt van de Gents-Brugse school ; zelf imitator
van eigen en andermans ontwerpen in veel gevallen, zegt
de auteur.

Vier grote namen te Brugge na 1450 met ruim 200 op de 430 hss. ; op de hss. van de zg. Van Eyck-school na, door Prof. M. Smeyers duidelijk onttrokken aan de produktie van Hubrecht of Jan van Eyck ; doch de enige miniaturisten die duidelijk referen naar de paneelschilderkunst.

De Catalogue raisonné van G. Dogaer geeft overigens nog meer “Brugse” informatie. Zo wordt uit de pre-Eyckiaanse periode het *Liber de Astrologia* van Lubbert Hautscilt geciteerd, nu New York, Pierpont-Morgan Library Ms. 785, een codex door de abt van den Eeckhoutte gegeven aan Jean duc de Berry, ooit ook eigenaar van het Turijns-Milanees gebedenboek. Zo de vroeg-15e eeuwse codices Brussel 9596-97, 9881-82 en 9902 eigendom van de schepen van het Vrije Jan de Wilde, in de hand van de Meester van Guillebert. Zo het manuscript *Spieghel der menscheliker behoudnisse* uit de British Library, Add. 11575, een zuiver Westvlaamse spiegel uit ca. 1400. Het is buitendien duidelijk dat voor het 16e eeuwse Brugge alleen de naam van Bening, voor het Gentse alleen deze van Gerard Horenbout overhouden iets te weinig van het goede is.

A. DEWITTE

R.C. VAN CAENEGEM, Henri Pirenne : Naar aanleiding van de honderdste verjaardag van zijn benoeming te Gent. (Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Kl. d. Lett., jg. 49, 1987, nr. 1, p. 85-105 (overdruk uit *Academiae Analecta*)).

Op 9 september 1886 werd de bijna 24-jarige H. Pirenne benoemd tot buitengewoon hoogleraar in de middeleeuwse en de vaderlandse geschiedenis aan de Gentse Rijksuniversiteit. Hij bouwde een schitterende loopbaan op en doceerde er tot 1930. Nooit werd een Belgisch historicus ook al tijdens zijn leven in binnen- en buitenland zozeer gevierd. Hij werd vereerd met het doctoraat honoris causa van niet minder dan 15 buitenlandse universiteiten ! Is hij dan werkelijk zo volkomen uitzonderlijk (*omni exceptione major*) geweest ? Het is de vraag die professor Van Caenegem bezig houdt en het is goed dat ze beantwoord wordt door iemand die aan dezelfde universiteit doceert en zelf een zeer groot gezag geniet.

Het antwoord van Van Caenegem is genuanceerd, afgewogen en verantwoord. Eigenlijk is het zeer moeilijk of zelfs onmogelijk het hier samen te vatten zonder zelf ongenuanceerd te worden. Misschien ware het beter de bespreking hier te beëindigen met de slotzin : Van Caenegems artikel over Pirenne moet je gewoon zelf lezen ! Maar zo gaat het nu eenmaal niet : de lezer wil een samenvatting en een bespreking.

Van Caenegem onderscheidt zeer terecht twee vragen : wat is de betekenis van Pirenne's oeuvre, gezien in de context van zijn eigen tijd, en wat is zijn betekenis voor hedendaagse historici ? De eerste vraag is de belangrijkste voor wie een waarde-oordeel wil uitspreken. Aan de positieve zijde noteren we het volgende : Pirenne was in eigen land een pionier van de sociaal-economische geschiedenis. Men vergete hierbij niet dat de geschiedenis honderd jaar geleden nog een soort literatuur was, gewijd aan de heldendaden van politieke en militaire leiders. Pirenne's enthousiasme voor de sociaal-economische geschiedenis droeg veel bij tot het wekken van belangstelling voor dit aspect van het verleden, tot in het buitenland toe.

Om zijn naam, faam en meteorische carrière te begrijpen dient men evenwel ook het volgende voor ogen te houden. "België was toen een provinciaal niemandsland tussen Frankrijk en Duitsland en Pirenne was de enige die er op het beste Europese peil stond (...)". Hij was in zekere mate "koning in het land der blinden". Van Caenegem voegt er evenwel aan toe dat Marc Bloch de grootste verering had voor Pirenne en dat deze laatste een soort vaderfiguur geweest is voor de stichters van de *Annales*.

De auteur besteedt systematisch aandacht aan de drie grote themata : het ontstaan van de middeleeuwse steden, de geschiedenis van België en "Mohammed en Karel de Grote". Hij toont netjes aan hoe de desbetreffende opvattingen van Pirenne tot universele discussies hebben geleid en

uiteindelijk tot een vrij algemene, min of meer scherpe afwijzing. De "Pirenethesis" over Mohammed en Karel de Grote is "het meest reddeloos ten onder gegaan". In zijn stadstheorie blijft de beklemtoning van de sociaal-economische factor het meest waardevolle element ; het ontstaan van de steden ex nihilo in de elfde eeuw is door ruimer onderzoek echter geheel achterhaald. In het finalisme en het Begicisme was Pirenne een kind van zijn tijd ; zijn stellingen waren al bij al toch zwaar overtrokken. Met betrekking tot de actuele betekenis van Pirenne schrijft Van Caenegem : "*De Histoire de Belgique* blijft lezenswaardig en een monument van de geschiedvorsing van die tijd". Dat onderschrijven we graag. O.i. moesten althans de universitair-gevormde historici niet alleen over Pirenne gehoord hebben, maar ook van hem gelezen hebben.

Het artikel van Van Caenegem bevat weinig nieuwe gegevens (zoals de auteur zelf zegt) maar het is een meesterlijke synthese, doordrongen van een persoonlijke visie. Die blijkt o.m. waar Van Caenegem ingaat op het familiaal en vooral ideologisch verdriet dat Pirenne tijdens de laatste 20 jaar van zijn leven heeft gekend. De historische wereld mag Van Caenegem dankbaar zijn om dit mooie artikel.

M. CLOET

KRONIEK

PERSONALIA

Bekroning M. Cloet — De Klasse der Letteren van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België kende op 24 oktober 1987 de “C. De Clercqprijs” toe aan ons bestuurlid prof. dr. Michel Cloet voor het intussen bekende werk *Het bisdom Brugge (1559-1984). Bisschoppen, priesters, gelovigen* (Brugge, 1984) waarvan hij de hoofdredactie heeft waargenomen. Het bestuur van ons Genootschap verheugt zich om deze hoge wetenschappelijke onderscheiding.

In memoriam G. Meersseman. — Op 26 maart 1988 overleed te Freiburg (Zw.) waar hij hoogleraar was, pater Gerard Meersseman O.P., geboren te Torhout op 16 april 1903.

Naast zijn historische publikaties die o.m. de Dominikanerorde tot onderwerp hadden, was hij tijdens de 2de Wereldoorlog ook op lokaal vlak werkzaam. Toen in 1942 het “Verbond voor Heemkunde” gesticht werd, was hij één van de wetenschappelijke consultants. In 1943 verscheen zijn boek *Rembert van Torhout* in de reeks *Heiligen van onzen Stam* (onder redactie van wijlen onze voorzitter A. Viaene).

Met Broeder Firmin De Smidt gaf hij in 1942 de studie uit over het archeologisch onderzoek in de Sint -Pieterskerk te Torhout, dat hijzelf in 1941 geleid had (*De kerk van Torhout in het licht der jongste opgravingen*). Onder zijn leiding gebeurden in 1943 eveneens opgravingen in de kerk van Harelbeke, waarbij o.a. de krypte weergevonden werd.

G. Meersseman was buitenlands lid van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België.

L.D.

ALGEMENE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

NBW 12. — Met de regelmaat van een klok verschijnt een nieuw deel van het Nationaal Biografisch Woordenboek (NBW), uitgegeven door de Koninklijke Academiën van België ; in 1987 kwam het 12de deel van de pers. Weerom zijn tientallen biografieën van bekende en minder bekende - en ook wel van te weinig belangrijke - Vlamingen opgenomen, wereldlijke en geestelijke hoogwaardigheidsbekleders, wetenschapslui en kunstenaars.

Om bij enkele belangrijke Westvlaamse figuren te blijven, vernoemen we de Brugse bisschoppen Curtius, Driutius en Lamiroy, de politicus G. Sap, verscheidene leden van de familie Adornes, de historicus F.-L. Ganshof, de architecten J. Rudd en T. Suys, de schilders H. Memlinc en G. David.

Het is ongetwijfeld een niet over het hoofd te zien naslagwerk dat zijn waarde dagelijks bewijst.

Steden : ontstaan en groei.— De in Groot-Brittannië welbekende architectuur-historicus Marc Girouard heeft in zijn jongste boek (*Cities and people. A social and architectural history*, New Haven en London, 1985) een synthesebeeld willen ophangen van de steden in onze Westerse beschaving, van de Middeleeuwen tot heden. Afstappend van meer traditionele benaderingen over “wat” en “door wie” er gebouwd werd, wil hij doordringen tot het “waarom” van een stad of een gebouw en wil hij elke stad in haar ontstaan en haar evolutie bestuderen, niet zoals wij die thans zien en ervaren, maar zoals ze tot stand kwam en waarvoor ze moest dienen.

Een voorbeeld van zijn benaderingswijze geeft het hoofdstuk 5 “Bruges and Venice”. Brugge wordt er uitgebreid in beschreven door middel van een vergelijking met het 19de-eeuwse Manchester, en Girouard brengt beide, nochtans zo verschillende steden, op verrassende wijze dicht bij elkaar.

Voor ons is Brugge de “mooie” stad, waarover de humanisten al schreven dat alles er gebouwd en aangelegd was om het oog te strelen en de geest te voldoen. Het is dan ook verfrissend een verhaal te lezen dat het essentieel heeft over de commerciële en industriële, zuiver materialistische doelstellingen die aan de oorsprong lagen van de groei, de uitbouw, de organisatorische complexiteit van de middeleeuwse stad.

De 15 bladzijden die Girouard aan Brugge wijdt vormen een boeiende synthese van wat de stad in haar bloeiperiode was en hoe de structuur en de organisatie van de stad onvermijdelijk hieruit tot stand kwam.

Het 13de-15de eeuwse Brugge, op het hoogtepunt van haar uitstraling en macht, was, zoals Girouard het beschrijft, geen stad in dienst van cultuur en kunst, maar was een keihard handels- en nijverheidscentrum, waar alles in functie stond van een zegevierend kapitalisme.

Andries Van den Abeele

Kerkgebouwen in Vlaanderen — In *Landschap van kerken. 10 eeuwen bouwen in Vlaanderen* (uitgegeven door het Davidsfonds en de Standaard Uitgeverij) heeft Geert Bekaert 20 opstellen neergeschreven over kerken, “dit nog altijd uitzonderlijk decor van ons dagelijks leven” (blz. 12), met daarbij aansluitend evenveel korte nota’s over verwante onderwerpen. Het boek is geïllustreerd met talrijke, meestal mooie kleurfoto’s.

B. geeft van elke kerk een met kunstfilosofische beschouwingen doorspekte geschiedenis van het gebouw en van de kunstwerken die er bewaard worden. Voor Oost- en West-Vlaanderen worden behandeld : Brugge (Sint-Basilius- en O.-L.-Vrouwekerk), Damme (O.-L.-Vrouwekerk en O.-L.-Vrouwekerk van Vivenkapelle), Gent (Sint-Baafskatedraal), Oudenaarde (O.-L.-Vrouwvan-Pamele) en Waasmunster (abdij Roosenberg). Als inleidend hoofdstuk bespreekt de erudiete schrijver het beeld van het kerkgebouw op enkele Vlaamse schilderijen.

Het is spijtig dat in het boek een bibliografie ontbreekt, zodat de belangstellende lezer zijn onderzoekstocht niet verder kan zetten, en evenmin bepaalde gegevens kan controleren. Er zijn evenmin referenties voor de aangehaalde citaten.

In het boek staan veel uitspraken die doen nadenken, maar ook vele andere, soms raadselachtige, waarbij vraagtekens kunnen geplaatst worden. Of zijn ze gewoon neergeschreven om te choqueren ? Zo lezen we op blz.7 over kerken die geen bestemming meer hebben : “Ze staan er nutteloos bij, woorwerp van een nostalgische verering, object van een niet te verzadigen curiositeit, symbool van een onverteerd verleden”. Of op blz. 28-29 : “De tijd van de kerkbouw is voorbij, maar de gebouwen zijn niet verdwenen. Wel hebben ze in de laatste decennia steeds meer van hun aura verloren. Ze wekken nog nauwelijks mededogen op. Ze staan er in een steeds groter wordende onverschilligheid, als een rots, een stuk natuur, een steen geworden verleden, dat niet meer aan de verbeelding appelleert. Ze staan er te geweldig om in één nacht gesloopt te worden, een obstakel voor ons denken en ons doen”.

Schrijft een (al te) vlotte pen op de lange duur niet te gemakkelijk zinnen zonder inhoud neer ? Over de kerk van Damme lezen we op blz. 78 : “Zoals vele andere kerkgebouwen, moet ook dat te Damme tegen zijn bewonderaars verdedigd worden. In een mooi vers zegt Paul Celan ‘afvallig ben ik pas trouw’. Het ziet ernaar uit dat dit ook voor kerkgebouwen opgaat. We kunnen ze maar redden door afvallig te worden van hun vermeende identiteit als kerkgebouw om ze, zoals overigens vele eeuwen lang is gebeurd, in hun actualiteit toe te eigenen. Zelfs de godsdienst die er zich nog mee vereenzelvigd, bewijst blijkbaar zichzelf noch het gebouw een dienst. Natuurlijk is het goed voor het voortbestaan van een gebouw, dat het in gebruik blijft. Maar een gebouw vraagt meer. Het wil beleefd en geïnterpreteerd worden”.

En op blz. 248 over Vivenkapelle : “Het gevaar van de restauratie, die aan de gang is, en van de kunsthistorische nieuwsgierigheid die dit gebouw de laatste jaren wekt, is dat men het van zijn oubolligheid wil ontdoen, of, wat op hetzelfde neerkomt, dat men die oubolligheid wil consacrer en als echt en waardevol wil laten doorgaan. Maar dan miskent men de echte kwaliteit-

ten van deze architectuur, zoals de neogotici de echte betekenis van het middeleeuwse bouwen hebben genegeerd.

De andere weg is, zoals we ook te Damme aanstipten, het gebouw uit zijn geschiedenis te bevrijden, het beeld ervan door te prikken, het gebouw in zijn actualiteit te restaureren. Dat laatste is hier beslist moeilijker dan te Damme, omdat dit gebouw juist geschiedenis wil zijn, samenvatting en eindpunt van een geschiedenis. Maar we hebben reeds gesteld dat dit gebouw over zijn intenties heen bestaat.”

Alleszins niet gemakkelijk te begrijpen voor een nuchtere historicus ! De diepere zin van het kerkgebouw en de historische achtergrond worden er zo niet duidelijker bij.

Middeleeuwse pelgrimstekens in Zeeland gevonden. — Samen met een tentoonstelling van Middeleeuwse pelgrimstekens in Zeeuwse bodem gevonden, die plaats vond in het Zeeuws Museum te Middelburg, verscheen op het einde van 1987 een boek *Heiligen uit de modder* van de hand van R.M. Van Heeringen, A.M. Koldewij en A.A.G. Gaalman. Uit het “Woord vooraf” lichten we volgende tekst : “In 1978 waren 22 pelgrimstekens bekend die in de provincie Zeeland waren gevonden. Nu, een kleine tien jaar later, zijn dit er meer dan 700. Voor het feit dat in Zeeland, in zo’n korte tijd, een — vergeleken met de rest van Nederland en ook met België — ongelooflijk groot aantal insignes aan het licht kon worden gebracht, zijn twee verklaringen te geven : in de eerste plaats het toenemend gebruik dat de laatste jaren door particuliere onderzoekers wordt gemaakt van metaaldetectoren, waardoor de kans op het vinden van kleine metalen voorwerpen sterk is toegenomen, en ten tweede dat in Zeeland waar de bodem in het algemeen een goede conserverende werking heeft, een uitgestrekt gebied met verdrinken middeleeuwse stads- en dorpskernen vrij toegankelijk is.”

In het verdrinken dorp Nieuwelande werden alleen reeds 600 insignes gevonden, die door de bewoners meestal met het huisvuil weggegooid werden. Uit Vlaanderen worden pelgrimstekens uit volgende gemeenten besproken : Geraardsbergen (H. Adrianus, 101 ex.), Ninove (H. Cornelius, 50 ex.), Dudzele (H. Leonardus, 13 ex.), Aardenburg (O.-L.-Vrouw, 2 ex.), Gistel (H. Godelieve, 1 ex.)

Aardewerk in Vlaanderen. — Ongeveer gelijktijdig verschenen in 1987 twee boeken die aan een gelijkaardig onderwerp gewijd zijn. Het boek van W. De Baere, P. Swimberghe en S. Vandenberghe *Volks aardewerk in Vlaanderen*, behandelt echter niet het alledaags gebruiksaardewerk uit het huishouden van onze voorouders, zoals men door de titel zou verwachten, maar wel het zg. sier- of kunst-aardewerk en dan voornamelijk de 19de en 20ste-eeuwse producten uit pottenbakkerijen te Torhout, Bredene, Brugge, Kortrijk e.a.

Het was blijkbaar een slechte tijd voor goede kunst, en vernieuwend voor het kunstambacht is dit aardewerk dan ook niet geworden.

Eén van bovengenoemde centra, nl. Torhout, wordt door P. Peremans en L. Cuvelier in *Torhouts aardewerk* grondig en systematisch bestudeerd. Er zijn twee belangrijke perioden te onderscheiden : de zg. periode Willemyns (1783-1885) en de periode Maes (1885-1939) waarin vooral het Jugendstilverk belangrijk lijkt. Uit de periode Willemyns zijn thans 3 gemerkte stukken bekend ; daarop steunend worden — met behulp van een nauwkeurige studie van siermotieven, vormen en kleur — 51 stukken aan Torhoutse ateliers toegeschreven. Zo zal dit boek — dank zij vooral lic. Peremans — een basiswerk blijven voor alle verdere studie van het Torhouts aardewerk, onder welke naam vroeger een allegaartje aan aardewerk schuilging. N.a.v. een tentoonstelling van aardewerk te Torhout in 1954 schreven we reeds : “Men gaat teveel uit van de veronderstelling dat al het geel-bruin aardewerk van Torhout afkomstig is... Men zou best kunnen uitgaan van getekende werken ; daarna ongetekende — met gelijke tekeningen en motieven — aan die werkplaatsen verbinden”. (“Tentoonstelling van aardewerk te Torhout”, in *Biekorf*, 55, 1954, blz. 222-223).

Een kleine opmerking. Op blz. 51, 55 en 137 wordt het opschrift van één van de drie gemerkte stukken (“j 1 willemins pottebakker te thourout” ; het tweede gedeelte van het opschrift, dat zijn knecht Louis Samin betreft, is niet afgebeeld en dus niet te controleren) telkens met andere leesfouten weergegeven.

En is de vuurkorf van afb. I, met vermelding van “thourout” en “1822”, die zich in het A. Maesmuseum te Torhout bevindt, dezelfde als het nr. 5 op de tentoonstelling “Torhouts aardewerk” (Torhout, 1964) dat uit het Ieperse Merghelynckmuseum kwam en dezelfde opschriften droeg ?

L.D.

Over de Eerste Wereldoorlog. — Wereldoorlog I blijft het doen in boeken, tijdschriften, herdenkingen en tentoonstellingen. De grote lijnen zijn bekend, de details worden bijgewerkt. In het boek van R. Lampaert *Modder voor het vaderland. De ongrijpbare stad : Ypres Salient 14/18* (Lannoo, 1987) worden de drie slagen om Ieper uitvoerig geschreven, soms dag per dag. De strijd in de Ypres Salient was de bloedigste aan het Belgische front ; het waren voornamelijk Engelse troepen die hier tegen de Duitsers strijd leverden. Als men nu die plaatsen bezoekt waar men zo verwoed gevochten heeft, zoals Hill 60 en 62, het Hooge, Bellewaerde e.a. kan men zich moeilijk inbeelden hoeveel duizenden daar gesneuveld zijn om enkele meter terreinwinst. Het verhaal van het militair gebeuren is menselijk gehouden door de opname van notities van personen die het meegemaakt hebben o.m. betreffende de gasaanvallen.

Het zijn echter niet enkel de militaire gebeurtenissen die belangstelling wekken. In veel historische perioden is de studie van “ het dagelijkse leven” erg in trek ; als het onderwerp echter te wijdlopend genomen wordt, kunnen slechts enkele aspecten belicht worden en die laten dan geen algemeen besluit toe. Heel anders is het als het onderwerp beperkt gehouden wordt en men zo de mogelijkheid heeft een benaderend beeld te verkrijgen. Een studie als *Frontleven 14/18. Het dagelijks leven van de Belgische soldaat aan de IJzer* van R. Christens en K. De Clercq (in 1987 uitgegeven door Lannoo) heeft dan ook meer kans tot slagen dan bijv. “het dagelijks leven tijdens de eerste Wereldoorlog”.

Mondelinge getuigenissen, brieven en dagboeken zijn de aangewezen bronnen waarmee een reconstructie kan ondernomen worden. Er zijn echter minder en minder getuigen in leven, en veel herinneringen zijn vervaagd. Geschreven bronnen zijn dikwijls in een bewerkte en “verbeterde” vorm tot ons gekomen. Op deze problemen heeft prof. dr. Eg. Strubbe gewezen in zijn inleiding op de uitgave door J. Geldhof van het oorlogsdagboek van pastoor A. Van Walleghem.

Alhoewel nu hier en daar nog oorlogsdagboeken opduiken, veranderen ze maar weinig meer aan het beeld van het gevaarlijke, zware en eentonige frontleven van de eenvoudige infanterist, dat in schrille tegenstelling staat met het leven dat allerlei “embusqué’s” veilig achter het front sleten. Ook dagboeken van die laatste soort zouden het publiceren waard zijn !

Uit vele details ziet men dat de vijand niet enkel de Duitser was, maar dat de waterellende, de modder en de winterkoude even erg gevreesd werden en dat men er ook maar weinig tegen gewapend was. Het “dagelijks leven” geeft dikwijls een ontnuchterend beeld van hen die later tot “helden” uitgeroepen werden, maar die aan het IJzerfront, waar niet zo veel gebeurde, maar één zorg hadden : het er levend van af brengen en “plantrekker” zijn waar het kon.

Terloops nog dit : enkele malen (zo op blz. 49 en 105) is er sprake van *St.-Georges* en daarmee wordt dan het dorp Sint-Joris-op-de-IJzer bedoeld ; op blz. 52 lezen we over de *Lac Blankaert*. Het ergerlijke gallicisme *op punt stellen* komt geregeld terug, zelfs in de titel van een hoofdstuk (“Het frontleven, op punt gesteld”).

Ook het laatste jeugdboek van Johan Ballegeer, de historische roman “Celines grote oorlog” (Averbode, 1988), behandelt de wereldoorlog 1914-1918, en dan voornamelijk met betrekking tot de Vlaamse Beweging aan het front.

PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Geschiedenisprijs 1987 van het Gemeentekrediet. — De geschiedenisprijs 1987 van het Gemeentekrediet werd toegekend aan het “Genootschap voor Geschiedenis te Brugge” (aan Nederlanstalige kant) en aan “Val du Glain, Terre de Salm” (aan Franstalige kant). Er waren 22 verenigingen kandidaat voor de prijs. De plechtige uitreiking van de prijs - in aanwezigheid van de meeste bestuursleden - vond op 6 mei 1988 plaats op de maatschappelijke zetel, Pachecolaan 44 te Brussel.

In zijn welkomwoord wees F. Narmon, voorzitter van het directiecomité, o.m. op de samenwerking tussen het Gemeentekrediet en de verenigingen voor geschiedenis. Daarna brachten L. Voet en M. Bruwier verslag uit over de ingezonden kandidaturen. Uit het verslag van dr. Voet vernemen we dat de jury met eenparigheid van stemmen de prijs aan ons Genootschap toegekend heeft. En verder: “De vereniging werd in 1839 opgericht onder de benaming “Société d’Emulation” (en is bij velen nog steeds bekend als de “Emulatie”). Ze is hiermede de nestor van de bestaande historische genootschappen in ons land. Dit alleen reeds zou een erkenning verdienen. Maar ook het gepresteerde inzake historiografie, meer in het bijzonder van westelijk Vlaanderen, is eenvoudigweg fenomenaal te noemen naar kwaliteit en kwantiteit.

En de vereniging is niet op haar lauweren gaan rusten. De aloude traditie wordt nog steeds zonder enige inzinking voortgezet. De *Handelingen*, het tijdschrift van het genootschap, met o.m. een ‘Boekenschouw’ en een ‘Kroniek’ die als het ware verplichte lectuur vormen voor onze historici, is thans aan zijn 124ste jaargang, en in de jongste jaren werd nog van wal gestoken met twee waardevolle reeksen, ‘Vlaamse historische studies’ en ‘Oorlogsdagboeken’.

Het *Genootschap voor Geschiedenis* behoort onbetwistbaar tot de meest prestigieuze historische verenigingen van ons land met een internationale vermaardheid en uitstraling.

De jury, zonder afbreuk te willen doen aan de waarde en betekenis van de overige kandidaturen, beschouwt het als een eer en een voorrecht aan deze zo verdienstelijke vereniging de geschiedenisprijs van het Gemeentekrediet van België voor het jaar 1987 toe te kennen. Ze feliciteert van harte zijn bestuur voor al het interessante dat het *Genootschap voor Geschiedenis* in de 148 jaar van zijn bestaan reeds heeft gebracht en wenst nog vele jaren toe van vruchtbare arbeid.”

Namens het be kroonde Genootschap sprak de voorzitter, kanunnik B. Janssens de Bisthoven, het dankwoord uit.

Oud en nieuw Sint-Janshospitaal. — In 1976-1978 verliet het Brugse Sint-Janshospitaal de oude vestigingsplaats aan de Mariastraat voor het moderne complex bij de Oostendse vaart. Toen werd ook de naam van de instelling

veranderd in "Algemeen Ziekenhuis Sint-Jan". Ter gelegenheid van de tiende verjaring van de verhuizing werd in de zomer van 1987 in het nieuwe ziekenhuis een documentaire tentoonstelling opgezet, met de bedoeling zowel een licht te werpen op het verleden van het hospitaal vanaf het ontstaan rond 1150, als een beeld te geven van hoe de medische behandeling van de patiënten thans geschiedt. Tegelijk werd een brochure gepubliceerd, die in de eerste plaats een leidraad was voor de bezoeker, maar ook een blijvende waarde heeft door de vrij uitvoerige tekstbijdragen en de talrijke, vaak niet eerder gepubliceerde afbeeldingen.

Tentoonstelling en brochure illustreerden op duidelijke wijze de enorme evolutie die het Sint-Janshospitaal heeft doorgemaakt. Aanvankelijk was het eigenlijk geen medische instelling. Er werd een onderkomen verschaft aan alle behoeftigen : armen, daklozen, pelgrims, zieken. Wie medische assistentie wilde, moest zelf een geneesheer van buitenaf laten komen en daar ook zelf voor betalen. Pas vanaf 1600 was er een medicus vast verbonden aan Sint-Jans. Overigens stelde de geneeskunde tot in de eerste helft van de negentiende eeuw niet veel voor en slechts rond de jongste eeuwwisseling deden de eerste geneesheren-specialisten hun intrede. Ook op het gebied van de gebouwen bleef de toestand lange tijd primitief : pas in 1864 werden de onverwarmde middeleeuwse ziekenzalen verlaten voor de (toen zeer moderne) nieuwbouw van architect Alleweireldt. Maar de meest indrukwekkende evolutie is ongetwijfeld die van de medische apparatuur. Een bijzonder treffende illustratie hiervan is de tegenstelling tussen de röntgenkamer uit 1905, waarvan het interieur zo uit een boek van Jules Verne lijkt gehaald (zie brochure, foto blz. 69), en de overvloed aan hoogtechnologische toestellen die in het hedendaagse ziekenhuis staan opgesteld.

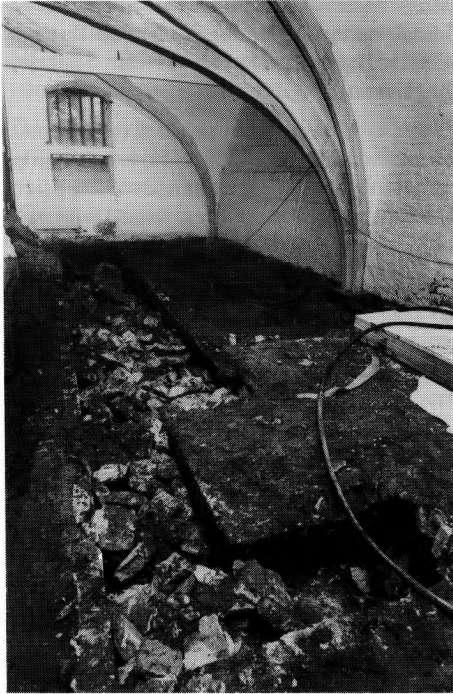
Tussen het Sint-Jansgasthuis dat in de 12de eeuw in een bescheiden zaalgebouw bij de Mariabrug werd ingericht, en het nieuwe A.Z. Sint-Jan is er op het eerste gezicht geen enkel vergelijkingspunt. Toch is het ene de rechtstreekse voorloper van het ander, en zijn beide gegroeid uit de bekommernis om menselijke noden naar best vermogen te lenigen. Dit aan te tonen was het doel van deze tentoonstelling, en daar zijn de inrichters ook in geslaagd.

*H. Lobelle, H. De Bruyne, J. Lammens, L. Wullaert, P. Van Kersschaever, *Na het oude Sint-Jans reeds tien jaar A.Z. Tentoonstelling georganiseerd ter gelegenheid van het tienjarig bestaan van het Algemeen Ziekenhuis te Brugge, 20 augustus - 18 oktober 1987, Brugge, 1987.*

M. Ryckaert

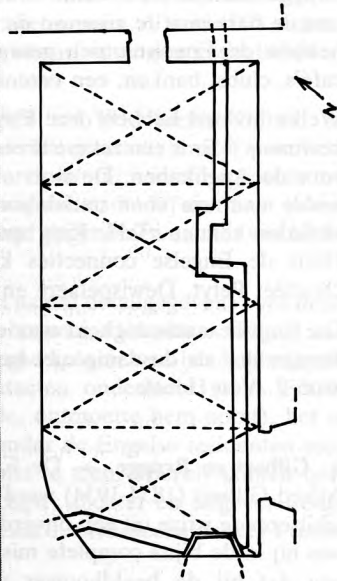
Oude riolering in de kelders onder het Brugse Vrije. — Tijdens de verbouwwerkzaamheden in de kelders van het Brugse Vrije op de Burg te Brugge, in februari-maart 1988, kwamen er enkele interessante sporen aan het licht. Nadat men de keldervloer onder de voormalige Vierschaar had uitgebroken werd er een gedeelte van de oude riolering blootgelegd. Geheel dit afwateringssysteem werd uitgebroken voor de aanleg van een betonnen vloer.

Piet Swimberghe

Een gedeelte van de riolering onder de Vierschaar (gezien naar het oosten).

Foto Jan Vernieuwe

Grondplan van de kelder (1523) onder de Vierschaar, met aanduiding van de gevonden riolering.

Engelsen in het 19de-eeuwse Brugge. — Voor de Brugse Gidsenbond hield Lori Van Biervliet op 14 februari 1988 een belangwekkende voordracht over “De Engelse kolonie te Brugge in de 19de eeuw”.

De laatste jaren worden meer en meer Engelse kunstenaars te Brugge bestudeerd : J. Steinmetz, F. Brangwyn, T.H. King, en aansluitend hoort

men de vraag stellen “Waarom woonden zoveel Engelsen in de 19de eeuw te Brugge, meer dan in andere Belgische steden ?” In vroegere tijden waren ze er ook wel geweest, o.m. vorstelijke personen, kooplieden, militairen, maar eerst na Waterloo kwam de immigratie echt op gang, zodat er rond 1850 een duizendtal Engelsen te Brugge woonden, zonder hierbij degene te rekenen die hier ieder jaar enkele maanden verbleven. Als reden voor die immigratie wordt opgegeven 1. de gunstige toeristische ligging, dicht bij de haven van Oostende, en op de weg naar Waterloo, de Rijn, Parijs, 2. er was een Engels garnizoen, 3. het leven was er goedkoop, 4. er was Engels onderwijs, 5. Brugge was een pittoreske, verstilde stad die daarenboven het imago kreeg van de bakermat te zijn van de Middeleeuwse Vlaamse kunst. Te Brugge hebben de Engelsen zich georganiseerd ; ze hadden er hotels, winkels, café’s, clubs, banken, een verenigingsleven.

Welke invloed hebben deze Engelsen uitgeoefend op de stad en op haar bewoners ? Er is een zekere breeddenkendheid bijgekomen, bijv. het begrip voor de Anglikenen. De trots over de eigen stad werd aangewakkerd, en leidde naar zin voor stedschoon. Weale deed het eigen kunsthistorisch verleden kennen. T.H. King speelde een rol in de neogotische beweging. Door de Engelse connecties kenden de ateliers van Coucke, Grossé, Desclée, Petyt, Dewispelaere en Beyaert een grote bloei.

De Engelse aanwezigheid was een belangrijk facet van het 19de-eeuwse Brugge dat als dusdanig niet behandeld is in het monumentale werk van prof. J. Van Houtte.

A. Gilbert en Brugge. — De Engelse beeldhouwer en juwelenontwerper Alfred Gilbert (1854-1934) werd door twee hieronder vermelde werken op schitterende wijze uit een onverdiende vergetelheid gehaald. Vele decennia was hij in de bijna complete miskenning verzwonden. Wie herinnerde zich nog dat hij de beeldhouwer was van het wereldbekende Shaftesbury monument met zijn Erosbeeldje op Piccadilly Circus ? Wie wist dat hij enkele van de belangrijkste beeldhouwwerken van vorige en deze eeuw maakte, waaronder het mausoleum voor de hertog van Clarence in Windsor ? Wie wist nog dat hij, met zijn objecten in metaal en zijn juwelen één der illustraties was van de “Arts and Craft Movement” en tot één der grondleggers van de “Art Nouveau” mag gerekend worden ?

De biografie die R. Dorment aan Alfred Gilbert heeft gewijd, (*Albert Gilbert*, New Haven en London, 1985), evenals de royale catalogus die ter gelegenheid van de Gilbert-tentoonstelling in 1986 te London door de Royal Academy werd uitgegeven, (Richard Dorment, with contributions by Timothy Bidwell, Charlotte Gere, Mark Girouard and Duncan James, *Alfred Gilbert, sculptor and goldsmith*) doen eens en voorgoed de grote kunstenaar uit de vergetelheid oprijzen. De biografie is opgesteld in de grote

angelsaksische traditie, waarbij historische accuratesse gepaard gaat met een literaire vormgeving die het levensverhaal tot op het niveau van de boeiendste romans optilt.

Indien A. Gilbert ons speciaal interesseert, dan is het omdat hij, na een faillissement dat aantoonde dat hij betere artiest dan zakenman was, Engeland moest verlaten en van 1901 tot 1926 in Brugge woonde.

Het was een bittere en gefrustreerde man die zich in september 1901 in de Witte-Leertouwersstraat nr 44 met zijn gezin kwam vestigen. Vanaf het nulpunt moest hij er een nieuwe carrière opbouwen, ver van zijn natuurlijke opdrachtgevers en van zijn normale inspiratiebronnen. Vanaf 1903 richtte hij een beeldhouwersschool op, gedeeltelijk in zijn woning en gedeeltelijk in een huis in de Hoogstraat.

De oorlogsjaren waren vreselijk : van 1914 tot 1918 leefde Gilbert in armoedige omstandigheden in een huis in de Langestraat, zonder praktisch ooit op straat te komen. Het is tijdens die jaren dat hij nader toegroeide tot zijn huishoudster, de weduwe Stephanie Quagebeur, die hij met haar zeven kinderen al van vóór de oorlog in zijn huis had opgenomen en met wie hij in 1919 in het huwelijk trad.

R. Dorment is er uitstekend in geslaagd een aantal detailgegevens over deze Brugse jaren tot een coherent verhaal uit te bouwen. Ook al was Gilbert een heel aparte figuur in de talrijke Engels-Brugse kolonie van het begin dezer eeuw, met wie hij trouwens weinig contacten onderhield (zelfs Frank Brangwyn die ook jaren in Brugge woonde, ontmoette hem nooit), het is bijzonder boeiend om deze belangrijkste onder de Engelse residenten met zoveel details in het Brugse kader geplaatst te zien. Hierbij komen ook enkele van zijn Brugse vrienden te voorschijn : dichter en uitgever Louis Beyaert-Carlier, krijgsgauditeur Maurice Renard, orchideeënkweker Frederic Sander en fotograaf Jules Danlos.

De prestigieuze tentoonstelling die de Royal Academy aan Gilbert heeft gewijd, deed ook enkele van zijn werken die nog in Brugge bewaard worden, het Kanaal oversteken : drie beeldhouwwerken in privébezit (twee ervan gemaakt voor zijn vriend Louis Beyaert) en het interessante album met 194 schetsen en tekeningen voor beeldhouwwerk, juwelen en metalen objecten, dat thans eigendom is van de Stichting Jean Van Caloen in Loppem.

Andries Van den Abeele

Een kelk van het Sint-Lodewijkscollege in de Heilig-Bloedbasiliek. — Tijdens de eerste Wereldoorlog moest het Sint-Lodewijkscollege op bevel van de Duitse bezetter in februari 1917 ontruimd worden. Gedurende ruim twee jaar werd het collegeleven in partikuliere huizen en de liturgische viering van

het gemeenschappelijk gebed in de Heilig-Bloedkapel voortgezet. Aldaar gebruikt men nog steeds een kelk, die uit de voormalige kapel van dit college afkomstig is. Deze kelk op hoge voet is 274 mm hoog terwijl de kom 91 mm en de ronde voet 148 mm bedraagt. Op de benedenrand van de voet leest men de opdracht : COLL [EGIO] EPISC [OPALI] BRUG [ENSI]. Op een zilveren schijf in de binnenkant van de voet is een lang inschrift met 15 namen : DONUM RETHORICÆ ANNI 1841 CH[ARLES] TAFFIN, R[OMAIN] ROELOF, F[RANÇOIS] VAN ISEGHEM, J[EAN] VERSTRAETE, A[UGUSTE] MEHEUS, B[ASILE] RAPAERT, J[ULES] DOUTRELUINGNE, A[DOLPHE] CALLOIGNE, A[UGUSTE] DE POOT, J[ACQUES] OSSON, CH[ARLES] DE SCHRIJVER, A. HOET, J[EAN] PHILIPS, J[ULES] SNEL, CH[ARLES] VAN DE CASTEELE.

In de retorica van 1840-1841 waren er 45 leerlingen. De vijftien ingeschreven namen, - één op drie van de leerlingen - vertegenwoordigen de gehele klas. Het was een gift van de retorica aan het Brugse bisschoppelijk college, toen nog in het kleine pand van de Duinenabdij gevestigd, en bestuurd door Ferdinand Vandeputte als "regent van het Duinencollege" (1839-1843). In 1846 verhuisde het college naar de Noordzandstraat, waar het tot 1972 gebleven is. Als aandenken wellicht en uit blijk van erkentelijkheid werd de kelk, in 1918, in het Heilig Bloed achtergelaten.

B.J. de B.

Het Liberaal Archief en de dagboeken van Karel Buls. — Naast de socialistische en de katholieke zuil — met respectievelijk het Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging (AMSAB) te Gent en het Katholiek Documentatiecentrum (KADOC) te Leuven — beschikt nu ook de liberale zuil over een volwaardig archief. Het *Liberaal Archief* nam midden 1986 zijn intrek in een voormalig schoolgebouw aan het Kramersplein 23 te Gent, en in goed anderhalf jaar tijd werd de bescheiden collectie documenten (die tot dan toe in een paar kasten op het nationaal secretariaat van het Willemsfonds werd bewaard) tot een indrukwekkend bestand uitgebouwd, dat naast archieven van liberale politici en verenigingen ook een uitgebreide bibliotheek, een verzameling kranten, verkiezingsdrukwerk, affiches en een iconografisch archief (foto's, films, videobanden) bevat. Boeken en documenten kunnen door het publiek geraadpleegd worden in een ruime leeszaal die zeer behoorlijk geoutilleerd is (fotokopieerapparaat, microfilmleestotel).

Naast het opsporen, klasseren en conserveren van het archief en de dienstverlening aan het publiek, is het *Liberaal Archief* ook gestart met een eigen reeks publikaties. Het eerste deel bevat de uitgave van drie schriften met dagboek aantekeningen en brieven van C. Buls, die bewaard worden op het archief : M. Bots (uitg.), *Het dagboek van C. Buls*, Gent, 1987.

Charles of Karel Buls (1837-1914) was burgemeester van Brussel van 1881 tot 1899 en heeft, o.m. via zijn boek *Esthétique des villes* (tweede uitgave :

1894) een belangrijke rol gespeeld in de stedenbouwkunde van die dagen. Na de grootscheepse en ingrijpende projecten ("l'urbanisme démolisseur") van zijn voorganger Jules Anspach, stond hij een meer behoedzame urbanisatiepolitiek voor, die het bestaande stedelijke weefsel in de mate van het mogelijke respecteerde.

Buls, die eigenlijk voorbestemd was om zijn vader als goudsmid op te volgen, was gedeeltelijk een autodidakt. Het heeft hem niet verhinderd een veelzijdig cultuurmens te zijn, met een levendige belangstelling voor literatuur, muziek, toneel, archeologie, schilderkunst... Nadat hij ontslag had genomen als burgemeester aanvaardde hij het directeurschap van het kabinet voor Grieks-Romeinse archeologie aan de Brusselse universiteit, een taak die — tot grote vreugde van Buls — ook prospectiereizen naar Italië en Griekenland inhield.

Als liberaal en vrijmetselaar was hij de voorvechter van een kwaliteitsvol neutraal onderwijs. Het instrument daartoe was de door hem gestichte *Ligue de l'enseignement*. Ook de (toen eentalig Franse) Vrije Universiteit Brussel genoot zijn warme sympathie. Op politiek vlak was hij volstrekt anticlericaal, op strikt persoonlijk vlak was hij evenwel niet antigodsdienstig. Sociaalvoelend was hij ook : kort voor zijn afscheid als burgemeester stichtte hij nog een vereniging voor de bouw van goedkope woningen.

Uit bovenstaande, zeer onvolledige schets mag blijken dat Karel Buls als politicus én als mens een merkwaardige persoonlijkheid was. Dit komt ook tot uiting in zijn thans door het *Liberaal Archief* gepubliceerde dagboek aantekeningen en brieven. Deze bieden een boeiende kijk op de coulissen van zijn politieke loopbaan. En bovenal verschaffen ze ons een inzicht in Buls' verhouding tot Marguerite Poradowska-Gachet : de vrouw voor wie hij een platonische *amitié amoureuse* koesterde. Bijna tweederde van de "dagboeken" bestaan uit copieën van brieven die Buls aan haar schreef.

Op het eerste gezicht mag een dergelijke uitgave enigszins voyeuristisch lijken. Maar dat is in werkelijkheid geenszins het geval. Toen Buls in zijn schriften met dagboeknotities zijn brieven aan Marguerite copieerde, was het duidelijk zijn bedoeling dat derden er ooit kennis van zouden nemen. Het is de verdienste van prof. M. Bots deze documenten aan een publiek van historici en belangstellenden kenbaar te hebben gemaakt. Het is bovendien aan zijn speurzinnigheid te danken dat de identiteit van "Marguerite" kon worden achterhaald. Overigens getuigt de hele publikatie van een grote eruditie. De uitgever heeft zich niet beperkt tot het transcriberen van het manuscript. Hij laat zijn werk voorafgaan door een uitgebreide en zeer degelijke inleiding, en de uitgave zelf is uitvoerig geannoteerd. Zo worden in voetnoten de voornaamste biografische gegevens verstrekt van alle belangrijke personen die in Buls' manuscript worden vermeld. Sommige minder bekende personen worden — begrijpelijkerwijze — niet geïdentificeerd.

Misschien kan een Brugs onderzoeker even nagaan wie het echtpaar Gautier

was, bij wie Buls in 1900 minstens één nacht logeerde en waarover hij - niet zonder een vleugje ironie - schreef aan Marguerite : “Figurez-vous que votre ami trouve Bruges-la-morte encore trop bruyante et s’en plaint. Le ménage m’a paru couler des jours paisibles, malgré cette terrible agitation de la cité de Breydel” (p. 147).

M. Ryckaert

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

Zetel en correspondentieadres : Rijksarchief, Academiestraat 14, 8000 Brugge.

Redactieadres : Ter Zwanekerke 60, 8200 Brugge

Postrekening : 000-0107939-75 Genootschap voor Geschiedenis, Brugge.

Het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation», gesticht in 1839, heeft tot doel de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en van de Provincie West-Vlaanderen te beoefenen en te bevorderen.

Het Genootschap geeft ieder jaar de «Handelingen» uit, waarin bijdragen over historische onderwerpen van allerlei aard opgenomen worden. Het tijdschrift in zijn huidige vorm is de voortzetting van :

- Annales de la Société d'Emulation pour l'histoire et les antiquités de la Flandre Occidentale : I (1839) - IV (1842).
- Annales de la Société d'Emulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : V (1843) - LIV (1904).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : LV (1905) - LXXVI (1933).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre. / Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, gesticht onder de benaming «Société d'Emulation» te Brugge. Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van geschiedenis en oudheden van Vlaanderen : LXXVII (1934) - CXV (1978).

Verder worden door het Genootschap ook afzonderlijke studies uitgegeven, nu o.m. in een nieuwe reeks «Vlaamse Historische Studies». Hierin worden teksten van hoog wetenschappelijk gehalte, over onderwerpen die een brede belangstelling wekken, voorgesteld in een eigentijdse stijl en vorm.

Het lidmaatschap van het Genootschap kost jaarlijks 500 F. Dit geeft recht op de toezending van de «Handelingen» en op deelname aan de activiteiten van het Genootschap. Bovendien bekomt elk lid een korting van 20 % op de prijs van de jaargangen van het tijdschrift die vóór zijn toetreding zijn verschenen, en op alle afzonderlijke uitgaven. Lid worden kan (met opgave van naam, adres en beroep) door overschrijving van de lidmaatschapsbijdrage op de bovenvermelde postrekening.

BESTUUR : B. Janssens de Bisthoven (voorzitter), J. Marechal (ondervoorzitter), L. Valcke (secretaris-penningmeester), A. Vandewalle (redactiesecretaris), M. Cloet, D. Dalle, L. Devliegher, A. Janssens de Bisthoven, J. Mertens, O. Mus, M. Ryckaert, A. Schoutet, A. Van den Abeele, C. Vandenbroeke, R. Van Eenoo.
